

VAKIF VE TOPLUM

NİSAN 2026 • SAYI 8

VAKIF VE İYİLİK EKONOMİSİ

Vakıfların İktisadi Boyutu • Toplumun İyilik Ekonomisiyle Kuruluşu • Vakıf-Şehir Ekseninde Medeniyet İnşası
İslâm Medeniyetinin Sessiz Mimarları Vakıflar • Vakıflar Genel Müdürü Sinan Aksu ile Röportaj

VAKIF VE **TOPLUM**

NİSAN 2026 • SAYI 8

Diyanet-Sen Adına Sahibi

Ali YILDIZ

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü

Ömer EVSEN

Genel Yayın Yönetmeni

Revasiye KARAARSLAN AYTEN

Grafik Tasarım

Enes GÖZÜMOĞLU

Yayın İdare Merkezi

Zübeyde Hanım Mahallesi
Sebze Bahçeleri Caddesi No:86
Altındağ/ANKARA
Tel: 0312 230 46 86
Faks: 0312 232 13 99
Büro Cell: 0533 657 70 21 - 22
www.diyamet-sen.org.tr

Yayın Periyodu: Yılda 1 sayı yayımlanır.

Yayın Türü: Yerel Süreli
Ücretsiz Dağıtılır.

Baskı Tarihi: Nisan 2026

ISSN: 2148-5437

Baskı:

Epa-mat Basın Yayın Prom. Ltd. Şti.
Ağaçişleri Sanayi Sitesi 1357. Sok. No: 41
Yenimahalle/Ankara
Tel: 0312 394 48 63-64

Fotoğraf seçkisi; Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivi ile
Mehmet Kılıçoğlu ve Suat Ergin'in özel arşivlerinden
derlenmiştir.

Vakıf ve Toplum Dergisi'nde yayınlanan
yazılarda bilimsel amaçlarla (kaynak göstermek kaydı
ile özetleme ve alıntı yapılabilir. Dergide yayınlanan
yazı, şekil ve resimlerden yazarları, ilan ve reklamlardan
firmaları sorumludur.

EDİTÖR

Prof. Dr. Abdulkadir DÜNDAR
(Bozok Üniversitesi)

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Zülfikar GÜNGÖR
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Hasan KURT
(Ankara Üniversitesi)

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Abdurrahman ACAR

Prof. Dr. Baki ADAM
(Ankara Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet BAYARTAN
(İstanbul Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet BAYRAKTAR

Prof. Dr. Yılmaz CAN
(19 Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Hüseyin ÇINAR
(Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)

Prof. Dr. Nihat DALGIN
(19 Mayıs Üniversitesi)

Prof. Dr. Nermin ŞAMAN DOĞAN
(Hacettepe Üniversitesi)

Prof. Dr. Ali KAYA
(Uludağ Üniversitesi)

Prof. Dr. Ejder OKUMUŞ
(Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi)

Prof. Dr. Mehmet ÖZDEMİR
(Ankara Üniversitesi)

Dr. Nazif ÖZTÜRK
(Araştırmacı Yazar)

Prof. Dr. Ahmet YAMAN
(Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Prof. Dr. Bahattin YAMAN
(Süleyman Demirel Üniversitesi)

Prof. Dr. Nesimi YAZICI

Prof. Dr. Musa YILDIZ
(Gazi Üniversitesi)

Mevlüt ÇAM
(Vakıflar Genel Müdürlüğü)

Ali YILDIZ
Genel Başkan

Sosyal Tarihimizi İyilik ve Vakıf Medeniyeti İnşa Etmiştir

İslam medeniyeti bir vakıf medeniyetidir desek yanılmış veya abartmış olmayız. Çünkü medeniyet tarihimize baktığımızda şehirlerimizin imarından sosyal adaletin sağlanmasına, eğitimden sağlığa, çevrenin korunması ve temizliğinden ulaşım, sosyal yardımlaşmadan hayvan haklarına her alanda vakıflarımızın belirleyici olduğunu görüyoruz. Bu nedenle medeniyetimizin önde gelen müesseselerinden birisi hiç şüphesiz vakıflardır.

Hanefi fukahasının önde gelen isimlerinden Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed, vakfi; **“menfaati insanlara ait olmak üzere mülk bir aynı Allah’ın mülkü olarak temlik ve temellükten ebediyen alıkoymak”** şeklinde tanımlamışlardır. Vakıf müessesesinin özü, vakfedenin mülk bir aynı alınıp satılamaz, devredilemez bir şekilde nesiller boyu hayra vakfetmesi, tasadduk etmesidir. Böylece vakıf yoluyla hayırlar, süreklilik kazanmakta, kurulan hayır müessesesinin asırlar boyu ayakta durabilmesi, kendisine

hasredilen akarla mümkün kınılmaktadır.

Vakıf müessesesi Kur’an-ı Kerim’de yer almamakla birlikte vakıfların ortaya çıkmasında temel motivasyon şüphesiz infak ve ilişkili ayetlerdir. Peygamber efendimizin (sav) **“İnsan öldüğü zaman ameli kesilir. Üç şey bundan müstesnadır! Sadakayı cariye, kendisinden istifade edilen bir ilim bırakan ve kendisine dua eden salih evlat.”** şeklindeki hadisi doğrudan vakıf kurumunun işlevine işaret etmektedir. Nitekim hadis-i şerifte geçen **“sadaka-i câriye”**, nesiller boyunca istifade edilebilecek bir hayır bırakmaktır. İşte ecdadımız, bu hadisin hayata geçirilmesinin en güzel yolu olarak vakıf sistemini tesis etmiştir. Çünkü vakıf malları satılamaz, vakıf senedindeki amacın dışına çıkılamaz, murislere miras bırakılamaz ve devlet ancak zorunlu şartlarda müdahale edebilir. Böylece vakfın amacında belirlenen hizmetler süreklilik kazanır. Yanı sıra tüm vakıf eserleri dev-

letin koruması altındadır. Vakıflar İslam fıkıhında ilahi bir müeyyideyle koruma altına alındığından ve topluma ve devlete ahlaki bir sorumluluk yüklediğinden dokunulmazlık kimliği kazanmışlardır. Nitekim bunu te'kid etmek için bütün vakfiyelerde, vakıf senesinde ifade edilen vakfiye şartlarını değiştirenlere karşı lanetlemeye yer verilmiştir.

Gönüllülüğün esas olduğu vakıf sistemiyle kişisel servetler sosyal hizmetlere dönüştürülmüş, toplumun ihtiyaç duyduğu her alanda toplumsal gelişme, sosyal adalet ve refah desteklenmiştir. İslam medeniyetinde toplumsal, ekonomik, ilmi, dini ve kültürel hayatın neşvünema bulmasında çok önemli bir misyona sahip olan vakıf müessesesi İslam'ın ulaştığı bütün coğrafyalara yayılmış ancak zirve noktasına Selçuklu ve Osmanlı'da ulaşmıştır.

Toplum için zorunlu olan hizmetlerin kahir ekseriyetini yüklenmiş olan vakıf sistemi dini ve ilmi hizmetler bakımından mescid ve camiler, daru'l hadisler, mektep ve medreseler, kütüphaneler, tekke, hankah ve zâviyeler; şehircilik ve yerel yönetim hizmetleri bakımından köprüler, yollar, çeşmeler, sebiller, makbereler, kervansaraylar, hamamlar, misafirhaneler; sağlık hizmetleri bakımından dârüşşifâlar, hastaneler ve tımarhaneler (şifâ evleri); yoksullara yardım bakımından aşevleri, imaretler yapılmıştır.

Bütün bu kurumların işlerliğinin sürdürülebilmesi için gerekli akar, geliri bu kurumlara hasredilmek üzere yapılan hanlar, be-

destenler, çarşılar gibi kar amaçlı işletmeler ve tarım arazileriyle sağlanmıştır. Ortaya çıkan bu devasa sistem medeniyetimizdeki hayrat kavramının en somut yansımasıdır.

Bu eserlere bütüncül olarak bakıldığında İslâm şehirlerini estetiğe eden, kültürel varlığımızı inşa ve himaye eden bir yapı teşkil ettiği görülmektedir. Mesela, Selçuklular devrinde yapılan Nizâmiye medreseleri de dâhil olmak üzere İslam dünyasındaki medreselerin çoğu vakıf kurumu olarak tesis edilmiştir. Medreselerde müderrislerin ve çalışanların maaşları ile talebelerin ihtiyaçları ve diğer bütün gidereler vakıflar tarafından karşılanmıştır.

İbn Battûta, vakıfların hizmet alanları arasında hacca gidemeyenleri hacca göndermek, fakir aile kızlarının evlilik çeyizlerini satın almak, esirleri hürriyete kavuşturmak, seyyahlara yiyecek ve giyecek temin etmek, ülkelerine dönebilmelerini sağlamak, sokakları düzenlemek, kaldırımları yapmak gibi faaliyetlerden bahsetmektedir. Vakıfların amaçlarının sürekli çeşitlendiği görülmektedir. Çünkü vakfın en üstünü insanların en çok ihtiyaç duyduğu alanlarda yapılanıdır. (Bahaeddin Yediyıldız, İslam Ansiklopedisi, Vakıf maddesi)

Bu bakımdan İslam medeniyet tarihinde, dünyanın hiçbir medeniyetinde eşine rastlanılamayacak çok çeşitli vakıflara tesadüf edilmektedir. Bazı vakıf faaliyetlerinden bahsetmek gerekirse; güzel yazı öğretme, hasta haklarını koruma, fakr u zarûrete düşen-

leri kollama, iflas eden tüccarlara yardım etme, Müslüman esirleri kurtarma, leylekleri koruma, göl temizleme, yoksul mahkûmlara harçlık verme, kitapları tamir etme, orduya lojistik destek sağlama, öksüz ve yetim çocukları barındırma, talebeye giysi ve kırtasiye yardımı yapma, tabi afetleri önleme, su kuyusu açtırma, muhtaçlara aşevi açma, âmâlara hizmet etme, yol güvenliğini sağlama, yaz günlerinde soğuk su dağıtma, sıcak pide dağıtma, çiftçilere tarım aletleri temin etme, bulaşıcı hastalıkları tedavi etme, yatılı öğrencilere burs verme, halkın ve yolcuların hayvanlarını sulama, şehir estetiğini koruma, sıcakta sebillerle kar koyma, kızlara çeyiz hazırlama, çevre ve ormanı koruma, tohum saklama, donanmayı güçlendirme, fakirlerin ve mahallelinin vergisini ödeme, kışın abdest alanlara sıcak su temin etme, nehir kenarlarına söğüt dikme, köleleri evlendirme, yaşlı kadınlara ev tahsis etme, Hristiyan esirleri kurtarma, fakir bekârları evlendirme, afet sonrası onarım ve bakım yapma, dul ve fakir hanımların ihtiyaçlarını karşılama gibi çok çeşitli alanlarda vakıflar hizmet vermiştir. Vakıf, bu yönüyle bakıldığında kurumsal bir iyilik hareketinin billurlaştığı en güçlü müessesemizdir.

Halil İnalıcık'ın, Vakıf Medeniyeti adlı makalesindeki şu ifadeleri vakıfların İslam medeniyetindeki yerini ve önemini çok güzel özetlemektedir: **"Fatih, İstanbul'u harap bir şehir olarak aldı ve şehri yeniden inşa ödevi karşısında kaldı. 1459'da vezirlerini toplayıp emretti. Her biri surlar içinde bir bölgede cami,**

medrese, mektepten oluşan bir imaret, bugün yanlış bir deyimle külliye inşa edecekti. Böylece Mahmud Paşa, Gedik Ahmet, Murat Paşa, Davut Paşa külliyeler kurdular. Etrafında mahalleler oluştu. Kendisi de vakıf olarak Fatih Camii külliyesiyle medreseler ve etrafında saraçhane ve başka tesisler kurdu. Fatih mahallesi ortaya çıktı. Türk-İslam İstanbul'u işte böyle kuruldu, vakıf sayesinde."

Vakıflar erdemli şehir ve erdemli toplum inşasında çok özel bir işlev görmüştür. Din, dil, milliyet ayrımı yapmadan toplumun tamamını gözetip, ihtiyaçlarını karşılamışlardır. Bu anlamda insanlığa karşı vicdanî sorumluluk hissiyle hareket eden bir toplum inşa edilmiştir. Evkaf sistemiyle Müslüman coğrafyanın bütününde, şehirlerde ve köylerde, idareci ve tebaa, Müslüman ve gayr-ı müslim ayrımı yapılmadan her kesime hizmet verilmiştir.

İslam medeniyetinin bu özgün ve güzide kurumu maalesef emperyalist kültürel soykırımın hedefi olmuştur. Emperyalizm tarafından, sömürge hareketine engel görülen vakıf sistemini hedef alan siyasi ve akademik çalışmalar yürütülmüştür. Satın alınan batıcı sözde aydınlara vakıfları ekonomik gelişmenin önündeki en büyük engel olarak gösteren makaleler ve raporlar yazdırılmış, vakıf sistemi gözden düşürülmüş, ardından dayatılan hukuki düzenlemelerle vakıf sistemi müdahaleye açık hale getirilmiş ve sömürü ekosistemine dâhil etmişlerdir. Sosyal ve ekonomik

gelişmeyi engelleyen bir kurum olarak mimlenen vakıf sistemi sonuçta bütün İslam dünyasında büyük oranda tasfiye edilmiştir. Bunun sonucunda vakıflar sayesinde korunan kültürel varlığımız da korumasız ve kimsesiz kalmış, bir kısmı yok olmuş bir kısmı yok olmanın eşiğine gelmiş, sürdürülebilmesi için devlet kaynağına ihtiyaç duyar duruma düşmüştür.

Bugün yaşadığımız dünyada vakıf sistemimizin ihyası son derece önemli ve elzemdir. Sivil toplum örgütleri medeniyetimizdeki vakıf sistemi ruhuyla hareket etmekle birlikte, yeniden bir vakıf medeniyetine dönüşebilmemiz için hem mevzuat düzeyinde adımlar atılması hem de toplumsal bilincin bu bağlamda yükselmesi gerekmektedir.

Vakıf ve Toplum dergimizin bu sayısının vakıf medeniyetimizin ihyası noktasında küçük bir katkı olmasını diliyor, bu sayımıza yazılarıyla katkı veren kıymetli yazarlarımıza ve emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

İÇİNDEKİLER

8 **Vakıfların İktisadi Boyutu**
Prof. Dr. Murat Şimşek

13 **Toplumun İyilik Ekonomisiyle Kuruluşu**
Ejder Okumuş

24 **Vakıf-Şehir Ekseninde Medeniyet İnşası**
Prof. Dr. Ahmet Akman

31 **İslâm Medeniyetinin Sessiz Mimarları Vakıflar**
Doç. Dr. Münir Yaşar KAYA

40 **Cami Hizmetlerine Yönelik Vakıflar: Bursa Ulucami Örneği**
Doç. Dr. Nilüfer ATEŞ

48 **İslam Toplumunda Vakıf Sistemi: Bireysel Mülkiyetin Kamusal Faydaya Tahsis Edilmesi**
Röportaj; Vakıflar Genel Müdürü Sinan AKSU

51 **Türk Yemek Kültürünün Şekillenmesinde Vakıf ve İmâretlerin Rolü**
Doç. Dr. Nilgün ÇEVİRİMLİ

---

66 **İslam Medeniyetinde Şehir Mimari ve Vakıf İlişkisi**
Dr. Osman ÖZTÜRK

---

69 **Osmanlı'da Vakıf ve Şehir**
Dr. Mehmet TUĞRUL

---

76 **İyilik Ekonomisi: Vakıf Medeniyeti Ruhunun Felsefî Arka Planı**
Dr. Öğr. Üyesi Yasin GÖKHAN

---

80 **Şehrin İhyası ve Sosyal Devlet: Osmanlı Vakıf Modelinden
Günümüze Bir Bakış**
Dr. Öğr. Üyesi Saime KAVAKCI

---

84 **Türk Devlet Geleneğinde Vakıf Yönetimi ve Evkaf Nezareti**
Öğr. Gör. Dr. Adem ÇETİN

---

88 **Diyarbakır Ulu Camii'nin Gölgesinde Bir İyilik Medeniyeti**
Abdülkadir KONUKSEVER

---

91 **Kitap Tanıtım**

Vakıfların İktisadi Boyutu

Prof. Dr. Murat Şimşek / Marmara Üniversitesi / İslam Ekonomisi ve Finansı Enstitüsü

İslam Toplumu ve Vakıf

İyilik, paylaşma ve diğerkâmlık insanlığın en erken dönemlerinden itibaren sosyal düzenin sürdürülebilirliğini sağlayan temel ahlâkî ilkeler arasında yer almıştır. Yardımlaşma ve dayanışma sadece bireysel erdemler olarak kalmamış zamanla toplumsal yapının kurucu unsurlarından biri hâline gelmiştir. İlk çağlardan şehir medeniyetlerine kadar uzanan süreçte ihtiyaç sahiplerini koruma, ortak yararı gözetme ve toplumsal refahı artırma düşüncesi farklı biçimlerde tezahür etmiştir. Bu iyilik düşüncesi tarihi süreçte yaygınlaşmış ve kurumsallaşmıştır. İslam tarihi ve medeniyeti bakımından ise vakıf adıyla asırlarca hayatini sürdürmüştür. Kur'an-ı Kerim'deki infak, ih-san ve birr kavramları çerçevesinde bağış, paylaşım ve iyiliğe davet çağrılarını ile hadis-i şeriflerdeki

infak ve sadaka-i cariyeye teşvikleri neticesinde İslam tarihinde bireysel ve kurumsal birçok vakıf ortaya çıkmıştır. "Sevdiklerinizden infak etmedikçe iyiliğe ulaşamazsınız" (Âl-i İmran, 3/92) ayetinde zikredilen "infak" öncelikle maddi anlamda mal ve servetten bağışta bulunmak anlamında kabul edilmiş ve bir malı vakıf olarak tahsis etmeye işaret olarak tevil edilmiştir. Yine Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisinde geçen, kişinin öldükten sonra da amel defterine yazılmaya devam edecek olan daimî hayır ve hasenat anlamındaki "sadaka-i cariyeye" ifadesi¹ de öncelikle vakıf olarak yorumlanmıştır. Hatta hadis-i şerifte zikredilen amel defterinin kapanmadan devam etmesini sağlayan salih evlat, faydalı ilim ve sadaka-i cariyeye hasenatının her üçünü birden gerçekleştirme

1 Müslim, "Vasiyye", 14; Ebû Dâvûd, "Vasâyâ", 14; Nesâî, "Vasâyâ", 8.

imkanının vakıfla mümkün olduğu söylenmiştir. Çünkü vakıflar, devam eden bir sadaka olmanın yanında ilmi müesseselerin kurulmasında ve alimlerin yetişmesinde en önemli etken olmuştur. Ayrıca vakfeden kişinin vakıf yönetimine evladını tayin etmesine imkân vererek onların da duasını almalarını sağlamış olmaktadır.

Hukuki bağlamda vakıf, genel kabule göre vâkıfın irade beyanına bağlı tek taraflı bir hukuki işlemdir. Bağlayıcılığı (luzûm), daimiliği (te'bîd) ve mülkiyet dışı oluşu ise İslam hukuku bakımından teoride tartışmalıdır. Ebu Hanife'ye göre hâkimin tescili veya dönülemez (gayri kâbil-i rücu) vasiyet olmadıkça vakıf bağlayıcı değildir. Ona göre vakıf bir malın aynı, vâkıfın mülkünde kalmak üzere menfaatinin tasadduk edilmesi demek olduğu için vakıf daimî değildir ve vâkıfın ölümünden sonra varisleri-

ne intikal eder. İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre ise vakıf bağlayıcı bir tasarruf olup o malın mülkiyeti vakfedende kalmayıp Allah'ın mülküne (kamusal alana) intikal etmekte ve artık satım, hibe ve mirasa konu olmaktan çıkmaktadır. Dolayısıyla bağlayıcı ve daimidir. Osmanlı, İmâmeyn'in görüşünü tercih etmiş ve uygulamıştır.

Tarihi süreçte vakıfların İslam eğitim ve iktisadına birçok yönden katkısı olmuştur. Hatta Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde eğitim ve sağlık neredeyse tamamen vakıf kurumları tarafından yürütülmekteydi. Zaman ve mekâna göre farklılıklar içermekle birlikte ortalama bir öngörüye göre Osmanlı'da elde edilen vakıf gelirlerinin %28,16'sı eğitim ve öğretime, %30,75'i dini hizmetlere, %10,52'si sosyal hizmetlere, %6,50'si askeri alanlara, %14,51'i aileye mensup kişilere, %9,70'i vakıfların idaresine tahsis edilmiştir. Osmanlı mali sisteminde vakıfların devlet bütçesinin neredeyse üçte birini teşkil ettiği tahmin edilmektedir.²

İktisadi Açıdan Vakıflar

Tarihten günümüze İslam dünyasının tümünde şehircilik ve mimari başta olmak üzere toplumlar için hayati öneme sahip olan pek çok hizmet vakıf sistemi sayesinde sağlanmıştır. Vakıf sisteminin tarihi süreçte gerçekleştirmiş olduğu sağlık, eğitim, bayındırlık, sosyal yardımlaşma ve dayanışma gibi sayısız önemli hizmetler modern iktisatçılar açısından şaşırtıcı bulunabilir. İktisadi anlamda bakıldığında tarihteki toplumlarda vakıf sistemi sayesinde kamu harcamaları veya bütçe açıkları azalmış özel sektör yatırımlarını ve büyümeyi engelleyen faizlerin yükselmesi-

² Akman, Eski Vakıflar Hukuku ve İdaresi, s. 33.

ne yol açan devletin borçlanma ihtiyacı azalmıştır. Tarihi süreçte vakıflar buldukları toplumdaki gerekli her türlü sosyal hizmeti finansa ettikleri için kamu harcamalarını kısma, faizleri düşürerek büyümenin yolunu açma, ayrıca ekonominin en önemli hedeflerinden olan gelir dağılımını dengeleme konularında büyük işlevler görmüştür. Hatta vergi politikalarının sağlayamadığı bu dengeyi bağışlar yoluyla vakıf rahatlıkla sağlamıştır. Nitekim vakfın yaygın olduğu toplularda vergi yükü azalacağı için tüketicilerin ve üreticilerin gelirleri de artmış olmaktadır. Ayrıca vergilerin azalmış olması toplam üretim hacmini artırdığı gibi maliyeti de düşürmektedir. Sonuç olarak tüketiciye yansıyan fiyatlar düşmekte, enflasyonsuz büyüme gerçekleşmektedir. Günümüzde ekonominin en büyük problemlerinden olan kamu hizmetlerinin arzındaki yetersizlik sorunu da tarihi süreçte vakıf kurumu tarafından icra edilmiştir. Vakıf sisteminin istihdam sorununa da büyük ölçüde çözüm ürettiği görülmektedir. Kamu hizmetlerinin vakıflar tarafından sunulması topluma hizmetlerin yaygın bir şekilde ulaşmasını da sağlamaktadır. Tabii ki vakfın bütün bu iktisadi işlevleri görebilmesi akıllı ve ehil mütevellilerin yönetimiyle mümkün olmuştur. Bazı zamanlarda tarihi süreçte vakıfların bu fonksiyonlarının azaldığı gözlemlenmiştir.³

Vakıf Kurumuna Eleştiriler ve Cevaplar

Vakıflara yönelik bazı eleştiriler de bulunmaktadır. Vakfın arkaik döneme ait bir uygulama olduğu, tarihten çekilmiş şahıs ve kurumların modern topluma uzanmış

³ Çizakça, *İslam Dünyasında Vakıflar*, s. 11-13.

ölü eli (morte main) gibi olduğu, vakfedenlere menfaat sağlayan kurumlar oldukları, miras ve özel mülkiyete karşı vakfın kapital formasyona imkân vermediği ve sermaye birikimini engellediği hatta yoksulluğu ve tembelliği teşvik ettiği şeklinde iddialar ortaya atılmıştır. Bunların her birine çeşitli şekillerde cevaplar verilmiştir. Genel olarak ise vakfın faydaları zikredilerek bu tür iddialar cevaplanmıştır.

Günümüzde vakıf kurumunun işleyişi ve işlevselliğinin artırılması için klasik dönem vakıf anlayışından hareketle bazı yeni durumların da değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Öncelikle temel prensiplerini İslam hukukundan alan, aynı zamanda asırlardır ortaya çıkmış tecrübeden de yararlanan bir vakıf anlayışına dayanarak günümüz yakın tarihinde ortaya çıkan iktisadi durumları da dikkate alan bir yaklaşıma ihtiyaç bulunmaktadır. Günümüzde gerek vakfın kuruluşu gerek sermayesinin mülkiyeti gerekse vakıf türleri açısından yeni durumlar ortaya çıkmıştır. Mesela Osmanlı'da Tanzimat'la birlikte merkezi yönetim anlayışının ortaya çıkmasına paralel olarak vakıf müessesesinin de tek bir kurum üzerinden merkezi bir şekilde yürütülmesi yoluna gidilmişti. Bunun avantaj ve dezavantajları tartışılmıştır.

Bununla birlikte modern dönemde gerek Türkiye ve gerek Malezya'da devlet tarafından kurulan vakıflar yani devletin aktif olarak vakıf kurucu ve yürütücüsü olduğu durumlar ortaya çıktı. Hâlbuki klasik dönemlerde vakıflar devletten bağımsız sivil toplum kuruluşları olarak işlev görmektedirler. Yine de vakfın temelde sivil bir toplum kuruluşu olduğu gerçeği unutulmamalıdır. Ancak

modern dönemde Almanya'daki Volkswagen Vakfı uygulaması tipik bir modern vakıf uygulaması olarak değerlendirilebilir. Bu vakıf ortaya çıkış itibarıyla fabrikanın mülkiyeti iki devlete ait olsa bile tam bağımsız bir vakıf örneği olması ve sermayesinin %60'ının halka ait hisselerden oluşması gibi özellikleri vakıf anlayışı bakımından olumlu bir örnek olarak zikredilebilir.⁴

Yakın tarihte vakıfla ilgili önerilerde bulunan İslam Kalkınma Bankası gibi kuruluşlar günümüzde kurulabilecek vakıf türlerini hayır amaçlı vakıflar, aile vakıfları ve hibrid vakıflar şeklinde önermişlerdir. Tarihi süreçte eleştirilen ve olumsuz görülen aile vakıflarının tekrar gündeme alınması ve meşru vakıf olarak önerilmesi önemlidir. Vakıf kurulurken belirli bir sermaye koyma şartı birçok ülke mevzuatında bulunmakla birlikte yeni önerilerde şer'î bir gerekçe olmadığı söylenmiştir. Bu tür şartların özellikle batıda vakfın yaygınlaşmasını veya kurulmasını önleyici tedbirler olarak uygulandığı söylenmiştir. Vakıflarda vergi muafiyetinin de oldukça önemli olduğu tekliflerde vurgulanmıştır. Günümüz vakıflarında en önemli hususlardan biri ise yetişmiş insan kaynağı sorunudur. Vakıf yöneticilerinin başta mütevelliler olmak üzere girişimci yapıya sahip, yönetim işinden uzmanlaşmış kişilerden oluşması vakfın sürekliliği ve işlevini tam yapması bakımından oldukça önemli görülmüştür. Modern dönem vakıf tartışmalarında en önemli hususlardan biri süreli vakıf tartışmasıdır. Özellikle klasik Hanefi ve Osmanlı anlayışında vakıflarda ebediyet yani süreklilik şart görülmüştür. Ancak modern dönem vakıf tekliflerinde süre-

4 Çizakça, *İslam Dünyasında Vakıflar*, s. 233.

li vakıfların kurulabileceği, hatta hisse senetlerinin, sukuk yani kira sertifikası gibi ürünlerin vakfa konu olabileceği gibi yeni durumlar ortaya çıkmıştır.⁵

Vakıf hemen hemen insanlık tarihi kadar eski bir geçmişe sahip olmasına rağmen özellikle modern dönemde batıda 18. yüzyılda ortaya çıkan aydınlanmadan itibaren vakıflara karşı olumsuz bir düşünce ortaya çıkmıştır. Yeni sömürgeci devletler vakıflara düşmanlık besleyen bir anlayışı benimsemişlerdir. Bu devletlerin sömürge faaliyetlerine karşı bir direnç oluşturduğu gerekçesiyle vakıflara düşmanca tavır içerisinde oldukları ve vakıfları ortadan kaldırmaya yönelik çabalar gösterdikleri görülmektedir. Vakıfları tamamen yasaklamayı hedefleyen kolonyal düşmanlık o sömürgeci güçlerin ikna ettiği yerli modernleşme taraftarlarınca da desteklenmiştir. Bu düşmanlığın felsefi ve iktisadi gerekçelerini de dile getirmişlerdir. 19. yüzyıl boyunca Osmanlı'ya batı tarafından uygulanan baskı ve yaptırımlardan biri vakıf sistemini ortadan kaldırmaları talebiydi. Yakın tarihimizde ise kapitalist ekonominin başarısızlıkları nedeniyle vakıf gibi yardım kurumlarına karşı olan tavrın gittikçe olumlu yönde değiştiği, kâr amacı gütmeyen sektörler desteklenmeye başladıkları görülmektedir. Bu olumlu eğilim fırsat bilerek günümüzde vakıf kurumunun yeniden canlandırılması için iyi bir vakıf reformuna ve bilimsel çalışmalara ihtiyaç duyulmaktadır.⁶

19. yüzyılla birlikte İslam toplumları için vakıf kurumunun artık

5 Çizakça, *İslam Dünyasında Vakıflar*, s. 234-237.

6 Çizakça, *İslam Dünyasında Vakıflar*, s. 83, 239-240.

zararlı bir müessese hâline geldiği, iktisadi gelişmeyi engellediği, bireysel mülkiyete ve şahsi teşebbüse mani olduğu, toplumda atalet yani tembellik, kadercilik gibi unsurları teşvik ettiği iddiaları ortaya atılmıştır. Örneğin Timur Kuran tarafından ileri sürülen Müslüman toplumların geri kalmasında İslam hukukunun rolü olduğunu iddia ettiği eserinde vakıf kurumunun kısa vadede olumlu sonuçlar verse bile uzun vadede ekonomik modernleşmeyi geciktirdiği ve İslam dünyasının geri kalmasında önemli rol oynadığını savunmuştur.⁷ 19. yüzyılda vakıflara yönelik ortaya çıkan eleştirilerde vakıfların birey toplum ve devlet için ahlaki ya da iktisadi açıdan zararlı bir müessese olduğunu iddia edilmiştir. Özellikle Osmanlı döneminde merkezî politikalar, merkezi bürokratik devletin kademeli olarak vakıfların temel alanlarını müdahaleye başlaması genellikle iktisadi düzene uyum çabaları, şahsi teşebbüsün öne çıkması, özel mülkiyetin önem kazanması ve servet piyasa anlayışının tezahürleri gibi çeşitli etkenler vakıflara yönelik eleştirilere yol açmıştır. Ebulula Mardin'in ifadesiyle "vakıf usulüne karşı birtakım dedikodular ortaya çıkmıştır". Elmalılı Hamdi Yazır bu eleştirileri ahlaki ve iktisadi olmak üzere iki başlık altında ele alarak cevaplandırmıştır. Ahlaki açıdan vakfın zararları arasında tembelliğe ve kaderciliğe yol açması, şahsi teşebbüsü yok sayması ve ataletle yol açması sayılmıştır. Elmalılı böyle bir durumun İslam ahlakı ve İslam toplumu açısından söz konusu olmadığını, İslam'da istianenin yani yardım almanın değil înenin

7 Timur Kuran, *Yollar Ayrılırken - Ortadoğu'nun Geri Kalma Sürecinde İslam Hukukunun Rolü*, çev. Nurettin Elhüseyni, İstanbul: Yapı Kredi yayınları, 2018.

yani yardım etmenin esas olduğunu, İslam terbiyesinin buna teşvik ettiğini, Müslümanların yardımlaşmanın ve yardım etmenin ecir ve sevabının farkında, ataletin günah olduğunun bilincinde olduklarını söyleyerek ahlaki bakımdan vakıfların herhangi bir olumsuzluğa yol açmasının İslam toplumu için söz konusu olmayacağını belirtmiştir. İktisadi anlamda vakfın zararları olarak ileri sürülen servetin toplum içinde tedavülünü engellediği iddiasına karşı ise vakfın genelde gayrimenkuller üzerinden yapılması dolayısıyla tedavül anlamında bir iktisadi engelin bulunmadığını, menfaatlerinin tedavülünün

de bunların imar ve işletmesinin toplum için faydalı olacağını ileri sürmüştür.⁸

Modern dönemde vakıf kurumunun meşruiyeti sorgulamaya açılmış ancak bu sorgulama klasik fikhın oluşum dönemindeki Ebu Hanife'nin sorgulamasından farklı bir gerekçeye dayanmıştır. En olumlu ifadeyle bu sorgulama günümüzde vakfın ne tür bir işlev göreceği anlamında yeniden kurgulanmasını tartışması açısından değerlidir. Modern dönemde doktrin tartışmasının vakıf üzerinden tekrar gündeme geldiğini söylemek mümkündür. Osmanlı döneminin sonlarında vakıfların

lelere dair şer'î hükümleri bilmek" olarak belirlemiştir. Bu ilmin mevzusunun ise "vakıf ve levâhıkı" yani mükellefin fiili olarak vakfetmek ve vakfedilmiş malın (mevkûf) hükümleri olarak belirlenmiştir. Gayesini ise mevcut vakıfların muhafazası ve imarı, insanların vakıflardan istifadesini düzene koyma, yeni vakıf inşa etme ve içtimai ihtiyaçları giderme usullerini gelecek nesillere öğretmek suretiyle beşeri saadete hizmet etme olarak belirlemiştir.⁹

Sonuç

Vakıflar modern dönem bağlamında değerlendirilirken özellik-

devam ettiğini söylemiştir. Vakıf konusunda temel problemin vakfın layık kişilerce idare edilememesinden kaynaklandığını ileri sürmüştür. Malların el değiştirmesi ve tedavülünün bir milletin genel serveti için faydalı olduğu önermesinin kesinlik taşımadığını, kamuya ait malların sıklıkla tedavülünün yararlı olduğu iddiasının tartışmalı olduğunu, fertlere ait malların sıklıkla ve kolaylıkla tedavülünün kamu menfaatine aykırı bir şekilde ihtikara yol açabileceğini dolayısıyla gayrimenkullerin el değiştirmesindeki kazançtan ziya-

hem toplumsal itibarı hem de kurumsal gücü zaafa uğramıştı. Örneğin Elmalılı Hamdi Yazır ilgili eserlerinde hem vakıf hukuk doktrinini tarihi, iktisadi, içtimai ve felsefi açılardan tartışmış hem de vakıflarla ilgili kanuni düzenlemeleri açıklamıştır. Elmalılı, ahkâm-ı ahkâf adında bir ilim dalı olduğunu, tanımının "mükellef insanın hukuki bir tasarrufu olarak vakıf fiili ve buradan doğan vakıfla ilgili mese-

8 Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır, *Osmanlı Vakıf Hukukuna Giriş: Ahkâm-ı Evkâf*, s. 62-65; Hamdi Çilingir, "Yayına Hazırlayanın Takdimi", s. 31-34.

le İslam iktisat düşüncesi açısından hegomonik iktisat anlayışına karşı alternatif bir iktisadi perspektif ve sistem arayışında önemli bir yere sahiptir. Alternatif olmanın yanında hali hazırdaki ekonomi ve piyasa anlayışları içerisinde bile vakıfların birçok hayra vesile olduğu söylenebilir. Vakıf sistemi hem sosyalist hem de kapitalist piyasa için de iyilik getirmiştir. Nitekim Osmanlı sosyal bir piyasa sistemi uygulayarak vakıflar saye-

9 Çilingir, "Yayına Hazırlayanın Takdimi", s. 22-26

sinde uzun ömürlülüğünü sürdürmüş, eğitim, sağlık ve bayındırlık gibi hizmetlerin devamlılığını sağlayabilmiştir. Kapitalist piyasa anlayışı için ise açlığa ve fakirliğe karşı mücadelede etkin rolü, sosyal adalet ve servetin yeniden dağılımındaki dengeli yararları ve de sosyal güvenlik alanlarındaki faydalarıyla bir çözüm olabilmektedir. Nitekim Amerika'da 2011 ekonomik krizinde Batılı vakıfların Osmanlı'yı örnek alarak sosyal adalet ve bayındırlık hizmetlerine yönelmesi gerektiği tartışılmıştır.

Modern dönemde vakıflarla ilgili ortaya çıkan yeni durumlar, yeni şartlar veya uygulamalar yeniden değerlendirilmelidir. Vakıfların tarihsel olumlu işlevinin yanında modern dönemde o işlevi devam ettirebilmeleri için gerekli revizyon ve islahatların ve yeni açılımların ortaya konması önemlidir. Klasik dönemlerde vakıflar iktisadi anlamda birçok olumlu

işlev görmüştür. Genel bir bakışla söylemek gerekirse vakıf sistemi sayesinde kamu kurum harcamaları ve bütçe açıkları azalmış, dolaşısıyla devletin borçlanma ihtiyacı da azalarak özel sektör yatırımlarını ve iktisadi büyümeyi engelleyen en önemli faktör olan faizin yükselmesinin önü kesilmiştir. Vakıf sadece kamu masraflarını kısarak ve faizi düşürerek büyümenin yolunu açmakla kalmamış ayrıca gelir dağılımının dengelenmesini de sağlamıştır. Nitekim sosyal piyasayı desteklemiş ve yeşil ekonomi alanlarını geliştirmiştir. Böylece sosyal adaletin, sosyal güvenliğin ve barışın gerçekleşmesinde, toplumsal gelir ve servetin yeniden dağılımında olumlu katkılar sunmuştur. Kültürel bağlamda ise kadınların sosyal hayata katılmasında ve sivil toplum alanlarında etkili bir rol oynamıştır.

Kaynakça

Akman, Ahmet. Eski Vakıflar Hukuku ve İdaresi. Ankara: Adalet Yayınevi, 2019.

Çilingir, Hamdi. "Yayına Hazırlayanın Takdimi". Osmanlı Vakıf Hukukuna Giriş: Ahkâm-ı Evkâf. İstanbul: Vakıfbank yayınları, 2020.

Çizakça, Murat. İslam dünyasında vakıflar. Çev. Elif Süreyya Genç. Konya: KTO Karatay Üniversitesi, 2017.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır. Osmanlı Vakıf Hukukuna Giriş: Ahkâm-ı Evkâf, haz. Hamdi Çilingir, İstanbul: Vakıfbank yayınları, 2020.

Kuran, Timur. Yollar Ayrılırken – Ortadoğu'nun Geri Kalma Sürecinde İslam Hukukunun Rolü. çev. Nurettin Elhüseyni. İstanbul: Yapı Kredi yayınları, 2018.

Toplumun İyilik Ekonomisiyle Kuruluşu

Ejder Okumuş / Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi

İyilik ve iyilik ekonomisi kavramları, toplumsal ilişkiler ağı olarak toplumda kendini gösteren çoklu olaylar ve etkileşimlere göndermede bulunur. İyilik, her şeyden önce birden fazla insan arasındaki karmaşık, girift ilişkiler ortamında gerçeklik kazanır. O halde iyilik ve iyilik ekonomisi, bir sosyolojiye dayanır. Toplumun kuruluşuyla, toplumun toplum olması ve toplum olarak varlığını sürdürmesiyle iyilik ekonomisi arasında sıkı bağlantılar söz konusudur. İyilik olmadan toplumdan ve toplumsal bir varlık olarak insandan bahsetmek mümkün değildir. Toplumun iyilik ekonomisi üzerine kuruluşuyla insanın mutluluğu arasında doğru orantılı bir ilişki vardır. İşte bu makede toplumun iyilik ekonomisi temeli üzere bina ve inşa edilmesi sosyolojik bir yaklaşımla anlaşıl-maya çalışılmaktadır.

İyilikten Ekonomiye İyilik Ekonomisi

Kötülüğün zıddı olan iyilik; hayır, hayrât, hizmet, hademât, ihsan, empati, dayanışma, paylaşma, özgecilik, isar, fedakârlık, medeniyet, nezaket, fayda, ikram, infak, sadaka, yardım ve yardımlaşma gibi kavramlarla çok yakın anlam ilişkisi içinde bir olgudur. İyilik, toplumsal aktörler olarak insanların, toplumda, toplumsal varlık olmalarının gereği olarak üzerlerine düşen sorumluluklar çerçevesinde, maddi ve manevi her konuda, her alanda çıkar beklentisi ve amacı olmadan birbirlerine samimiyetle, güvenle, sadakatle güzel davranmaları, yardım etmeleri, kelimenin tam anlamıyla medeniyet, yani toplum insanı olarak yaklaşmalarını ifade eden ahlakî bir toplumsal-iletişimsel eylemdir. Ekonomi (iktisat), insanların aynı hayatı birlikte yaşama ortamlarını

oluşturan ve var oluş boyutlarını teşkil eden toplumda en temel, en hayati yaşama unsurlarından-dır. Ekonomi, en geniş anlamda toplumda insanların ihtiyaçlarını karşılamak için yapılan her türlü etkinliği ihtiva eder. Bu bağlamda üretim, tüketim, dağıtım ve alışveriş gibi etkinlikler, ekonomiyi ifade eder. Aile, din, eğitim, siyaset, hukuk, ahlak, zaman ve mekân gibi ekonomi de, toplumsal hayatın varoluşsal boyutlarından-dır. Toplumun, toplumsal gerçekliğin en asli iki boyutu olan iyilikle ekonomi bir araya geldiğinde, toplumsal bir olgu olarak iyilik ekonomisi (iyilik iktisadı) meydana gelir.

İyilik ekonomisi, iyiliği merkeze alarak yaklaşıldığında, toplumda insanlar arası ilişkilerde iyiliğin iktisadi temelde ve alanda etkin, anlamlı ve işlevsel kılınmasını ifade ederken, ekonomiyi merkeze alarak yaklaşıldığında, toplumda

insanlar arası ilişkilerde ekonominin iyilik temelinde ve alanında etkin, anlamlı ve işlevsel kılınmasını ifade eder. Her iki durumda da iyilik ekonomisi, iyiliğin toplumda insanların mutluluklarına katkı sağlayacak şekilde en derinlikli, anlamlı ve etkili olarak işlenmesine işaret eder. Söz konusu anlam ve çağrışımları çerçevesinde iyilik ekonomisi, toplumsal aktörler olarak insanların, toplumda, toplumsal varlık olmalarının gereği olarak üzerlerine düşen sorumluluklar çerçevesinde, maddi ve manevi her konuda, her alanda çıkar beklentisi ve amacı olmadan birbirlerine samimiyetle, güvenle, sadakatle güzel davranmaları, yardım etmeleri, birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılamak için gayret göstermeleri, kelimenin tam anlamıyla medeniyet, yani toplum insanı olarak yaklaşmalarını ve böylece toplumun ekonomik etkinliklerini iyilik ekseninde yapılandırarak ekonomiyi insanların mutluluğa erişmelerini sağlayacak şekilde işler kılmalarını ifade eden ahlakî bir ekonomik toplumsal-iletişimsel eylemdir.

İyilik ekonomisinde, iyiliğin işaretlediği anlamların ifade ettiği gibi güzel ahlaki ilke, esas ve değerler belirleyicidir. Esasen ekonomi de ahlaki temelde işleyen bir olgudur. Ekonomik ilişkilerde güzel ahlaki esas ve değerlerden yoksunluk, toplumsal hayatı tüketir, toplumsal ilişkileri güvensiz hale getirir. Bu da toplumun çöküşü demektir. Bu sebeple iyilik ekonomisi, hem iyilikten hem de ekonomiden kaynaklı olarak güzel ahlaka dayanır. Denilebilir ki iyilik ekonomisi, güven, doğruluk, dayanışma, paylaşma ve bütünleşme eksenli bir ekonomik yaklaşımdır. İyilik ekonomisi, hangi din, hayat tarzı ve sistem içinde düşünülürse

düşünülür, örneğin Budizmde, Hinduizmde, Konfüçyanizmde, Taoizmde, Yahudilikte, Hıristiyanlıkta ve İslamda iyilik ve ekonomi anlayışları çerçevesinde hangisiyle bakılırsa bakılsın, son çözümlemede birey ve grupların iyi niyetle, iyiliği merkeze alan yaklaşımları sayesinde değerlerin ikame edildiği, belirleyici olduğu, karşılıklı güvenin en üst düzeyde hissedildiği bir toplumsal ekonomik sisteme göndermede bulunur. Çünkü iyilik ekonomisi, çıkar ekonomisi değil, hayır, fayda ve hizmet ekonomisidir.

Toplumun İyilik Ekonomisiyle Kuruluşu ve Mutluluğu: İyilik Toplumu

Sosyolojik olarak bakıldığında, toplumun inşası, kuruluşu ve idamesi, iyiliğe, hizmet yaklaşımına, yardımlaşmaya ve dolayısıyla iyilik ekonomisine dayanır. Toplum iyilikle, iyilik ekonomisiyle kurulur. İyilik ekonomisi, toplumsal hayatta, toplumsal meşruiyet ilişkilerinde, toplumsal etkileşimlerde adaletin tesis edilmesi, adalet temelinde bir dünyanın kurulması, ihsanın, birr'in, marufun, iyiliğin yaygınlaşması, kötülöklere karşı iyiliklerin egemen olması, hakça paylaşımın hakim kılınması (el-Bakara 2/177, en-Nahl 16/90), barışın hayatta belirleyici tonda olması Bakara 2/208). Kur'an-ı Kerim'de asıl olan barıştır (el-Bakara 2/192, 194, en-Nisâ 4/90, el-Enfâl 8/61 vd.) ve nihayet toplumun felaha ermesi ve mutlu olması (el-Bakara 2/1-5) için zorunlu bir ahlaki ekonomik toplumsal-etkileşimsel-iletişimsel ilişki biçimidir.

Toplumun iyilik ekonomisiyle kuruluşunu ve toplumsal hayatta insanların mutluluğa erişimini, Fârâbî'nin toplum, mutluluk, ihtiyaç ve yardımlaşma ile ilgili yakla-

şımından yararlanarak izah etmek mümkündür. Fârâbî'ye göre insanlar yetkinlik, tekamül ve mutluluğa ancak toplumda, toplumsal bir atmosferde, ihtiyaçlarını karşılamak için birbirleriyle yardımlaşma içinde erişebilirler. İnsanın mutluluğu, toplumsal hayatın zaruretini ortaya koyar. İnsanların mutlu olması için toplum halinde yaşamaları, birbirleriyle yardımlaşmaları, üzerlerine düşen görev ve sorumlulukların gereğini yerine getirmeleri, mesleklerini icra etmeleri, yani birbirlerine iyilik yapmaları zorunludur. Fârâbî'nin toplum anlayışının en temel kavramlarından biri olan yardımlaşma, insanların, mutlu olmak için ihtiyaç duydukları şeyleri karşılamak üzere bir araya gelerek birbirlerine yardımda bulunmaları, yapmaları gereken iyiliği yapmaları, maddi ve manevi birikimlerini paylaşmaları demektir. Yardımlaşma eylemi, insanların bir araya gelerek toplum kurmalarının zeminini teşkil eder. Başka bir ifadeyle Fârâbî'ye göre insanların yaşamak, mutluluğa erişmek ve toplum halinde hayatlarını sürdürebilmek için gerekli olan ihtiyaçları karşılayabilmeleri, birbirleriyle yardımlaşmalarını, birbirleriyle iyilik temelinde ilişki kurmalarını, iyilik ekonomisini hayata geçirmelerini zorunlu kılar. Fârâbî'nin toplum teorisinde yardımlaşma ve iyilik ekonomisi ile şehrin, medeniyetin, topluluğun, toplumun, insanlığın erdemli olması arasında sıkı bağlar mevcuttur. Bu çerçevede nitekim insanların, gerçekten mutluluğu elde etmelerini sağlayacak şeyler konusunda yardımlaşmak üzere bir araya geldikleri şehir, erdemli şehir; insanların mutluluğa ulaşmak için birbirleriyle yardımlaştığı topluluk, erdemli topluluk ve bütün şehirlerinin, mutluluğa ulaşmak için birbirleriyle yardımlaştığı

toplum erdemli toplumdur. Aynı şekilde içindeki bütün toplumların mutluluğa ulaşmak için birbirleriyle yardımlaşmalarıyla gerçeklik kazanan büyük toplum, küresel toplum ise erdemli ma'mûradır.

Fârâbî'ye göre mutluluk salt hayırdır, yani mutlak iyi olandır. Mutluluğa ulaşmada faydalı olan herşey de hayırdır, iyidir, fakat bu, o şeyin zatından dolayı değil, mutluluktaki faydasından dolayıdır. Esasen Fârâbî'nin bu bakışında mutlulukla iyilik ve iyilik ekonomisi arasından doğrudan bir bağ vardır. Fârâbî'nin düşüncesinde bir şekilde mutluluktan alıkoyan her şey genel olarak **şer**dir, kötüdür, kötülüktür. Mutluluğa erişmede yararlı iyi/iyilik de mutluluğu engelleyen kötü/kötülük de iradeyle olur. Mutluluğun elde edilmesinde yararlı olan iyilik ya doğal olarak vardır ya da irade ile ortaya çıkar. Mutluluğun yolunu engelleyen kötülük de ya doğal olarak vardır ya da irade ile ortaya çıkar.

Kısaca Fârâbî'nin toplum yaklaşımında, iyilik ekonomisi ve bu bağlamda yardımlaşma toplumun kuruluşunda ve mutluluğunda ni-

hai derecede önemlidir. Toplum nihayetinde iyilik toplumu olarak kurulur ve öyle devam eder. Aksi halde toplum diye bir şey varlığa çıkmaz veya iyilik toplumu olarak kurulan bir toplum, kötülük toplumu halini alırsa onun için çöküş kaçınılmaz olur.

İyilik Ekonomisi: Güzel Ahlak ve Güven Ekonomisi

İyilik ekonomisi, ahlaki temele dayanır. Güzel ahlak ve bu kapsamda güven ahlakı, güvene dayalı ilişki biçimi, iyilik ekonomisinin, iyiliğe istinat eden ekonomik etkinliklerin temel eksenidir. İyilik ekonomisinde maddi ve manevi anlamda eylemlerin, ilişkilerin, niyetin, yönelişlerin erdeme, iyiliğe, güvene, esasen tam anlamıyla Kur'anî anlamda takvaya dayandığı söylenebilir. İslam'ın iyilik tasavvurunda, salt bir ritüeli ifa etmek iyilik değildir; asil iyilik iman etmek, sevdiği maldan yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, yardım isteyenlere ve özgürlüğünü kaybetmiş olanlara harcamak, infak etmek; namazı kılmak ve zekât vermek; anlaşma yaptığında sözünü tutmak; darlıkta, hasta-

lıkta ve savaş zamanında sabretmek; doğru olmak ve takva sahibi olmaktır demektir (Bakara 2/177).

İyilik ekonomisi erdem ekonomisidir. İyilik ekonomisinin hakim olduğu toplum erdemli toplumdur. Erdem ekonomisi, ekonomik ilişkileri, üretim ve tüketimi, ticareti, alışverişi, ihracat ve ithalatı, borç alıp vermeyi, sadakayı, infakı, zekati, vergiyi, iyilik dahil erdemlerin, ahlaki değerlerin, iffet, cesaret, hikmet ve adaletin, güven, isar, merhamet ve paylaşmanın, dayanışma ve bütünleşmenin kuşatıp belirlediği bir ekonomidir. Bu erdem ve değerlerle bezenen iyilik ekonomisi, medeniyet krizinin, zulümlerin, katliamların, yoksullukların, adaletsiz paylaşımların bütün dünyayı olumsuz etkilediği, mutsuzlaştırdığı, karamsarlığa ittiği küresel ilişkiler gerçekliğinde toplumsal bağları güçlendirerek sürdürülebilir kalkınmaya, birlik olup çalışmaya ve güçlenmeye, güvene dayalı çalışma ve üretme ortamı oluşturarak mutluluğa katkı sunar. Güvenin belirleyici olduğu iyilik ekonomisi, güzel ahlaki değerlerin ekonomik süreç ve etkinliklerde etkili olmasıyla ve dola-

yısıyla mutluluğa giden yolun açılmasıyla tezahür ve tebarüz eder.

Amacı, maddi ve manevi, fiziksel, zihinsel ve ruhsal boyutları bir bütünlük içinde ihtiva edecek şekilde bolluk ve uyumla mutluluğun olduğu bir toplum meydana getirmektir. İyilik ekonomisi, güven, adalet, paylaşma, dayanışma, bütünleşme, huzur ve mutluluk temelli bir ekonomik yaklaşım olup bireylerin iyilik dolu davranışları sayesinde toplumsal hayatta değerlerin yaratıldığı, karşılıklı gü-

mun güvenle inşa ve idamesine, mutluluğuna, huzur ve felahına çok büyük katkılarda bulunur.

Güzel ahlak ve güven ekonomisi olarak iyilik ekonomisinde, kaynakların ihtiyaca göre paylaşılması, ortak değerler oluşturulması ve israftan kaçınılmasına odaklanılır. İyilik ekonomisiyle uzun vadeli maliyet düşüşleri, aşırı tüketime yönelmemesi, atık azaltımı, yenilikçi iş modelleri, üretken akılları yeni üretimler yapılması, ekosistemlerin güçlenmesi gibi önemli

venin inşa edildiği bir ekonomik modeldir. İyilik ekonomisi, bütün şirketlerde, işyerlerinde, resmi ve sivil çalışma alanlarında, ihracat ve ithalatta, gündelik alışverişlerde, zaman yönetiminde, mal paylaşımında, mirasta, üretim ve tüketimde, üretici-tüketici ilişkilerinde, ev ekonomisinde, devlet yönetiminde, kısaca bütün iktisadi ilişkilerde iyiliğin egemen olduğu bir ekonomik yaklaşımdır. Bu yaklaşımla kurulan ekonomi, toplu-

kazanımlar elde edilir. İyilik ekonomisiyle toplumsal fayda odaklı ekonomik faaliyetlere, sektörlerle, yatırım ve finansmana yönelir. İyilik ekonomisinde kâr yapip çok para kazanma amaçlanmaz, topluma fayda verme ve toplumun mutluluğuna katkı yapmak amaçlanır. İyilik odaklı bir ekonomi, iyiliğin toplumda kültür haline gelmesi ve derinleşmesiyle, ekonomik etkinliklerin güven, adalet ve kapsayıcılık temelinde inşa

edilmesiyle tesis edilebilir. İyilik ekonomisinde her türlü ekonomik ilişkiyi güzel ahlaki ilke ve davranışlar, etik ilkeler, güven temelli ilişkiler belirleyici olur.

İbn Haldun, *Mukaddime* adlı ünlü eserinin başlarında işaret ettiği gibi insanların bir arada yaşamaları ve dolayısıyla toplum inşa etmeleri zaruridir. O halde insan, tabiatı gereği toplumsal bir varlıktır. İnsan; insan olmanın, ağır bir emanet ve sorumluluk yüklenmenin, hem ünsiyet boyutunun, hem de unutmama boyutunun bir gereği olarak toplumsal ortamda, başka insanlarla birlikte yaşamak zorundadır. Fakat bu zorunluluğun anlamlı, doğru, özgür, mutlu ve huzurlu bir şekilde toplumsal hayatta tezahür etmesi için çaba harcamak, yine insan olmanın gereği olarak zorunludur. İşte bu mezkûr tezahürün gerçekleşmesinde en önemli unsur, insanlar arasında güveni ve güvenle iyilik ekonomisini inşa etmektir. Toplum hayatı, toplumsal dünya, güven ile kurulur ve güven ile korunur. Güven, çok büyük bir toplumsal sermayedir. Güven, toplumu, toplumsal dünyayı; ruh, beden, sağlık, eğitim, din, siyaset, zaman, mekan, ekonomi, aile, ahlak, hukuk vs. alanlarında güçlü, dayanıklı, inançlı ve sağlam kılar.

Güvenin ilişkileri belirlemediği toplumun sağlıklı olması, sağlıklı ayakta kalması mümkün değildir. Nitekim Kur'an'da Müslümanlardan tesis veya inşa etmeleri istenen şehir, toplum ve medeniyetin en asli unsurlarından biri güvenlidir. İslam'ın istediği toplum, helal ve haramlara riayet eden, güzel ahlak sahibi emin insanların belirleyici olduğu emin toplumdur. İman edenler toplumu, mü'minlerin kurduğu toplum, emin toplumdur, güven toplumdur, güven-

nilir toplumdur. Mü'min toplum, imanın, mü'min olmanın, İslam ve Müslüman olmanın tam karşılığı olarak din emniyeti, can emniyeti, akıl emniyeti, nesil emniyeti ve mal emniyeti gibi beş dinî zaruret-in koruma altında olduğu bir emniyet, güven ve barış toplumdur. Böyle bir toplumda iyilik ekonomisi güçlüdür.

İyilik ekonomisinin güçlü bir şekilde kurulduğu güven toplumu, güven sosyolojisinin topluma hakim olduğu toplumdur. Güven sosyolojisi, var oluşu, hayatı güvenle kurmayı ve donatmayı, yaşam emanetine, sorumluluk emanetine sahip çıkmayı, toplumda sürekli güven inşa etmeyi, zamanı idrak edip güvenle iman etmeyi, imanla güvenmeyi, imanlaşma sürecini, güvenle sosyalleşmeyi, iyi işler yapmayı, iyi ahlakçı değerlerle yaşamayı, birbirine hakkı hukuku tavsiye etmeyi, birbirine sabrı öğütlemeyi ifade eder. Emin toplum, mensuplarının güven, barış, hak, hukuk ve düzen içinde hayatlarını sürdürdükleri, korkudan emin oldukları, din, can, akıl, nesil ve mal emniyetlerinin temin edildiği, emanete riayet eden, emanetleri ehline veren güven, emanet ve emniyet toplumdur. (Nahl 16/112-114; Kureş 106/1-4; Nur 24/55; Nisa 4/58; Mü'minûn 23/1-10; Me'aric 70/32-35; Enfal 8/27; Bakara 2/208; En'am 6/127; Enfal 8/61; Mâide 5/8; Nisâ 4/135).

Güven toplumu, aslında adalet toplumdur. Güven toplumunda toplumsal ilişkileri belirleyen adalettir. Adalet, güven toplumunun en temel karakteristik boyutudur. İnsanlar, birbirlerine zulmetmez, haksızlık etmez, mümkün olduğu ölçüde güvene dayalı ilişkilerde her şeyi yerli yerine yerleştirmeye özen gösterirler. Güven toplumunda; ailede,

eğitimde, siyasette, ekonomide, dinde, zamanda, mekanda, hukukta, ahlakta, sağlıkta, velhasıl bütün toplumsal dünyada emniğin, emanetin, güvenilirliğin bir gereği olarak adalet belirleyicidir. O halde Emin Müslüman toplum, adalet toplumdur. (Nahl 16/90). Adaletle dayalı güven toplumunda herkesin hakkı, hukuku, alacağı, vereceği dikkatle gözetilir; fakat yine adaletin gereği bu toplumda insanlar özveri sahibidirler. Adalet toplumunda insanlar, sivil toplum kuruluşları, devlet vs. topluma fedâkarlıkla, isar ile yaklaşır; kaynaşma, kenetlenme ve birlik için özverinin, isar veya fedâkarlığın, yardımlaşmanın, paylaşmanın ne kadar hayati olduğunu bilir ve ona göre davranırlar. Güven toplumu, aile kurumundan başlayarak bütün toplumsal ilişkilerde iyiliklerin, iyi yapıp etmelerin, ihsanın geçerli olduğu iyilik/ihsan toplumdur. Hemen yukarıdaki ayet (Nahl 16/90), Allah'ın aynı zamanda ihsanı, iyiliği, iyi davranmayı da emrettiğini açıkça ifade etmektedir. Bu; iyilik yapmanın, başta anne-baba olmak üzere insanlara iyi davranmanın ne kadar önemli olduğunu beyan etmektedir. Güven toplumunda ailede çocuklar anne-babalarına iyilik yaparlar, onların bir isteğine üf bile demezler (Bakara 2/83; Nisa 4/36; En'am 6/151; İsrâ 17/23-24; Ankebut 29/8; Lokman 31/14; Ahkaf 46/15). Güven toplumu iyilik toplumdur. İyilik toplumu, iyilik ekonomisinin güçlü olduğu toplumdur.

İyilik Ekonomisi: Merhamet Ekonomisi

İyilik ekonomisi, merhamete dayanan, merhamet erdemi ve duygusunun güçlü olduğu ilişki biçimiyle gerçeklik kazanan, merhametle işleyen bir ekonomidir. İyilik ekonomisinin merhamet ekono-

misini olduğunu anlamının yolu, Hicret'i ve Yesrib'in Medine'ye dönüşmesini doğru anlamakla mümkündür. Mekke'de büyük işkence, boykot ve insanlık dışı muamelelere maruz kalan Mü'minlerin insanca ve Mümince yaşamalarını sağlayacak bir hamleyle, Hicret'le kendini gösteren merhamette, merhamet ilişkilerinde iyilik ekonomisinin merhamet ekonomisi olduğu açıkça görülebilir. Hicret, yaşatmak, diriltmek için hayat köprüsüdür. Bundan daha büyük bir merhamet örneği enderdir. Hicret'i müteakip Yesrib'in adının Medine olması o şehrin imarı, bayındır kılınması, kültürlenmesi, kültür ve toplum yönünden mücehhez kılınması, velhasıl iyilik ve iyilik ekonomisiyle donatılarak güvenin hâkim kılınması demektir. Medine adının hayata ilk yansıması olarak Medineli Ensar'ın Mekkelilerle kardeşleşmeleri (muâhât) en büyük merhamet örneğidir.

İnsanlık tarihinde belki de bir anayasal düzenleme olarak ilk olan Medine Vesikası, Hicret'le birlikte Medine'de farklı inanç ve din mensuplarının bir arada yaşamasını garantiye alan İslami bir sözleşme olması itibarıyla en güzel ve en anlamlı merhamet pratiği örneklerindedir. Farklı inanç mensupları dışlanmamış, marjinalleştirilmemiş, ötekileştirilmemiştir. Çoğulcu bir yaklaşımla bütün toplum kesimleri aynı toplumsal evrende birlikte yaşamışlardır. Merhamet ekonomisi, çok kültürlü, çok dinli, çok medeniyetli bir toplumsal evrende çoklu, çoğulcu bir iyilik ekonomisidir. Bu ekonomi modelinde insanlara inancı, düşüncesi, ırkı, kültürü ve medeniyetine göre ayrımcılık yapılmaz.

Hz. Peygamber'in alemlere rahmet, şefkat, sevgi olarak gönderil-

diğini ifade eden ayetler (Enbiya 21/107; Âl-i İmrân 3/159; et-Tevbe 9/128) de İslam medeniyetinin merhamet medeniyeti oluşunu en iyi açıklayan kaynaklardandır. Ayrıca Hz. Muhammed'in bir insan peygamber olarak inanan ve inanmayan insanlara merhamet temelinde yaklaşması İslam merhamet medeniyetinin inşasında çok önemlidir. Hz. Peygamber, sevgi ve merhamet timsali bir şahsiyet olması itibarıyla bütün insanlığa en güzel örnektir. Ayrıca İslam Peygamberi'nin insanlara sevgi ve merhametle yaklaşmayı salık veren hadisleri de bu noktada çok önemlidir. Müslümanlar, onu örnek alarak ve hadislerindeki mesajlara uyarak İslam medeniyetini merhamet temelinde sistemli bir şekilde inşa etmiş ve geliştirmişlerdir. Bütün bunlar vahiy medeniyeti olan İslam medeniyetinin merhamete dayandığının da açık ispatıdır. İslam medeniyetinde insanlara, hayvanlara, bitkilere, bir bütün olarak çevreye merhametle yaklaşmak farzdır ve Müslümanlar da böyle kabul ettikleri için merhametle yaklaşmışlardır. İslam'ın savaş hukukunda dahi merhamet esastır. Savaşta sadece savaş açanlarla, kendileriyle savaşanlarla savaşmak ve onlarla savaşırken de zulmetmemek emredilir. Savaşmayanlarla savaşmamak, savaşanların zayıflarına, kadınlara, ağaçlarına ve çocuklarına, yaşlılarına dokunmamak, mallarına, şehirlerine zarar vermemek İslam'da şart ve farzdır. İnsanlığın, insaniliğin nihai noktada gerçeklik kazandığı İslam toplumunda savaş ekonomisi dahi iyilik ve iyilik ekonomisiyle tesis edilir.

İslam medeniyetinde merhamete dayalı olarak insanlara ve bütün çevreye kötülükle, olumsuzlukla bakmak değil, iyilikle,

olumlulukla bakmak, herkese iyi davranmak esastır. Ailede anne babadan başlayarak bütün yaratılmışlara Allah'ın yarattıkları olmaları hasebiyle değer vermek ve onlara iyilikte bulunmak, İslam'da Müslümanların en önemli mükellefiyetlerindedir.

çevreye yönelik yaklaşımları, kuşlara, kedi ve köpeklere barınak yapmaları, hayvanlara sevgiyle yaklaşmaları gibi hususlar, İslam medeniyetinin engin bir sevgi ve merhamet temelinde kurulup geliştiğini ve bugünlere geldiğini göstermektedir.

İslam medeniyetinin merhamet ve sevgi eksenli iyilik medeniyetinin bütün unsurlarını ailede, eğitimde, ekonomide, siyasette, hukukta, ahlakta, bütün hayat alanlarında, bütün toplumsal ve kültürel boyutlarda görmek mümkündür. Müslümanların maddi ve manevi birikimlerini toplumla paylaşmaları, insana ve çevreye değer vermeleri, infak müessesesini geliştirmeleri, zekat müessesesi kurmaları, toplumda borç alıp vermeyi kolaylaştırmaları, yeşile ve çevreye önem vermeleri, vakıf müessesesiyle toplumun ailevi, ekonomik, eğitimsel, kültürel, siyasi eksiklik ve dengesizliklerinin giderilmesini sağlama çabaları,

İslam merhamet medeniyeti her şeyden önce insana değer verme temelli bir medeniyettir. İslam'ın insana verdiği değer, Müslümanların kurduğu medeniyetin de insan merkezli olmasını sağlamıştır. İslam medeniyetinin kurucusu Müslümanlar, insana sırf insan olduğu için değer verirler. İslam'a göre insan, insan olduğu için değerlidir. İnsan ruhu ve şekliyle güzel ve eşref-i mahlukattır. (Tîn 95/1-4; Teğâbûn 64/3; Sâd 38/75). Kur'an'a göre Allah insana özel bir değer verir, onu diğer varlıkların üzerinde bir değerle tanımlar. (Hicr 15/29; Secde 32/9; Sâd 38/7; Bakara 2/30-31, 34; En'am 6/165; A'râf 7/69, 74; Yu-

nus 10/ 14, 73; İsrâ 17/70; Neml 27/62; Fâtır 35/39; Sâd 38/26). İnsana sorumluluk yükleme ve emanet görevini ona havale etmesi. (Ahzâb 33/72) de İslam dininde insana verilen değer büyükliğini gösterir. Görüldüğü gibi İslam insanı yaratılıştan değerli görmek-

ği anlamına gelmez. Merhamet ekonomisi olarak iyilik ekonomisi, merhamet dahil bütün ilişkilerin rasyonel düzlemde, rasyonel meşrulaştırma ilişkileri çerçevesinde kurulmasıyla gerçekleşir, anlamlı ve kalıcı olur.

tüketmeyi, rekabeti düşmanlık değil gelişim aracı olarak görmeyi, ekonomik ilişkilerde hayırda yarışmayı, iyilikte rekabet etmeyi veya müsabakada bulunmayı gerektirir. İyilik ekonomisi, en başta insan ve insan olma sermayesine dayanan paylaşımcı bir ekonomidir.

tedir. Bu insan ne kadar hata ve günaha düşerse düşsün, hangi fikir, görüş, inanç, din, kültür, dil, etnisite ve renkten olursa olsun insan olması hasebiyle değerlidir anlamına gelir. Müslümanlar İslam medeniyetinin merhamet boyutunun bir gereği veya dayanağı olarak insana değer vermede insanlığa örnek olacak modeller ortaya koymuşlardır. İnsana verdikleri değerden dolayı hem insanlara hem de çevreye merhametle yaklaşmışlardır.

Belirtilmelidir ki, iyilik ekonomisinin merhamete dayanmasını, iyilik ekonomisinin merhamet ekonomisi olmasını, iyilik ekonomisinin salt duyguya dayandı-

İyilik Ekonomisi: Paylaşma, Kaynaşma, Birlik Olma ve Yaşatma Ekonomisi

İyilik ekonomisi, kârın değil, faydanın öncelendiği, bencilce kazanmanın, elde etmenin, biriktirmenin değil, paylaşmanın, paylaşarak kaynaşmanın, kaynaşarak birlik olma ve bütünleşmenin ve bütün bunlarla yaşatmanın öncelendiği bir ekonomik modeldir. İyilik ekonomisi, yaşatma ekonomisidir, insanın kaliteli bir şekilde yaşamasını ve mutluluğunu hedefler. Bundan dolayı iyilik ekonomisi, insanın emeğini sömürmeden çalışıp büyümeyi, çevreyi kirletmeden üretmeyi, israfa düşmeden

Bundan dolayı iyiliğin temel nokta olduğu ekonomik etkinliklerde infak etme, paylaşma, sadaka, borç alışverişi, dayanışma, kaynaşma, birlik olma, bütünleşme ve dolayısıyla yaşatma amaçlanır.

İslam toplumunda borç alıp verme, sadaka ve zekât hayati derecede önemlidir. Müslümanlar, toplumdaki ekonomik ve diğer maddi dengesizlikleri ortadan kaldırmakla mükelleftirler. Bundan dolayı infak ve dolayısıyla sadaka ve zekâta dayalı etkileşim, İslam medeniyetinde oldukça önemlidir. İslam medeniyetinin paylaşma ve kaynaşma boyutunun arka planında aslında İslam kardeşliği ve insan kardeşliği yer almaktadır.

Müslümanların kardeşliğe önem vermeleri farzdır. İslam'da Cennete gitmenin yolu da kendisi için istediğini kardeşi için de istemektir. Kardeş olmanın iyilik ekonomisiyle somut bir şekilde tezahür ettiği bir olay, Hicret'i müteakip Medine İslam toplumunda Hz. Muhammed'in (s.a.v.) Ensar ile Muhacirleri kardeşleştirdiği ekonomik sistemdir. Bu muâhât (kardeşleşme) sistemi, iyilik ekonomisinin en somut örneklerindedir.

İyilik Ekonomisi: Vakıf Ekonomisi

İyilik ekonomisi denildiğinde, akla gelen en önemli, etkili ve anlamlı aktörler, devlet dışı kuruluşlar veya sivil toplum kuruluşlarıdır. Bu kapsamda ise vakıfların, vakıf kültürü ve medeniyetinin yeri çok büyüktür. Bu bağlamda iyilik ekonomisi vakıf ekonomisidir. Vakıflar, İslam medeniyetinin iyilik boyutunun, iyiliğe dayalı ekonomik yak-

laşımının en ciddi, en sistemli ve en kurumsal göstergelerindedir. Vakıflar İslam medeniyet mekânlarında insanlara ve çevreye, mesela kuşlara ve diğer hayvanlara, bitkilere karşı merhamet duygusu ile, paylaşımcılıkla, dayanışmacılıkla, yaşatma idealiyle ihdas edilmiş kurumlardır. Müslüman toplumlarda aileden tutun eğitime kadar toplum hayatının bütün alanlarında ve ayrıca kuşlara yuva yapmaya kadar çevreyle ilgili birçok hususta görev yapmak veya hizmette bulunmak üzere vakıflar kurulmuştur. Yoksullara yardım amaçlı vakıflar, eğitim amaçlı vakıflar, yaralı kuşları korumak ve tedavi etmek için kurulan vakıflar, sağlık amaçlı vakıflar vd. hep vakıf planında İslam medeniyetinin merhamet, güven, adalet, sevgi ve saygı eksenini ve iyilik ekonomisine dayalı toplumsal etkileşimler sistemini anlatan güzel örneklerdir.

Gerek sağlık hizmetleri gerek din hizmetleri amacıyla olsun

gerek ekonomi hizmetleri gerek hukuk hizmetleri amacıyla olsun; gerek eğitim hizmetleri, gerekse spor, sanat ve kültür hizmetleri amacıyla olsun; gerek ulaştırma ve şehircilik hizmetleri gerekse hayvan hakları hizmetleri amacıyla olsun veya kurulsun, vakıflar, İslam toplumunda kuşkusuz Allah rızası için kurulan toplumsal sermaye kurumlarıdır. Allah rızası için kurulan ve hizmet veren vakıflar, Allah rızası temelinde toplumda hayati hizmetlerde bulunur. Görüldüğü üzere vakıflar İslam merhamet, güven, paylaşım, adalet ve iyilik ekonomisi medeniyetinin ayrılmaz unsurlarıdır.

Bir vakıf medeniyeti olan İslam'ın toplumsal düzeninde bir toplum ve kamu hizmet kurumu olarak vakıf, Allah rızası için ekonomi, hukuk, sağlık, siyaset, eğitim ve din gibi birçok boyutta aile, çocuk, genç, yaşlı, erkek, kadın, zengin, fakir vd. insanların iyiliğine

varlık gösterir, işlev ve hizmette bulunur. Vakıfların toplumsal boyutlarına bakıldığında, toplumun planlı bir şekilde olumlu yönde değişiminde, maddi ve manevi olarak güçlenmesinde, sağlıklı ve başarılı bir şekilde hayatını idame ettirmede, bünyesinde hukuk ve adalet düzenini kurmasında, yüksek refah düzeyine erişmesinde, değerlerine sahip çıkmada, üretkenliğinde, maddi ve manevi kalkınmada, her türlü inanç, fikir ve kültür farklılığıyla birlikte birlik içinde bulunmada, güvene dayalı bir toplumsal ilişkiler sistemi tesisinde, insana ve insanlığa faydalı olmada önemli bir toplumsal sermaye kurumu olduğu anlaşılır. Vakıflar, toplumsal sermaye kurumu olarak bireyin ve toplumun değerini takdir etmekte, toplumun gelişmesi, mutluluk ve refahı için insan ve toplum kaynağına değer verilmesi gereğinden yola çıkarak toplumun maddi ve manevi ihtiyaçlarının karşılanması noktasında önemli hizmetler vermek suretiyle söz konusu değeri vermektedir. Yerel, ulusal ve küresel ölçekte yoksullara yardım etme; hastalara şifa ve tedavi merkezleri kurma; yolculara han ve misafirhane gibi konaklama yerleri yapma; öğrencilere okul, üniversite, ev ve yurtlar açma; kimsesiz, bakıma, korunmaya muhtaç çocuk ve yaşlılarla acizlere barınma ve beslenme imkanları sağlama; insanlara daha iyi şartlarda yaşama imkanı sağlayacak imar ve iskan hizmetleri verme; insan hakları için mücadele etme; işsizlere istihdam alanı açma; borçluların borcunu kapatma gibi insana ve topluma değer veren, insanları, toplumsal değerleri sermaye olarak gören ve ona göre kıymetli bulan vakıflar, hiç şüphesiz toplumsal sermaye kurumlarıdır.

Vakıf müessesesi, bizatihi kendi varlığı itibarıyla de kendisi bizat güvene dayalı etkileşim ağının bünyesinde olduğu bir müessese olarak hem toplumsal sermaye unsurudur, hem de toplumsal sermaye kurumudur. Bu yönüyle vakıflar, hem kendisi toplumsal sermaye unsuru olmasının insanları motive ederek toplumda birlik ve güven ilişkileri tesis etmek suretiyle, hem de toplumun ihtiyaçlarının karşılanması yolundaki hizmetleriyle toplumsal sermayenin güçlü bir şekilde oluşmasına ve idamesine katkı sunmak suretiyle toplumsal sermaye kurumu olarak nitelendirilebilir. Vakıflar, toplumsal sermaye kurumları olmakla toplumda maddi ve manevi kalkınmaya, ekonomik büyüme ve gelişmeye, toplumda birlik olma ruhu, duygusu ve pratiğinin güçlenmesine büyük katkı sağlayan merkezlerdir. Toplumsal sermayede en önemli unsurlardan birinin din olduğu söylenebilir. Bir toplumsal sermaye kurumu olarak vakfın hizmetlerinin arkaplanında da din bulunmaktadır. İslam toplumlarında Allah rızası için insanlara çeşitli alan ve boyutlarda hizmet etmenin, toplumsal hayatın birlik içinde kaliteli olarak sürdürülmesi için gerekli hizmetleri yapmanın önemli kurumlarından biri olan vakıfların kurulmasında, her konuda insanlar arasında birlik ve bütünleşmeyi, yardımlaşma ve paylaşmayı gerekli gören din, dinî emir, tavsiye ve yasaklar; bazı Kur'an ayetlerinin (Bkz. Bakara 2/92, 261, 273, 280; Âl-i İmran 3/2, 103; Nisâ 4/2; Tevbe 9/60 vd.) ve hadislerin (Bkz. Müslim, Kitâbu'l-Vasiyye 14; Ebû Dâvûd, Vasâya 14; Tirmizi, Ahkâm 36), son İslam Peygamberi Hz. Muhammed'in (s.a.v) sünneti ve Müslümanların tarihî birikimi temel etkindir. Dolayısıyla vakfın

toplumsal sermaye kurumu olmasının en önemli unsuru belki de dindir. Din, insanların toplumsal hayatta sağlıklı bir şekilde yaşamaları ve mutlu olabilmeleri için gerekli olan yardımlaşma ve dayanışmanın gerçekleşmesinde çok önemli bir kurum olan vakıfların kuruluşunda temel etken olarak rol üstlenmektedir.

Din, birçok toplumsal boyut ve işlevi itibarıyla toplumsal sermayenin en güçlü ve etkili unsurlarından, hatta kaynaklarından. Mesela kimlik kazandırma, birleştirme, kaynaştırma, yardımlaşmaya sevk etme, güdüleme, güven ortamı oluşturma, organize etme, düzenleme, meşrûlaştırma gibi boyut ve işlevleriyle din, toplumsal sermayenin, toplumda güvene dayalı toplumsal ilişkiler ağının oluşmasında çok önemli işlevsellik arz eder. Doğrudan dine dayanan veya temel dayanaklarından biri din olan, dinî amaç veya gayelerle kurulmuş olan bir toplumsal grup, yapı, organizasyon veya kurum, dinin söz konusu toplumsal sermaye özelliklerinden dolayı dinî toplumsal sermaye olarak tanımlanabilir. Buna göre din gayesiyle ortaya çıkan bir kurum, dinî toplumsal sermaye kurumu olarak adlandırılabilir. Bu durumda İslam toplumunun çok önemli çimento unsurlarından biri olan vakıf, bir indirgemeye düşmeksizin ve dinin dışındaki unsurlarını göz ardı etmeksizin dinî toplumsal sermaye kurumu olarak görülebilir. Din gayesiyle kurulan ve hizmetlerini yürüten bir sivil toplum kuruluşu sıfatıyla vakıf, dine dayanan bir toplumsal sermaye kurumu veya dinî toplumsal sermaye kurumu olarak, insanlara çeşitli alanlarda yardım etmek ve örneğin zengin ile yoksul arasındaki ilişkilerde denge kurmak

suretiyle dinin meşrulaştırım boyutu ve işlevini devreye sokarak toplumda çeşitli statüden insan ve topluluklar arasındaki statü farklılıklarının, tabaka farklılıklarının getirdiği veya getirebileceği ayrıştırıcılığı, çatıştırıcılığı, eşitsizliği nötralize eder, engeller; birleştirici ve barıştıncı boyuta dönüştürür. Böylece toplumsal bütünleşmeye ve barışa büyük bir katkıda bulunur. Son tahlilde iyilik ekonomisi vakıf ekonomisidir.

İyilik Ekonomisi: Üretim ve Tüketimde Denge Ekonomisi

İyilik ekonomisi, hem üretimde ve tüketimde ayrı ayrı hem de üretim-tüketim etkinliklerinde dengenin, itidalin, ölçülü olmanın, adaletin geçerli olduğu bir denge ekonomisidir. Yetersiz üretim de aşırı üretim de insan hayatında, toplumsal ilişkilerde, yerel ve küresel boyutlarda dengesizlik yaratır. Aşırı tüketim ve israf da aynı şekilde dengesizlik ortaya çıkarır. Tüketilecek kadar, daha doğrusu ihtiyaca göre üretim ve o ölçüde tüketim, iyilik ekonomisinin özüdür. İyilik ekonomisinde üretim ve tüketimde de belirleyici olan güzel ahlaktır. Denge ekonomisi olarak iyilik ekonomisi, çevre kirliliğinin de önüne geçecek yegane ekonomik modeldir.

İyilik Ekonomisi: İsar Ekonomisi

İsar, iyilik denildiğinde, iyilik ekonomisi söz konusu olduğunda akla gelen en önemli parametrelerdendir. İsar, özveri, diğerkâmlık, altruizm, özgecilik anlamında toplumu refaha ve felaha götüren, dolayısıyla mutluluğa taşıyan, servetin insanlar arasında en makul şekilde dağıtılmasını sağlayan, her birey için zengin ve mutlu bir

yaşam oluşturabilen güçlü bir davranış biçimidir. İsar ekonomisi olarak iyilik ekonomisi, insanları, yardıma muhtaç olanlara insanca, güvenle, sevgi ve saygıyla ve paylaşımcılıkla yaklaştırmaya, toplumsal bilgeliği toplamaya, dezavantajlı grupların ve diğer türlerin hayatta kalmasına ve gelişmesine yardımcı olacak yollar bulmaya ve insanlığın sürdürülebilir gelişimi için kültüre, çevreye, tabiata ve medeniyete özen göstermeye yönlendirir.

Özgecilik eksenli iyilik ekonomisi, iyi niyetlerin ve araçların, başkasını kendine tercih etmenin ekonomik alanlara uygulanmasıyla hayatta çok iyi ve mutlu sonuçlar elde edilmesini sağlar. İyiliği özgecilik, isar, uyum ve ortak iyilik temelinde anlayarak üretim, tüketim, ticaret ve finans alanlarında adalet ve hakkaniyeti esas almak, iyilik ekonomisinde çok önemlidir. İnsanların doğuştan bencil yönleri de özgeci yönleri de vardır. Eğitimle, doğru yaklaşımlarla, sevgi ve saygıyla, insanları daha çok özgeci ve daha az bencil hale getirmek mümkündür. İyilik ekonomisi, insanlığın özgeci, isarcı, özverili yönlerini öne çıkararak hareket etmeye dayanır. Özgecilik anlayışını derinleştirmek için örneğin yakınıımızdaki, hatta uzak yakınıımızdaki ihtiyaç sahiplerine, acı çekenlere, mazlumlara, ezilmişlere yardım eli uzatmak iyi bir başlangıç noktası olabilir.

Sonuç

Sonuç olarak iyilik ekonomisi, bugün küresel ölçekte insanlığı mutsuzlaştıran yoksulluk, yoksunluk, zulüm, şiddet, baskı, soykırım ve katliamların kol gezdiği bir dünyada, bütün bu olumsuzluklara bir panzehir olacak, hatta onları olabildiğince azaltacak bir iyilik

ve ekonomi modelidir. İyilik ekonomisi "komşusu açken kendisi tok yatan bizden değildir." hadis-i şerifindeki hikmete dayanan bir ekonomik yaklaşımdır. Güzel ahlaki ilke, değer ve erdemler, güven, merhamet, paylaşma, dayanışma, bütünleşme, vakıf, denge, isar ve merhamet gibi boyutlarıyla iyilik ekonomisinin güçlü bir şekilde işler kılınması, günümüzde başta Gazze'de, Doğu Türkistan'da ve Keşmir'de olmak üzere dünyanın çeşitli coğrafyalarındaki zulüm, haksızlık ve katliamların, velhasıl bütün vahşet, adaletsizlik ve mutsuzlukların ortadan kalkmasına, insanlığın mutluluğu yönünde bir adım atılmasına çok büyük bir katkı olacaktır. Toplumsal hayat ve insanlar arası ilişkiler, ne kadar çok iyilik ekonomisi temelinde kurulur ve sürdürülürse, o kadar çok iyilik toplumuna ve mutluluğa yaklaşır veya erişiriz.

Kaynakça

- Kur'an-ı Kerim.
Kütüb-i Sitte.
- Abay, A. R. (2004). "Bir Sosyal Politika Olarak, Yoksullukla Mücadelede Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıflarının Yeri". *Sivil Toplum Dergisi*. 2/ 6, s. 77-92.
- Akbulut, İ. (2007). "Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi". *Vakıflar Dergisi*. 30, s. 61-72.
- Alkin, E. (2021). *İktisada Giriş, İktisattan Çıkış*. (11.Bs.). İstanbul: Destek Yayınları.
- Aydın, V. (2003). "Türk Yönetim Tarihi Açısından Vakıf Sistemi ve Eğitim Yönetimine Katkısı". *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8/1, s. 313-338.
- Berki, A. (1965). "Vakıfların Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faydeler". *Vakıflar Dergisi*. Sayı: 6, s. 9-13.
- Bourdieu, P. (2010). "Sermaye Biçimleri". Der. M. M. Şahin ve A. Z. Ünal. *Sosyal Sermaye*. İstanbul: Değişim, s. 45-75.
- Bourdieu, P. (1983). "Ökonomisches Kapital, Kulturelles Kapital, Soziales Kapital". *Soziale Ungleichheiten* (Soziale Welt Sonderband 2). Reinhard Kreckel (Ed.). Göttingen, s. 183-198.
- Coleman, J. (1988). "Social Capital in the Creation of Human Capital". *American Journal of Sociology*. Ek. 94, s. 95-120.
- Erdoğan, Z. (1990). "Vakıfların Sosyal Fonksiyonları". *Fırat Üniv. Dergisi*. 4/1.
- Ertem, A. (1999). "Osmanlıdan Günümüze Vakıflar". *Divan Dergisi*. Sayı: 6. İstanbul, S. 111-112.
- Fârâbî (1991). *Kitâbu'l-Mille*. M. Mehdî (Tah.), (2.Bs.). Beyrut: Dârü'l-Meşrik.
- Fârâbî (1995a). *Arâu Ehl'l-Medîneti'l-Fâdila*. A. B. Melham (Ed.). Beyrut: Dâr ve Mektebetu'l-Hilâl.
- Fârâbî (1995b). *Es-Siyâsetu'l-Medeniyye*. A. B. Melham (Ed.). Beyrut: Dâr Ve Mektebetu'l-Hilâl.
- Fukuyama, F. (2001). "Social Capital, Civil Society and Development". *Third World Quarterly*. 22/1, S. 7-20.
- Her, Rey-Sheng (2024). *The Economy of Goodness*. Singapore: Palgrave Macmillan.
- Hodgson, M. G. S. (1995). *İslâm'ın Serüveni* (Cilt 1). A. Eker ve Diğerleri (Çev.). İstanbul: İz Yayınları.
- İbn Haldun (1996). *Mukaddime*. D. El-Cüveydî (Tah.), (2.Bs.). Beyrut: El-Mektebetu'l-Asriyye.
- Kazıcı, Z. (2003). *Osmanlı Vakıf Medeniyeti*. İstanbul: Bilge.
- Korkut, C. Ve Bulut, M. (2017). "XV. ve XIX. Yüzyıllar Arasında Osmanlı Para Vakıfları ve Modern Finans Kurumlarının Karşılaştırılması". *Adam Akademi*. 7/2, S.167-194.
- Okumuş, E. (2011). *Zamanın Toplumsal Gerçekliği*. İstanbul: Ark Kitapları.
- Okumuş, E. (2012). *Toplumsal Değişme ve Din* (4. Bs.). İstanbul: İnsan Yayınları.
- Okumuş, E. (2017). *Güven Toplumu*. (2. Bs.). Ankara: Maarif Mektepleri.
- (2017). 2.bs. Ankara: Maarif Mektepleri
- Okumuş, E. (2018). Bir Toplumsal Sermaye Kurumu Olarak Vakıf. *1.Uluslararası Vakıf Kurumu Sempozyumu* (İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi İstanbul 14-15 Temmuz 2018) Tebliğ Kitabı. Ed. Mehmet Bulut Vd. İstanbul: İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi, Aralık, 92-102.
- Okumuş, E. (2024). *İslam Barışın Adı*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Zaim, S. (1992). "Vakıflarımızın İktisadi ve Sosyal Açısından Değerlendirilmesi". *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*. Sayı: 37-38, S. 1-18.

Vakıf-Şehir Ekseninde Medeniyet İnşası

Prof. Dr. Ahmet Akman / Necmettin Erbakan Üniversitesi / Hukuk Fakültesi

I. Vakıf Kavram ve Olgusunun Hukuki ve Tarihi Temelleri

İslam medeniyetinin kendisiyle öne çıkan en kapsamlı yapı taşlarından birisi şüphesiz vakıflardır. Vakıf olgusu zaman içerisinde kurumlaşmasını tamamlamış ve nihayet Osmanlı'da olgunluk döneminin zirvesini yakalamıştır. Bu sebeple Osmanlı için 'vakıf medeniyeti' tabiri gerçekte hak edilmiş bir nitelemedir. Tarihte İslam devletleri ve Müslümanların yaşadıkları toplumlarda yardımlaşma vakıf müessesesi sayesinde bunun çok ötesine çıkarak toplumsal dayanışma boyutuna ulaşmış ve böylece sağlam bir toplumsal yapı meydana gelmiştir. Vakıf bir olgu olarak ortaya çıktıktan sonra hukukun ve hukukçuların sürekli ilgi alanında olmuştur. Başlangıçtan itibaren hayatın içerisinde olan vakıf anlayışı hakkında en erken dö-

nemlerden itibaren vakıf hukuku alanında birçok referans bulmak mümkündür. Klasik fıkıh kitaplarında erken dönemlerden itibaren bir bölüm olarak yer alması dışında, yine aynı dönemlerden itibaren genellikle Ahkamü'l-Evkâf adlı monografik eserlere de konu olmuştur.

Esasen faydalı eser ve hizmetler meydana getirerek insanlara ve topluma faydalı olma duygusu insanlık tarihi kadar eskidir. Değişik din ve topluluklar içerisinde farklı görünümde varlığı müşahede edilen bu anlayış, İslam toplumlarında özgün bir niteliğe bürünmüş ve hayrın sürekli oluşu ve giderek kurumsallaşması vakıf kurumu ile sağlanmıştır. Asr-ı sadet ve takip eden bütün dönemlerde vakıf yapma anlayışı hayatın birçok alanında etkili olmuştur. Tarihi süreç içerisinde İslam toplumlarında vakıfların sahiplenildi-

ği, vakıf mülklere saygı duyulduğu, hatta gayrimüslim vatandaşlarca da bu duygunun paylaşıldığını görüyoruz.

Vakıf olgusuna temel referanslar cephesinden baktığımızda, yardımlaşma, dayanışma ve infak kavramlarına naslarda vurgu yapılmıştır. Kur'an-ı Kerim'de Allah yolunda harcamak, iyilik ve hayırda yarışmak, infâk, it'âm, ihsân, berr şeklindeki kavramlar hem vakıfların gayesini oluşturmuş ve hem de İslâm'ın kurmak istediği toplum yapısını şekillendirmiştir. (el-Bakara, 2/148, 261; Ali İmran, 3/92; en-Nisa, 4/2; el-Maide, 5/2) Vakfın, Hz. Peygamber'in (s.a.v) bilinen sadaka-i câriye hadisi kapsamında değerlendirilmesi de bu noktada etkili olmuştur. Sadaka-i câriye kavramı birçok müellif tarafından vakıf olarak yorumlanmış ve bu hadis-i şerif umumiyetle vakfiyelerin giriş kısmında

yer almıştır. (Tirmizî, Ahkâm, 36; Ebû Davûd, Vesâyâ, 14) Ayrıca tanımlarda, mülkiyetin Allah'a (c.c) ve menfaatlerinin kullara nispet edilmesi de bu sahiplenmeyi önemli ölçüde izah etmektedir. Günümüzde dahi belli mülklerin geçmişte vakıf olabileceği tereddüdü ve bu hususa dikkat edilmesi, Müslümanların hassasiyeti ve sahiplenmesinin bir tezahürüdür. İlk vakıf olduğu da iddia edilen Hz. Ömer'in (r.a) yaptığı vakıf dolayısıyla anlıyoruz ki, bu hassasiyetin temellerini Peygamberimiz (s.a.v) atmıştır. Hz. Ömer (r.a) Hayber'de kendisine kalan bir mülk dolayısıyla ne yaparsa Allah'ın (c.c) hoşnut olacağını sorması üzerine Hz. Peygamber (s.a.v) "aslını hapsed, menfaatlerini tasadduk et" buyurmuştur. Bu ifadeden vakfedilenin temlik tasarruflara konu edilmesi ile birlikte, vakıfta amaçlar üstü bir amaç olan 'kurbet' anlayışının temelleri atılmıştır. Kural olarak vakfın amacını vâkif (vakfeden) belirler ve bunu vakfiyede belirgin hale getirir. İslam toplumlarında en temel amaç olarak Allah'a (c.c.) yaklaşma yani orijinal ifadesiyle 'kurbet' kasdı belirgin halde olmalıdır. Diğer amaçlar hep bu temel amaca uygun ve ona hizmet eder olmalıdır. Bu durum İslam toplumları içerisinde gayrimüslimlerin kurdukları vakıflarda da kendi inançlarına uygun bir kurbet anlayışı etrafında şekillenmiştir.

Gerçekte pozitif hukukta da vakıf belli bir malın bir amaca özgülenmesi olarak tarif edilir ve kişi topluluğu olan derneklerden farklı olarak vakıflar bir mal topluluğudur. Vakfedilen mal artık kuru mülkiyeti itibariyle temlik ve temellükten alıkonularak, bir daha alım-satım ve hibe gibi temlik tasarruflara konu edilemeyecektir. Vakfa ait tanımlarda mül-

kiyetin Allah'a ait kılınması, onun menfaatinin kamuya ait oluşuna ve bu kamusal özelliğine halel getirmemek üzere Allah'a karşı insanları sorumlu kılan ve buna itina gösterilmesini sağlayan bir anlayışı bize öğütlemiştir. Hangi konularda vakıf yapılması gerektiği hususunu Ömer Hilmi Efendi Ahkâmü'l-Evkâf'da (Mesele, 53) veciz bir şekilde ortaya koymuştur: "Vakfın efdalı (en faydalısı) nâsın (insanların) kendine eşed (en şiddetli) ihtiyaç ile muhtaç olduğu bir şeyi vakfetmektir. Mesela ahalisinin ihtiyacını def'a kâfi çeşmesi olan bir mahallenin mektebi olmasa, orada vakıf olarak mektep yapmak, çeşme yapmaktan afdal ve daha hayırlıdır."

Vakıf medeniyetinin toplumsal sahiplenilmesi konusunda etkin olan hususlardan birisi de kanaatimizce vakıflardaki ebedilik (te'bîd) anlayışıdır. Vâkîfî kendi malından fedakarlığa yönelten sebepler arasında ebedilik önem arz etmiştir. Vâkîf ebedi olarak sevap kazanacağını, kendi ölümünden sonra da sadaka-i cariyeye anlayışıyla hayırla yâd edileceğine inanmaktadır. Bu teşvik unsuru evladi (zürri) vakıflarda dahi etkili olmuştur. Esasen birçok hukuk sisteminde vakıf diğer sivil toplum hizmetlerinden farklı olarak ve Türk pozitif hukukunda da sürekli (dâimi) olması düşünülen bir faaliyet olarak öngörülmüştür. (TMK, md. 101) Çünkü bir malın belli bir amaca özgülenmesinin ortaya çıkaracağı fayda sürekli oluşu ile meydana gelebilecektir.

Vakfeden için en önemli teşvik unsurlarından birisi de kendisinin ortaya koyduğu şartlara ebedi ve sürekli olarak diğer insanlar tarafından uyulacağını bilmesidir. Bu konuda çok temel bir kâide vardır: "Vâkîfînin şartı, Şâri'in nassı

gibidir." Vâkîf bu şartlarını hukuki bir belge olarak adına vakfiye denilen bir nev'i vakfın nizamnamesi sayılan belge ile ortaya koyar. Vakfiyede yer alan şer'i ve sahih şartlar herkes için bağlayıcı ve tâbir caizse uyulması gerekli kânun mesâbesinde olur. Bu şartlar vakfın mahiyetini ve en önemlisi gayesini ortaya koyduğu için vakıfta şartlar konusuna dair kural ve kâidelerin hukuki değeri vardır. Vakıfta şart meselesi vakıflar hukukunun temel meselelerindenidir. Genel kural olarak hukuka ve vakfın mahiyetine uygun olan şartlar geçerli ve herkesi bağlar. Vakfedenlerin belli prensiplere bağlı kalarak şart ileri sürmelerinin önü kesilirse, insanlar arasında vakıf kurma iradesi sekteye uğrayabilir. Vâkîf, vakfın gayesini gerçekleştirmek için birçok hususu kuruluş esnasında şart koşabilir. Bunlar arasında; gelirlerin nasıl toplanacağı, bunların nereye ve nasıl harcanacağı, bütün bu görevleri kim veya kimlerin ne şekilde yerine getireceği, kısaca vakfın yönetim esaslarını tespit eder ve bütün bunlar mahkeme kararı ile de tescil edildikten ve bu suretle vakfın kuruluşu tamamlandıktan sonra kendisi ve diğer ilgililer için bağlayıcı hale gelir. Bu şartlar ile adına "vakıfnâme" ya da "vakfiye" dediğimiz hukuki ve bağlayıcı bir belge meydana getirilmiş olur. Vakıfların kurulmasının bir nev'i hukuki belgesi niteliğinde olan "vakfiye"lerde vakfın kurulması ve hukuki mahiyeti konusunda bahsedilen konunun anlaşılmasına yardımcı olacak birçok ifadeler yer alır. Meydana gelen yeni şahsiyetin nizamnâmesi olarak kabul edilebilecek vakfiyeler, ortaya çıkabilecek ihtilafların çözümünde de mahkemece dikkate alınır. Mahkeme sicilinde kayıtlı vakfiyelerin münderecâtıyla amel edilir

ve hüküm verilir. Bu husus Mecelle'de (md. 1739) "*Mücerred vakfiye ile amel olunmaz amma bervech-i bâlâ mevsûk ve mu'temedün bih olan sicill-i mahkemede mukayyed ise ol halde ma'mûlün bih olur.*" şeklinde düzenlenmiştir..

Vakıf kurumu hukuki olduğu kadar, sosyal boyutları itibarıyla de kültür ve toplumsal hayata somut katkı sağlamış ve hissedilen bir olgu olmuştur. Temelde gönüllülük esaslı sivil kuruluş olan vakıflar, toplum ve kültür tarihimiz süresince birçok kamu yararına hizmetleri yerine getirerek kültür ve medeniyet tarihimizde önemli yer işgal etmişlerdir. Toplumdaki gelir dağılımı dengesizliğini gidermek, sağlık, eğitim ve bunlar kadar önemli olan bayındırlık sisteminde kısaca her alanda vakıfları görmek mümkündür. Vakıf, toplum yararına hizmet odağında kamusal düzeni de teminat altına almış, aynı zamanda ibadet ve ilim ortaklığını merkeze alarak, sosyal hayatın bunlar etrafında şekillenmesini sağlamıştır.

Vakıf müessesesinin İslâm toplumlarında ve özellikle çok yaygın-

laştığı Osmanlı döneminde devletin ifa etmek durumunda olduğu birçok görevin ifasında özgün ve kamu hizmetlerini tamamlayıcı ve geliştirici fonksiyonlar icra ettiği; böylece devlet-toplum bütünleşmesiyle kurumsallaşma sürecini hızla tamamladığını söylemek icap eder. Su akıtmak, yolda kalmışların ihtiyaçlarını gidermek, yolcular için han ve kervansaray yaptırmak, mescit yapmak, kuşlar ve diğer hayvanların yararlanacağı ortamlar meydana getirmek hem sadaka-i câriye kapsamına giren iyi işlerden ve hem de kamuya yararlı hizmetlerin ifası bağlamında görev telakki edilmiştir. Tarih boyunca vakıf sistemi sayesinde önemli kamu hizmetleri topluma düşük maliyetlerle sağlanmıştır. Vâkıf, kendi mülkiyetinde bulunan serveti toplum yararına transfer ederek, servet dağılım dengesine olumlu katkıda bulunmuştur.

Vakıflar insanlık tarihinin sosyal yardım, güvenlik ve dayanışma bakımından ortaya koymuş olduğu en ideal kurumudur. Halil İnalçık bu hususu, "*vakıf, toplumun bekası ve refahı için en emin sosyal*

örgüt görevini üstlenmiştir" sözleri ile özetlemiş ve Ali Himmet Berki de "*Vakıf müesseseleri, insanların düşünebildikleri hukuki müesseselerin en hayırlısıdır.*" değerlendirmesini yapmıştır. Her seviyedeki eğitim faaliyetleri, sağlık, sosyal güvenlik ve yardım, şehircilik ve belediye hizmetleri vakıflar marifetiyle yürütülmüştür. Yine dini ve hayrî diyebileceğimiz cami, mescit, mektep, medrese, sebil, hamam, hastane, kabristan, yol, köprü ve kervansaraylar gibi toplumsal ihtiyaçların giderilmesi yanında şehirlerin estetiğine dokunan ve dönemin medeniyet algısını yansıtan eserler meydana getirilmiştir. İslâm dünyasındaki şehirlerde bulunan çarşı, bedesten, kervansaray gibi pazar ve hizmet sektörüne ait kurum ve kuruluşlar ile boyahane, basmahane, debbağhane, sabunhane, darüşşifa, imâret, medrese, zâviye ve mezarlık gibi halkın yapmasının umumiyetle mümkün olmadığı üretim ve diğer bazı hizmet sektörü faaliyetleri vakıflar tarafından yerine getirilmiştir. Hatta Osmanlı'nın genişleme dönemlerinde özellikle Rumeli'de iskân ve kolonizasyon politikalarına da

hizmet ettiği görülür. Vakıfların Türk idare hukukunda özel bir yeri olduğunu ifade eden S. Sami Onar, Avrupa'da kamu hizmeti kavramı bulunmadığı dönemde Osmanlı'da vakıflar yolu ile birçok kamu hizmeti en güzel şekilde ifa edilmekte ve günümüzdeki birçok Türk idare kurumunun temelinde vakıf müesseseleri olduğunu ifade etmektedir. Fuad Köprülü de vakıfların nevilerinin çok ve hayatın her yönüyle ilgili ihtiyacını karşılamaya yönelik olduğundan bahseder ve bunları saymaya imkân olmadığını söyler. Devletin doğrudan yürütmesi halinde belli bir bütçe tahsis etmesi zorunlu olan kamu hizmeti giderleri ile dini ve birçok hayrî hizmete ağırlıklı selâtin ve vüzerâ vakıfları ile miri arazi gelirlerine bağlı olarak kurulan irsadi vakıfların gelirleri tahsis edilmiştir.

Sağlık ve eğitim konusunda da vakıfların devletten aldığı yük son derece önemlidir. İstanbul ve Anadolu'daki medreseler vakıf kurumu olarak ortaya çıkmışlardır. Vakfiyelere göre bu medreselerde eğitim meccânen olup, öğrencilerin yemek ve konaklamaları (*iâşe ve ibâte*) vakıf gelirlerinden karşılanır ve ayrıca ihtiyaçları olan harçlıklar da kendilerine verilir. Eğitim kurumlarında bulunan ve diğer müstakil kütüphanelerin de arkasında hep vakıflar olmuştur. Sağlık alanında da aynı anlayışı görmek mümkündür. Bu alanda kamu hizmeti veren darüşşifaların işletmesi için gereken kaynağın tedariki bakımından han, hamam, ürün veren arazi işletmeleri türündeki gelir getirici müsteğallat ve müsakkafat vakfiyede belirtilmiştir. Şehir hayatı için vazgeçilmez öneme sahip darüşşifalar öncelikle kimsesiz ve muhtaç durumda olan hastalara hizmet

vermek maksadıyla, çoğunlukla padişah, sultanlar ve diğer devlet erkânı ve eşleri tarafından kurulmuştur. İslam dünyasında ve Anadolu'da münhasıran kadınların kurduğu şifahanelerin bolca örneklerine rastlamak mümkündür. Darüşşifalar ortadaki avluya revaklarla açılan ve kenarlarda kubbeli eyvanların gerisinde odalardan müteşekkil yapılardan oluşur. Mimari kendi içinde bir bütünlük arz etmekte ve sağlık hizmetinin gerektirdiği fonksiyonlara uygun düşmektedir. Darüşşifalar, şehrin imar anlayışındaki ortak düşünceye uygun olarak medrese, imaret, kervansaray ve hamam gibi külliye diğer unsurlarıyla birlikte düşünülmüştür. Darüşşifalarda tedavi kuruluşu amacına da uygun olarak ücretsiz yerine getirilmektedir. Gelen hasta öncelikle maddi temizliğini sağlamak maksadıyla hamamda yıkanır ve sonra kendisine hastane kıyafeti verilir. Şifahanelerin hizmet bütünlüğü içerisinde yakınında veya içinde hamam olduğu gibi, su ve ısıtma sistemi ile ilaç hazırlamaya müsait eczahaneler de bulunmaktaydı. Darüşşifaların vakfiyelerinde bu sağlık kuruluşlarının nasıl yönetileceği detaylı olarak düzenlenmiştir.

II. Vakıflar ve Şehir-Medeniyet İlişkisi

Vakıfların yerine getirdiği hizmetlerin önemli bir kısmı da bayındırlık ve şehircilik faaliyetlerinde ortaya çıkmıştır. Şehirlerin ilk defa kuruluşunda merkezi bir cami ve bunu tamamlayan çeşitli unsurlardan meydana gelen külliye yapıları belirgindir. Şehirleşme anlayışında vakıf sadece sosyal yardım yahut dinî hizmet aracı değil, doğrudan şehir kurucu bir fonksiyon üstlenmiştir. Vakıflar, kişisel mülkiyeti kamusal faydaya dönüştüren bir kurum olmanın ötesinde, kentleşme ve sürdürülebilir toplumsal gelişmeyi sağlayan temel araçlardan biri olmuştur. Fatih Sultan Mehmet'in fetihten sonra İstanbul'u yeniden ihya etmesi, temeli vakfa dayanan imâret-külliye denilen bir sistem ile mümkün olmuştur. Fatih, vezirlerine her birinin şehrin seçilen yerlerine külliye kurması emrini vermiş ve İstanbul bu külliyelerin etrafında oluşan mahallelerden meydana gelmiştir. Külliyeler; merkezinde camiler olmak üzere, imaretler, medreseler, mektepler, yolculara, fukaraya ve gelenlere yemek veren yapılar olarak tasarlanmıştır. Külliyelerin sürdürülebilirliği temin için etrafında 'mü-

sakkafat' denilen dükkân, hamam ve tarla gibi gelir getiren akarlar mevcuttur. Bunlar da esasen vakıf olup, hayrat vakıflar için gelir üretmektedirler. Külliyelerin içerisinde gerekli olan tüm temel ve sosyal ihtiyaçların vakıf hizmetleri olarak yerine getirildiğini görürüz. Fatih ile vakıf-şehir ilişkisi bilinçli bir devlet politikası hâline gelmiş ve bu anlayış kendisinden sonra da devam etmiş ve bu sistem diğer şehirlerde de benzer şekilde

karıdan aşağıya değil, merkezden çevreye yayılan bir gelişim modeli sunmuştur. Şehir merkezlerinde inşa edilen büyük camiler gelişen yeni şehrin imar ve mahalle dokusunun temel yapı taşlarıdır. Merkez dışında da mahalle mescitleri, dinî pratiğin günlük hayatla iç içe olmasına imkân vermiş ve aynı zamanda mahalle kimliğinin oluşmasına katkıda bulunmuşlar ve mahalle sakinlerinin yalnızca ibadet yeri değil, sosyal dayanış-

yapısı ile birlikte ahlâkın, hukukun ve ibadetin birlikte tezahür ettiği bir mekandır. Şehrin devam eden fiziki büyümesi ve oluşan yeni mahalleler hep bu öz yapı niteliğindeki külliye çevresinde gelişmiştir. Bu haliyle vakıf ile şehir birbirini besleyen iki yapı gibidir. Kendisini vakıf hizmetlerine adanmış insanlara vakıf insan niteliği ne kadar yerinde ise, bu türden şehirlerimiz için vakıf şehir tabiri kullanılması da o kadar ye-

sürdürülmüştür. Osmanlı'da külliyelerle bir şehir kimliği oluşmuş ve bu sayede şehrin hafızası korunarak sonraki nesillere intikal etmiştir. Bu düşünce ile kurulan vakıf-şehir ilişkisi, dinî, iktisadi ve sosyal unsurlar etrafında bütünlük bir görünüm arz etmektedir.

Vakıf merkezli şehirleşme, yu-

ma, istişare ve yerel meselelerin çözümü için bir araya geldiği mekanlar olmuşlardır. Cami ile başlayan merkezin etrafında medrese, aşevi (*imaret*), han, hamam, arasta, bedesten gibi o yerleşim yerinin maddi, manevi, eğitim, ticaret, alveriş gibi temel hayat alanları yer almıştır. Şehir, sadece içinde yaşanılan bir yer değil, bu külliye

rindedir.

Vakıf binaların yapımı ve oluşan istihdam, vakıflara mal ve hizmet satışı yapanlar ve bu mekanların tamir ve bakım faaliyetleri, gelir getiren vakıfların ticari ve sınai faaliyetleri ile diğer faaliyetlerin oluşturduğu ekonomi, kendisine ayrıca vakıf sektörü niteliğini

haklı çıkaran son derece önemli bir yekûn tutmaktadır. Bu konuda yapılan çeşitli dönemsel ve bölgesel çalışmalar dikkat çekici rakamları ve genel ekonomiye oranları ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca vakıfların şehirlerin ihtiyaç duyduğu birçok altyapının kuruluş ve işleyişine katkı verdiği de gözden uzak tutulmamalıdır. Günümüzde belediye hizmetleri içinde yer alan yol, kaldırım, köprü, iskele, su, temizlik, sokakların aydınlatılması ve

dirmek ve yeni yatırımların başlatılması, bağ-bahçe sulamaları, ihtiyaç sahiplerine ücret mukabili su sevkiyatı yapılması, içme sularının temizliğinin sağlanması, çarşı ve yolların bakımı gibi hususlar da vakıfların deruhte ettiği görevlerdendir. Özellikle yeni fethedilen yerlerde vakıflar iskân ve yerleşim politikalarının bir aracı olarak hemen devreye girer ve bu bölgelerin imarı için temel üst ve altyapılar vakıflar tarafından oluşturulurdu.

amaçla kullanılacağını tayin etmiş; böylece şehir mekânı uzun vadeli olarak vakıflar sayesinde istikrarlı bir hukukî zemin üzerinde gelişmiştir. Vakıfların oluşturduğu imâret-külliye anlayışına uygun olarak bir caminin etrafında konut dokusu oluşmuş, bir hamamın çevresinde sosyal hayat canlanmış, arastalar ticaretin merkezi hâline gelmiştir. Bu sayede şehir ekonomisi ile sosyal hizmetler arasında yapısal bir bağ meydana gelmiş-

bunların tamir ve bakımları gibi temel görevler vakıfların hizmet alanı içinde yer almıştır. Şehirlerin su ihtiyacı için kanallar açılması, sebillerin yapılması ile devamlılığı sağlamak bakımından bunların dönemsel bakım ve tamiri de yine vakıfların üstlendiği işlerden olmuştur. Bunun için kuyular açmak, su kaynaklarını çeşitlen-

Şehrin bir tür imar planları ve düzenleme fonksiyonu klasik İslam şehirlerinde büyük ölçüde vakıf kurumları tarafından yerine getirilmiştir. Şehrin bu vakıf temelli yapıları vakıf malının korunması anlayışına uygun olarak toplumda benimsenmiş ve saygı görmüştür. Belirlenen mekansal kullanım ilke ve şartları, şehirde hangi alanın ne

tir. Temeli vakfa dayanan arasta sistemi, o yerleşim yerinde istihdam yanında ekonomik canlılığı desteklemiştir. Ekonominin ahlâkî sınırlar içerisinde yürütülmesi güvence altına alınmış ve bu meydana arasta ve çarşıların vakıf temelli olması sebebiyle şehrin ekonomisi gelişirken aynı zamanda sosyal adalet de güçlü kalmıştır. Bu ha-

liyle vakfın şehirde ekonomik ve sosyal hayata hukuki düzen ve ahlaki çerçeve çizdiğini söylemek mümkündür.

Aşevi özelinde imaretlerin bir şehir hayatı içerisindeki fonksiyonu da ihmal edilemez. Günümüzde de yaşatılmaya çalışılan bu güzel geleneğimiz ülkemizi de aşan bir etkiye sahiptir. Her toplumda geçici veya daimî gelir yoksunluğu içerisinde bir kesim olabilmektedir. Bu türden vakıf kuruluşlar, ihtiyaç sahibi kişilere, öğrenci ve yolda kalmışlara kapılarını açarak aç ve açıkta kimsenin kalmamasına gayret göstermişler ve yetimlere, dullara, sakat ve ihtiyarlık acizliği içindeki muhtaç kimselere yardımın ötesinde teçhiz ve tekfinlerini de sağlamışlardır.

Vakıf eserlerden kervansaraylar şehirlerin hayat damarları ve onları birbirine bağlayan, yolcuların emniyetli bir şekilde konakladıkları ve ihtiyaçlarını karşıladıkları yerler olmuşlardır. İçerisinde konaklama mekanları, aşevi, erzak ambarı, depo, mescit, hamam, şadırvan, hastane, eczane, hayvanlar için ahır ve samanlıkları ile nalbantların da bulunduğu vakıf kervansaraylarda ihtiyaçlar sınıf ve din farkı gözetilmeksizin ücretsiz olarak karşılanmaktaydı. Tüccarların daha çok istifade ettiği bu vakıf yapılar ticaretin geliştiği güzergahların oluşumunda son derece etkili olmuşlardır. Kervansaraylar ticaret yollarının üzerinde çok sayıda, güvenli noktalar oluşturmuşlardır. Anadolu'da özellikle bir günlük seyahat karşılığı, takriben 40 km aralıklı olarak inşa edilen han ve kervansaraylara bolca rastlanır.

Vakıf medeniyetimizden ilham alan şehir anlayışı, sürdürülebilir yerel kalkınma açısından da altı

çizilmesi gereken tarihi bir bakış açısını bize sunmaktadır. Tarihi tecrübemizde yer alan vakıf medeniyetimiz, şehirlere sadece maddi ve fiziksel mekân değil, günümüzde de birçok yönüyle örnek alınması gereken ahlaki değerlerle bütünleşmiş güçlü sosyal yapıları bize önermektedir. Şehirlerde yüzyıllardır varlığını sürdüren cami, medrese ve diğer yapılar, vakıf sisteminin ebedilik anlayışı ile ayakta kalmışlardır. Vakıflar, bu yönüyle şehirlerin yalnızca kuruluşunda değil, birçok tarihi ve kültürel eserin günümüze ulaşmasında da belirleyici rol oynamıştır. Vakıf şehir anlayışı, günümüz şehircilik tartışmaları açısından da önemli imkânlar sunmaktadır. Sosyal adalet, sürdürülebilirlik, kamusal alanın korunması ve kültürel mirasın devamlılığı gibi modern tartışma alanlarına yönelik vakıf modeli güçlü tarihi önermeleri olan çözüm önerileri sunmaktadır. Sonuç olarak vakıf müessesesi, İslam şehirlerinin fizikî, sosyal ve ahlâkî dokusunu şekillendiren temel bir kurucu unsur olarak değerlendirilmelidir. Vakıf-şehir ilişkisi, İslam medeniyetinin mekân anlayışını en berrak biçimde yansıtan kurumsal değer taşıyan bir tecrübedir. Bu tecrübe, geçmişin nostaljik bir hatırası değil; günümüz ve geleceğin şehirlerine ışık tutabilecek güçlü bir medeniyet iddiasıdır. Bu bağlamda vakıf medeniyetinin yeniden okunması, yalnızca tarihî bir ilgi alanı değil; çağdaş şehir politikaları için de ilham kaynağıdır.

Kaynakça

Abdullah b. Mahmud el-Mesîlî, el-İhtiyar li Ta'lîlî'l-Muhtar, I-V (Tek cilt), Çağrı Yay., İstanbul 1980.

Ahmed Akgündüz, Vakıf Müessesesi, 3. Baskı, İstanbul 2013.

Ali Haydar Efendi, Tertibü's-Sünûf fi Ahkâmî'l-Vukûf, Şirket-i Mürettibiye Matbaası, İstanbul 1337/1340

Ali Himmet Berki, Vakıflar, İkinci tab'ı, İstanbul 1946.

Bahaeddin Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, TTK Yay., Ankara 2003.

Ebû Bekr Ahmed b. Ömer (Amr) eş-Şeybânî el-Hassaf, Ahkâmü'l-Evkâf, I. Baskı, Mısır 1322/1904.

Fuad Köprülü, Fuad, İslam ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, Akçağ Yay., Ankara 2005.

Halil İnalçık, "Vakıf Medeniyeti", VGM Vakıf Medeniyeti Yılı 2006, VD Özel Sayısı, s.6-7.

İbn Nüceym, el-Eşbâh ve'n-Nezâir, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiye, I. Baskı, Beyrut 1419/1999.

Mehmet Genç, Genç, "Klâsik Osmanlı Sosyal-İktisadî Sistemi ve Vakıflar", Vakıflar Dergisi, Aralık 2014, sy.42, s.9-18.

Murat Çizakça, A History of Philanthropic Foundations: The Islamic World From The Seventh Century to The Present, Bogazici University Istanbul, İstanbul 2000.

Mustafa Demir, "Anadolu'da ilk Türk Şehirleşmesinde Vakıfların Rolü", Sosyal Bilimler Dergisi: Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Celal Bayar University of the Faculty of Arts and Science, Sayı: 1, Yıl: 1997.

Nazif, Öztürk, Türk Yenileşme Tarihi Çevçevesinde Vakıf Müessesesi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1995.

Ömer Hilmi Efendi, İthâfû'l-Ahlâf fi Ahkâmî'l-Evkâf, Matbaa-ı Amire, İstanbul 1307.

S. Sami Onar, İdare Hukukunun Umumi Esasları, Cilt I-III. (c. II) Üçüncü Bası, İstanbul 1966.

Ziya Kazıcı, Osmanlıda Vakıf Medeniyeti, Kayhan Yay., İstanbul 2014.

İslâm Medeniyetinin Sessiz Mimarları Vakıflar

Doç. Dr. Münir Yaşar KAYA / Afyon Kocatepe Üniversitesi / İbn Haldun Üniversitesi

Giriş

Yüce Allah, yeri, göğü ve içindeki bütün varlıkları yoktan var etmiş, insanı ise beden ve ruh bakımından en güzel surette yaratarak ona özel bir konum ve sorumluluk yüklemiştir. Kur'ân-ı Kerîm'de insanın "ahsen-i takvîm" üzere yaratıldığı belirtilmekte,¹ bu üstün yaratılışın beraberinde kulluk bilinci ve toplumsal sorumluluk yüklediği vurgulanmaktadır. İnsan yalnızca Allah'a ibadet etmekle mükellef kılınmamış; aynı zamanda yeryüzünde adaleti, yardımlaşmayı, kardeşliği ve toplumsal huzuru tesis etmekle de sorumlu tutulmuştur.² Bu bağlamda İslâm dini, bireysel ibadetlerin yanı sıra sosyal dayanışmayı kurumsallaştıran hükümler va-

zetmiş; zekât, sadaka, karz-ı hâsen ve vakıf gibi müesseselerle toplumsal kaynaşmayı sağlamayı hedeflemiştir.

İslâm kelimesi, köken itibarıyla "silm" ve "selâm" kavramlarıyla bağlantılı olup sulh, barış ve huzur anlamlarını ihtiva etmektedir. Toplumsal huzurun sağlanması ise fertlerin birbirleriyle tanışmaları, kaynaşmaları ve yardımlaşmalarıyla mümkündür. Bu kaynaşmanın sürdürülebilir olması, yalnızca bireysel iyilik anlayışıyla değil, kurumsal ve süreklilik arz eden hayır mekanizmalarıyla mümkündür. İşte vakıf müessesesi, bu noktada İslâm medeniyetinin en köklü ve en etkili kurumlarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Vakıf, bireyin mal varlığını Allah rızası doğrultusunda toplum yararına tahsis etmesini sağlayan, sürekliliği esas alan ve sosyal dayanışmayı kurumsallaştıran bir yapıdır.

Vakıf Terimi ve Kapsamı

Vakıf kelimesi Arapça "v-k-f" kökünden türemiş olup sözlükte "durmak, alıkoymak, hapsedmek, engellemek, tahsis etmek" anlamlarına gelmektedir. Çoğulu "evkâf" ve "vukûf"tur. Fıkıh terminolojisinde ise vakıf, bir akarın veya akar hükmünde bulunan bir malın aslını mülkiyet tasarrufundan çıkararak, gelirini belirli bir hayır cihetine ebedî olarak tahsis etmek şeklinde tanımlanır.³ Bu tanımdan da anlaşılacağı üzere vakıf, malın aslını koruyup menfaatini toplum yararına yönlendiren kalıcı bir tasarruf işlemidir.

Hanefî mezhebinde vakıf kavramı genellikle "vakf" terimiyle ifade edilirken, Şâfiî ve Mâlikî fakihler aynı işlemi "habs" veya "hubs"

1 Tîn 94/5.

2 Bakara 2/134, 286.

3 Ömer Nasuhi Bilmen, Hukûkî İslâmiyye ve İstilâhâtı Fıkhiyye Kâmusu (İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.), 4/284.

kavramlarıyla dile getirmişlerdir.⁴ Her iki terimin hadislerde benzer anlamda kullanılması, terminolojik farklılığın temel sebebi olarak gösterilmektedir. Ayrıca bazı İslâm âlimleri vakfı “sadaka” kavramı içerisinde değerlendirmiş, özellikle “sadaka-i câriye”, “sada-

4 Ebû'l-Fazl Muhammed b Mükerrrem b Ali el-Ensârî İbn Manzur, Lisanü'l-Arab (Beirut: Daru Sadr, 1955), 9/359.

ka-i müebbede” ve “sadaka-i muharreme” gibi nitelendirmelerle vakfın süreklilik özelliğini vurgulamışlardır.⁵

5 Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, el-Câmiü'l-Ü-Daü'd-Dü, nşr. Muhammed Zühayr b. Nasr (İstanbul: y.y., 1422/2001), Vesaya, 22, 28; Ebû Hüseyin Müslim, Sahîh-i Müslim (Riyad: Dâru't-Tayyibe, 2006), Vasıyye, 15; Alâüddin Ebî Bekr b. Mes'ûd el-Kâsânî, Bedâiü's-sanâi fi tertibî's-şerâi' (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-Arabî, 1974), 6/218.

Muâmele olarak vakıf, kendisinden yararlanma ve tasarruf etme hakkına sahip olunan bir malın, bu haklardan men edilerek Allah'ın mülkiyetine ve tasarrufuna bırakılması ve gelirin Allah yolunda harcanması olarak tarif edilmektedir. Mal artık Allah'ın mülkü haline geleceğinden vakfedenin mülkiyetinden çıkar ve yönetim hükmü vakıfnamedeki şartlar ile belirlenir.⁶

Vakıf Muâmelesinin Meşruluğu

Vakıf kurumu, doğrudan kelime olarak Kur'ân'da geçmemekle birlikte; infak, sadaka ve hayırda süreklilik prensipleriyle doğrudan ilişkilidir. “Sevdiğiniz şeylerden Allah yolunda harcamadıkça iyiliğe erişemezsiniz”⁷ ayeti, vakıf düşüncesinin temelini teşkil eden fedakârlık ilkesini ortaya koymaktadır. Bu ayetin nüzülü üzerine sahâbî Ebû Talhâ'nın en sevdiği arazisini tasadduk etmesi, vakıf ruhunun sahâbe tarafından nasıl anlaşıldığını göstermektedir.⁸

Kur'ân'da ayrıca infâk edilecek kimseler ayrıntılı biçimde zikredilmiş, yoksullar, yetimler, yolcular ve ihtiyaç sahipleri gözetilmiştir.⁹ Bu çerçevede, vakıf uygulamasının sosyal yönünü desteklemektedir. Sünnet ise vakfın meşruiyetini daha açık biçimde ortaya koymuştur. Hz. Peygamber'in “Âdemoğlu öldüğünde amel defteri kapanır; ancak sadaka-i câriye, faydalı ilim ve hayırlı evlat müs-

6 Kemâlü'd-dîn Muhammed İbnü'l-Hümâm, Şerhu fethu'l-Kadîr ale'l-Hidâye şerhu Bidâyeti'l-mübtedî (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlimiyye, 2003), 5/37.

7 Âl-i İmrân 3/92.

8 Müslim, Zekât, 42.

9 Bakara, 2/177, 215.

tesnadır” hadisi, vakfın süreklilik boyutunu ifade etmektedir.¹⁰

İlk düzenli vakıf uygulamasının Ömer ibn el-Hattâb tarafından Hayber’deki arazisini vakfetmesiyle gerçekleştiği kabul edilmektedir.¹¹ Yine Osman ibn Affan’ın Medine’deki Rûme Kuyusu’nu satın alarak vakfetmesi ve Ali ibn Ebî Tâlib’in Yenbu’daki arazisini hayır yoluna tahsis etmesi, vakıf müessesesinin sahâbe döneminde kurumsallaşmaya başladığını göstermektedir.¹²

İslâm’dan önceki medeniyetlerde mabedlere tahsis edilen mallar ve hayır amaçlı bağışlar bulunmakla birlikte, mülkiyetin ebedî olarak dondurulup gelirin toplum yararına tahsis edilmesi esasına dayanan sistematik bir vakıf anlayışı İslâm hukukunda gelişmiştir. Bu yönüyle vakıf, İslâm medeniyetine özgü ve kurumsal bir nitelik taşımaktadır.¹³

İslâm Toplumunda Vakıfların Hizmet Alanları

Vakıf kurumunun İslâm’dan önceden beri var olageldiği tezleri ileri sürülmekte ise de İslâm’ın ortaya çıkışından itibaren İslâm’a has bir nitelik kazanmış, bu minval üzere gelişmiş ve günümüz

10 Müslim, Vasiyye, 14; Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî Ebû Dâvûd, Sünen-i Ebî Dâvud, thk. Şuayb Arnavut (Riyad: Dâru’-Risâlet’i’l-Âlemiyye, 1419), Vesâyâ, 14; Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-Sülemî Tirmizî, Sünen-i Tirmizî, thk. İbrahim Atve İvaz (Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1975), Ahkâm, 36.

11 Buhârî, Vesâyâ, 22, 28.

12 Ebû Bekr Ahmed Beyhakî, Sünenü’l-kübrâ, thk. Muhammed Abdulkâdir Ata (Beirut: Dâru’l-Kütüb’i’l-İlmiyye, 2003), 6/160-161.

13 M. Fuad Köprülü, İslâm ve Türk Hukuk Tarihi Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi, ed. Orhan F. Köprülü (Ankara: Akçağ Yayınları, 2005), 299-308.

vakıflarına da tesir etmiştir. Tarih boyunca var olan İslâm devletlerinde de sağladığı faydalardan dolayı vakıflar işlevini arttırarak devam etmiştir. Osmanlı Devleti’nde de önceki İslâm devletlerinin bu tecrübesi aynen alınmış ve kuruluşundan itibaren sürekli geliştirilen vakıflar topluma sağladığı katkının zirvesine ulaşmışlardır.¹⁴

Şüphesiz ki vakıfların bu şekilde genişlemesi ve büyümesinde toplumun ihtiyaçlarını karşılamayı ve refahını amaç edinme etkili olmuştur. Vakıfların icra ettiği fonksiyonlar zamanla Osmanlı’da o kadar genişlemiştir ki, Osmanlı tebaasından bir kişinin vakıf olmaksızın yaşamını sürdürebilmesi, hatta ölümünden sonra defnedilebilmesi neredeyse imkânsız bir hal almıştır. Nitekim bu fonksiyonların büyüklüğünü Esad Arsebük şu sözlerle aktarır:

“Filhakika Osmanlı İmparatorluğu devrinde pek büyük bir inkişafa mazhar olan bu kabîl vakıflar sayesinde bir adam vakıf bir evde doğar, vakıf beşikte uyur, vakıf mallardan yer ve içer, vakıf kitaplardan okur, vakıf bir mektepte hocalık eder. Vakfın idaresinde ücretini alır ve öldüğü zaman kendisi vakıf bir tabuta konur ve vakıf mezarlığa gömülürdü. Bu suretle beşeri hayatın bütün icaplarını ve ihtiyaçlarını vakıf mallarla temine pek ala imkân vardı.”¹⁵

Vakıfların bu denli büyümesinin bir başka sebebi genelde İslâm devletlerinde yerleşmiş olan devlet anlayışıdır. İslâm dev-

14 Ziya Kazıcı, Osmanlıda Vakıf Medeniyeti (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2014).

15 Esat Arsebük, Medeni Hukuk-I: Başlangıç ve Şahsın Hukuku (İstanbul: Tan Matbaası, 1938), 297-298.

letlerinde kamu hizmeti mutlak özerklik anlayışı ile idare edilmekteydi. Devletin bilfiil idaresini eline aldığı adalet ve savunma sistemi haricinde diğer tüm kamu hizmetlerinin özel sektör aracılığı ile yürütülmesi esası benimsenmekteydi. Devletin bu hizmetler üzerindeki vazifesi denetleme ve teftiş mekanizmasını kullanmak üzere dolaylı sorumluluktan ibaretti. Bu anlayışın gereği olarak devletin fiilen sorumluluğunu üstlenmediği bu kamu hizmetlerinin birçoğunda vakıfların yer aldıklarına ve tebaanın ihtiyaç duyduğu yerlerde kendisini gösterdiğine şahit olunmaktadır. Bu politikanın da zamanla vakıfların büyümesine ve neredeyse devletin sorumluluk alanlarının hemen tamamında görev almasına neden olduğu söylenebilir.

Vakıflar fiili olarak faaliyet yürüttüğü bu alanların tamamında mutlak özerkliğe sahip olmuşlar, devlet tarafından sadece denetleme mekanizmasına tâbii tutulmuşlardır. İcra ettiği hizmetler ise çoğunlukla asıl ihtiyaç duyulan eğitim, sağlık, kültür, bayındırlık ve sosyal güvenlik gibi alanlarda olmakla birlikte toplumun geneline hitap etmediği için ilk etapta akla gelmeyen ihtiyaç alanlarında da vakıflar görev almıştır. Ayrıca vakıflar çoğunlukla tahmin edileceği üzere toplum içerisindeki ihtiyaç sahiplerine yönelik hizmet etmişlerse de asıl itibariyle zengin-fakir ayırt etmeksizin toplumun tüm kesimlerine hitap etmiş ve onlara hizmet götürmüşlerdir.

Vakıfların Eğitime Yönelik Hizmetleri

Devletin en önemli sorumluluk sahalarından biri olan bu nedenle günümüzde bizzat devlet eliyle yürütülen alanların başında

eğitim gelmektedir. Osmanlı'da eğitim-öğretim faaliyetlerinin ise çoğunlukla yüksek tahsil düzeyinde (medrese) olmak üzere tüm kademelerde daha çok vakıflar eliyle yürütülmüş, devlet tarafından ise sadece kontrol ve denetleme işlemi yapılmıştır.

Eğitim hizmetlerinin vakıfların uhdesinde bulunmasının sağladığı faydalardan ilki özerk eğitim politikası anlayışının yerleşebilmesidir. Vakıflar devletten bağımsız şekilde vâkıf tarafından konulan şartlara bağlı biçimde eğitim politikası izlemekte, devletin bu politikaya müdahalesi ise ancak vâkıfın şartının dışına çıkılması durumunda söz konusu olmaktadır. Bu şartlara mugayir bir tutum izlenmediği müddetçe devlet tarafından bu eğitim kurumlarına müdahale edilmemektedir. Nitekim günümüz Batı dünyasında var olan özerk üniversite anlayışının Osmanlı'daki özerk eğitim yapısından devşirildiğini söylemek yanlış olmayacaktır.¹⁶

Eğitimin vakıflar eliyle yürütülmesinin sağladığı bir diğer katkı da devletin eğitim faaliyetlerine yönelik harcayacağı masrafin vakıflar tarafından karşılanmasıdır. Vakıf bünyesinde eğitim gören tüm talebelerin ve eğitim veren

16 Kazıcı, Osmanlıda Vakıf Medeniyeti, 79.

hocaların ihtiyaçları tamamen vakıflar tarafından karşılanmaktaydı. Bu durum sadece devleti maddi bir külfetten kurtarmakla kalmayıp, öğrenci ailelerini de eğitim masraflarının yükünden uzak tutmaktaydı. Günümüzde devletin tek başına gerçekleştirmeye çalıştığı ücretsiz eğitim anlayışı Osmanlı'da devlete ek yük getirmeden vakıflar üzerinden tam manasıyla gerçekleştirilebiliyordu.¹⁷

Osmanlı'da vakıfların eğitim alanında gösterdiği faaliyetler sadece belli bir derecedeki eğitime has değildir. İlköğretimden yükseköğretime kadar her alanda vakıflar faaliyet göstermiştir. Örneğin 18. Yüzyıl'daki vakıflar üzerine yapılmış çalışmada bu yüzyıldaki vakıfların %14'ünün mektep adı verilen ilköğretim kurumları olduğu tespit edilmiş,¹⁸ 1711 yılında sadece İstanbul sur çevresindeki sıbyan mektebinin sayısının 162 adet olduğu tespit edilmiştir. Bu sayıya sur içi bölgesi de dâhil edildiğinde İstanbul örneğinden hareketle Osman-

17 Ali Himmet Berkî, "Vakıfların, Tarihi, Mahiyeti, İnkişafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı Faideler", Vakıflar Dergisi 6 (1965), 12.

18 Bahaeddin Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2003), 207-210.

lı'da vakıfların ilköğretim alanındaki faaliyetlerinin boyutu daha net anlaşılabilir.¹⁹

Vakıfların eğitim konusunda asıl faaliyet gösterdiği alan ise yüksek dereceli eğitim kurumları olan medreselerdir. Bugün üniversitelere karşılık gelebilecek olan bu kurumların hemen tamamı Osmanlı'da vakıflar eliyle yürütülmekteydi. Orhân Gâzi tarafından 1330 yılında İznik'te kurulan ilk medreseden²⁰ itibaren zamanla Osmanlı'da medrese vakfı sayısı hızla artmış sadece İstanbul'daki medrese sayısı 17. yüzyılda 176'ya 19. yüzyılda ise 500'e ulaşmıştır.²¹

Medreselerin en geniş kapsamlı olanları çoğunlukla padişahlar tarafından kurulmakta ve birçok vakfın bir arada bulunduğu külliye adı verilen yapıların bir bölümünü oluşturmaktaydı. Fatih tarafından kurulan İstanbul'un ilk medresesi Sahn-ı Semân'ın 8 medresesinin ve 8 de tetimmesinin olması medreselerin nasıl bir eğitim anlayışına sahip olduklarını da gün yüzüne çıkarmaktadır.²²

Dini ve Kültürel Hizmetler

Vakıfların dini ve kültürel yapıya katkıları cami, tekke, zaviye ve kütüphane vb. yoluyla gerçekleşmiştir. Camilerin birinci vazifesi hiç şüphesiz toplumun ibadet ihtiyacını karşılamaya yöneliktir.

19 H. Hüsnü Koyunoğlu, Sosyal Politika Açısından Vakıflar: XVII. Yüzyıl İstanbul Örneği (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora, 2002), 208.

20 Ahmed Âşikpaşazâde, Tevârih-i Âli Osman'dan âşikpaşazâde Tarihi (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1332), 42.

21 Ziya Kazıcı, İslâm Müesseseleri Tarihi (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 1991), 246-247.

22 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Devletinde İlmiye Teşkilatı (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 6.

Bunun için yeni fethedilen şehirlerde ilk olarak inşa edilen vakıf binası Câmî-i Kebîr adı verilen büyük Cuma camileridir.²³ Hz. Peygamber'in Medine'ye hicretinde ilk iş olarak Mescid-i Nebevî'yi yaptırması ile başlayan bu gelenek vakıflar eliyle İslâm toplumlarında yayılmıştır.

Toplumun ibadet ihtiyaçlarını karşılamanın yanı sıra camiler ve tekkeler yaygın eğitim kurumu olarak da faaliyet göstermektedir. Halkın dini ve kültürel gelişimini sağlamak adına birçok cami vakfında imamın yanı sıra halka ders verecek müderrisler, nasihat edecek vaizler de tayin edilmiş ve maaşa bağlanmıştır. Camilere vaiz olarak görevlendirilen kimselelerin bir tarikata mensup olmaları sebebiyle kürsü şeyhi olarak nitelendirilmekte ve haftanın hemen her günü vaaz ve irşad faaliyetinde bulunmakla görevlendirilirdi.²⁴

Vakıflar tarafından kurulan camilerin toplumun dini ve kültürel gelişimine katkısının yanı sıra kamu hizmetine de katkısı bulunmaktaydı. Cami görevlileri maiyetlerini vakıflar eliyle temin etmekte ve devletin memuriyet yükünü azaltmaktaydı. Yine camilerin ısıtma, aydınlatma gibi masrafları da devlet tarafından değil vakıflar tarafından karşılanmaktaydı. Hatta devlet dairelerinin mescitlerine dahi vakıflar tarafından imam görevlendirilebilmekteydi.²⁵ Tüm bunların yanında camiler etrafında oluşan birçok vakfın da kontrol merkezini oluşturuyordu. İmaretler, aşevleri, medrese, hamam gibi birçok

farklı vakfın bir arada bulunarak külliye adını alan yapının merkezini oluşturmaktaydı.²⁶

Vakıflar, Osmanlı toplumunun dini ve kültürel yaşamına camilerin yanı sıra tekke ve zaviyeler yoluyla da etki etmektedir. Tekkelerde farz ibadetlerin yanında zikir ve tesbihat ile meşgul olunmakta ahlaki değerlerin yerleştirildiği kurumlar olarak faaliyet göstermekteydi. Tekkelerdeki dervişlerin ekip biçtiği yüksek miktarda topraklar bu kurumların ikamesine vakfedilmekte, bu vakıf arazilerde kurulan köylere dahi tekke adı verildiği görülmekteydi.²⁷ Tekkelerde toplumun ihtiyaç sahibi kesimlerinin iâşe ve ibatesi sağlanır, onların topluma tekrar kazandırılması için çeşitli eğitim faaliyetleri düzenlenirdi. Ayrıca tekkeler yolcular için bir konaklama mekânı olarak da işlev görmekte ve yolcuların ihtiyaçları karşılanarak uğurlanmaktaydı. Yine bu kurumlar yeni fethedilen bölgelerde göç ve iskân faaliyetinin de merkezi olarak görev yapmaktaydı.²⁸

Kültürel faaliyette bulunan vakıflar arasında ayrıca kütüphane vakıfları yer almakta neredeyse her külliyenin ve medresenin aktif ve güncel bir kütüphanesi bulunmaktaydı. Bu kütüphaneler ve içindeki eserler vakıf malı olarak insanların hizmetine sunulmaktaydı.²⁹ Tüm bu vakıflara ek olarak Ramazan ayında ihtiyaç

sahiplerinin iftar ve sahurlarını açabilmeleri için yemek dağıtmak üzere kurulan vakıflar, akşam namazlarını camide kılanların oruçlarını açmaları amacıyla şerbet dağıtılan vakıflar, sadece Haremeyn'de yaşayan ihtiyaç sahipleri için kurulan Haremeyn Vakıfları gibi birçok vakıf bulunmaktaydı.³⁰

Bayındırlık Hizmetleri

Osmanlı Devleti'nde vakıflar, sosyal yardımlaşma işlevinin ötesine geçerek şehirleşme, bayındırlık ve belediyeçilik faaliyetlerinin temel yürütücüsü olmuştur. 1856 yılında ilk modern belediye teşkilatı kurulana dek, şehirlerin su ihtiyacından temizliğine, aydınlatılmasından güvenliğine kadar tüm hizmetler vakıflar aracılığıyla sunulmuştur. Bu sistem sayesinde devlet, halktan ek bir vergi toplamaya gerek duymadan bayındırlık hizmetlerini sürdürülebilir kılmış ve merkezi otoritenin yükünü hafifletmiştir.³¹

Fetih siyasetinin stratejik bir parçası olan vakıflar, yeni ele geçirilen bölgelerin "İslâm şehri" kimliği kazanmasında kritik rol oynamıştır. Fethedilen yerlerde süratle inşa edilen külliye, cami ve imaretler; ulema ve dervişlerin bu bölgelere göç etmesini sağlayarak Müslüman nüfusun yerleşmesini kolaylaştırmıştır. Aynı zamanda gayrimüslimlere ait arazilerin vakıf bünyesine katılmasıyla mülkiyetin el değiştirmesi engellenmiş, yerel halkın vakıf

23 Şakir Berkî, "Vakfın Lüzûmu, Faydaları ve Vakfa Teşvik", Vakıflar Dergisi 5 (1962), 19.

24 Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 218-221.

25 Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 232-233.

26 Theophile Gauiter, Constantinople (Paris: y.y., 1891), 275.

27 Yediyıldız, Vakıf Müessesesi, s. 221.

28 Halim Baki Kunter, "Türk Vakıflarının Milliyetçilik Cephesi", Vakıflar Dergisi 3 (1956), 6-8.

29 Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 224-228.

30 Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 234-235.

31 Keman Seyithanoğlu (ed.), Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi (İstanbul: Çağ Yayınları, 1989), 14/55-66; Osman Nuri Ergin, Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi İnkişafı (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi İktisadi ve İctimâiyât Enstitüsü, 1936), 75; Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 242.

imkânlarından yararlandırılması ise toplumsal bağlılığı artırarak isyan ihtimallerini asgari düzeye indirmiştir.³²

Şehirlerin fiziksel gelişiminde de vakıfların belirleyici bir etkisi olmuştur. Sur dışına inşa edilen vakıf yapıları, şehrin genişleme yönünü tayin etmiş; harabe binaların onarılması ve kaldırılmalarının yapılmasıyla modern anlamda bir kentsel dönüşüm gerçekleştirilmiştir. Damat İbrahim Paşa'nın küçük bir köyü «Nevşehir» adıyla bir şehre dönüştürmesi, vakıfların imar gücünün en somut örneğidir. Ayrıca su kemerleri, binlerce çeşme, hamamlar ve buzhaneler gibi devasa altyapı projeleriyle halkın hijyen ve su ihtiyacı eksiksiz bir şekilde karşılanmıştır.³³

Vakıfların hizmet alanı şehir sınırlarını da aşarak ulaşım ve kamu düzenini kapsayacak şekilde genişlemiştir. Uzak mesafeli yolların, köprülerin ve yolcuların ücretsiz konakladığı kervansarayların inşasıyla ticaret ve güvenlik tesis edilmiştir. Şehirlerdeki

32 Mevlüt Dede, Üsküp Vakıfları: Bir sosyal tarih incelemesi (Ankara: Gazi Üniversitesi, Doktora, 2015), 177.

33 Ahmet Refik, Hicri Onuncu Asırda İstanbul Hayatı (İstanbul: Devlet Basımevi, 1935), 61-62; Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 242.

imaratlar vasıtasıyla her gün on binlerce ihtiyaç sahibine yemek dağıtılarak sosyal huzur korunmuş, kıtlık ve savaş zamanları için oluşturulan gıda depolarıyla da toplumsal dayanıklılık artırılmıştır. Bu yönüyle Osmanlı vakıf sistemi, şehri ve şehirlinin tüm ihtiyaçlarını kuşatan kapsamlı bir medeniyet modeli sunmuştur.³⁴

Sağlık Hizmetleri

Osmanlı Devleti'nde vakıflar, toplumsal refahın en temel unsurlarından biri olan sağlık hizmetlerinin ücretsiz ve sürdürülebilir bir şekilde sunulmasını üstlenmiştir. Büyük şehirlerde inşa edilen külliyelerin ayrılmaz bir parçası olan darüşşifalar, halkın tedavi ihtiyacını karşılarken; nekâhethane ve tâbhane gibi kurumlar ise hastaların iyileşme süreçlerini konforlu bir ortamda tamamlamalarına olanak sağlamıştır. Bu merkezler sadece tedavi sunmakla kalmamış, aynı zamanda kimsesiz ve yersiz yurtsuz kişilerin bakım ve ihtiyaçlarının karşılandığı sosyal birer sığınak vazifesi de görmüşür.³⁵

34 Doğan Kuban, "Anadolu - Türk Şehri Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler", Vakıflar Dergisi 7 (1968), 68.

35 Sipahi Çataltepe, İslâm-Türk Medeniyetinde Vakıflar (İstanbul: Türk Milli Kültür Vakfı

Vakıfların sunduğu bu sağlık hizmetleri, tamamen vakıf bütçesinden finanse edildiği için halktan herhangi bir ücret talep edilmemiş, bu durum devlet bütçesine ek bir yük getirmeden kapsamlı bir sosyal devlet politikasının uygulanmasını mümkün kılmıştır. Hastanelerdeki beslenme standartları ise oldukça yüksek tutulmuş; hastaların öğünlerinde sıradan malzemeler yerine, vakıf şartnamelerinde belirtilen keklik, sülün veya güvercin eti gibi besleyici ve kaliteli gıdaların sunulmasına büyük özen gösterilmiştir.³⁶

Vakıf hastanelerinin hizmet yelpazesi sadece bedensel rahatsızlıklarla sınırlı kalmamış, ruhsal hastalıkların tedavisine yönelik de özel merkezler kurulmuştur.³⁷ Bu kurumlarda, günümüzde modern tıbbın yeniden keşfettiği musiki ile tedavi yönteminin yüzyıllar öncesinden sistemli bir şekilde uygulandığı bilinmektedir. İlk olarak Bursa'da temelleri atılan bu darüşşifa geleneği, zamanla

Yayınları, 1991), 57-58.

36 Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 248.

37 Fahrettin Gökay, "Ruh Hekimliği Sahasında Türklerin ve Vakıf Müessesesinin Hizmetleri", Vakıflar Dergisi 2 (1942), 264 vd.

imparatorluk coğrafyasının geneline yayılmış ve inşa edilen pek çok hastane, tarihsel mirasını koruyarak günümüzde de varlığını sürdürmeye devam etmiştir.³⁸

Sosyal Güvenlik Hizmetleri

Osmanlı toplumunda vakıflar, günümüzdeki sosyal güvenlik kurumlarının işlevini çok daha insani ve kapsayıcı bir modelle yerine getirmiştir. Bu alandaki en önemli yapı taşlarından biri olan avarız vakıfları, başlangıçta savaş zamanı ordu ihtiyaçları ve kamu tesislerinin bakımı için halktan alınan vergileri karşılamak amacıyla kurulmuştur.³⁹ Zamanla işlevi genişleyen bu vakıflar, yangın gibi doğal afetlerde zarara uğrayanlara yardım ulaştırılması, cenaze masraflarının karşılanması, fakirlerin evlendirilmesi ve iş göremez hale gelenlere geçim desteği sağlanması gibi konularda toplumsal bir güvence mekanizmasına dönüşmüştür.⁴⁰

Vakıfların sunduğu bu güvence ağı, günümüz dünyasında akla dahi gelmeyecek kadar ince detaylara ve hassasiyetlere odaklanmıştır. Kimsesiz çocuklara, engellilere ve borçlulara yapılan yardımların ötesinde, oyuncağı kırılan çocukların üzüntüsünü gidermek, para kaybeden çocukların kaybını telafi etmek veya hizmetçilerin istemeden kıldığı ev eşyalarının bedelini ödemek gibi istisnai amaçlarla kurulan vakıflar, sistemin ulaştığı derin

38 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi : Kuruluştan İstanbul'un Fethine Kadar (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1947), 1/544.

39 Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 249.

40 Mehmet Zeki Pakalın, "Avarız Vakfı", Osmanlı Tarih Deyimleri & Terimleri Sözlüğü (İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı, 1983), 1/114.

nezaketi göstermektedir.⁴¹ Bu sistem, kâr amacı güden modern sigortacılıktan farklı olarak, dayanışmayı esas alan ve yardımı alanın onurunu koruyan bir yapıya sahiptir. Sosyal sınıflar arasında duygusal bir bağ kurarak "yalnız kalabalıklar" oluşmasının önüne geçmekte ve servetin daha adil dağılımına katkı sunmaktadır.⁴²

Ayrıca vakıflar, mülkiyetin parçalanmasını önleyerek ailenin korunmasında da kilit bir rol oynamıştır. Aile üyeleri ya vakıf bünyesinde yönetici (mütevelli) olarak maaş yoluyla, ya vakıf gelirlerinin doğrudan kendilerine tahsis edildiği "aile vakıfları" veya gelirin bir kısmının kendilerine diğerinin hayır yoluna dağıtıldığı "yarı aile vakıfları" aracılığıyla nesiller boyu ekonomik güvence altına alınmıştır. Bu çok yönlü yapı, hem bireyin toplumla bütünleşmesini sağlamış hem de mülkiyet tartışmalarını en aza indirerek aile içi huzuru ve sosyal istikrarı pekiştirmiştir.⁴³

Mali Hizmetler

Osmanlı Devleti'nde vakıflar, piyasanın işleyişinden istihdama, gelir adaletinden finansal çözümlere kadar ekonominin her alanında hayati bir fonksiyon icra etmiştir. Ticari canlılığı korumak amacıyla inşa edilen çarşı, han ve arasta gibi merkezler, ekonomik sürekliliğin mekânsal altyapısını oluşturmuştur. Şehir hayatındaki üretim ve tüketim döngüsü neredeyse tamamen vakıf ekseninde

41 Kunter, "Türk Vakıflarının Milliyetçilik Cephesi", 122-127.

42 Sebahattin Zaim, "Vakıfların Milli Ekonomiye Etkileri", V. Vakıf Haftası Semineri (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, 1988), 211.

43 Yediyıldız, XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi, 251-255.

dönmektedir. Zanaatkârlar vakıf atölyelerde üretip vakıf dükkânlarında ürünlerini satmakta, halk ise günlük ihtiyaçlarını vakıflara ait fırın ve bakkallardan karşılayıp vakıf evlerde ikamet etmektedir.⁴⁴

Vakıfların ekonomiye bir diğer büyük katkısı ise istihdam alanındadır. Daha inşaat aşamasında başlayan iş imkânları, vakfın faaliyete geçmesiyle sürekli hale gelmekte ve işsizliğin önlenmesine doğrudan destek olmaktadır. Sadece Kanuni Sultan Süleyman vakıflarında 286 görevlinin bulunması, bu istihdam kapasitesinin büyüklüğünü göstermektedir.⁴⁵ Ayrıca vakıflar, piyasadaki yaygınlıkları sayesinde işçi ücretlerinin belirlenmesinde başat rol oynamış, emeğin karşılığının adil bir şekilde dağıtılmasını sağlayarak fahiş fiyatlandırmanın ve adaletsizliğin önüne geçmiştir.⁴⁶ Ekonomik canlanma, vakıfların metruk binaları ve arazileri satın alarak işlevsel hale getirmesiyle de desteklenmiştir.⁴⁷

Toplumsal barışın temeli olan gelir dağılımı konusunda vakıflar, servetin belirli ellerde yığılmasını engelleyen bir denge unsuru olmuştur. Batıdaki sermaye birikimi modellerinin aksine, mülk sahiplerinin vakıf kurarak servetlerini kamuya açmaları, toplumun alt kesimlerinin geçim sıkıntısı çekmesini önlemiş ve sınıflar

44 Ebru Boyar - Kate Flett, Osmanlı İstanbul'unun Toplumsal Tarihi, çev. Serpil Çağlayan (2014; İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ts.), 161.

45 Nazif Öztürk, Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 28.

46 Koyunoğlu, Vakıflar, 167-179.

47 Dede, Üsküp Vakıfları: Bir sosyal tarih incelemesi, 176.

arası uçurumu daraltmıştır.⁴⁸ Sistemin mali yönünü ise özellikle para vakıfları temsil etmektedir. 17. yüzyıl verilerine göre borçlu ölenlerin önemli bir kısmının bu vakıflara borçlu olması, para vakıflarının toplumun finansman ihtiyacını karşılamada ve nakit akışını sağlamada ne kadar etkin olduğunu kanıtlamaktadır.⁴⁹

Sanatsal Hizmetler

Vakıf olarak inşa edilen eserlerin birçoğu mimari özelliği barındırmakta bu da vakıfların

deki çiniler, oyma ve kabartmalar bir şaheser kabul edilmektedir.⁵⁰ Yine Mimar Sinân tarafından inşa edilen cami, köprü gibi sanat eserlerinin, bugün birçok şehrin simgesi mahiyetini almış olması da bu katkının en etkili örneklerinden birini oluşturmaktadır.

Vakıfların sanatsal fonksiyonuna ek olarak uygulamalı bilimlere de katkı sağladığı görülmektedir. Birçok vakıf eserin inşasında yeni ve bilinmeyen tekniklerin uygulanması Osmanlı'da uygulamalı bilimlerin gelişmesine katkı sağ-

teknikleri bu örnekler arasında zikredilebilir. Bunlara ek olarak kurulan vakıf hastanelerde usta çırak ilişkisine benzer bir eğitimle tabipler yetiştirildiği, yeni tedavi yöntemlerinin uygulandığı ve bu sayede tıp alanında gelişmelerin kaydedildiği de görülmektedir. Ayrıca namaz vakitlerinin tespiti için kurulan muvakkithaneler astronomi ilminin gelişmesine yardımcı olmuştur.⁵¹

Vakıflar güzel sanatların musiki alanına da etki etmiştir. Kurulan tekke ve zaviyelerdeki ayin, zikir

sanatsal fonksiyonunu beraberrinde getirmektedir. Osmanlı'da devrin en etkili sanat eserlerini vakıf binalarının oluşturduğu söylenebilir. Örneğin, III. Ahmet Çeşmesi'nin Marmara adasından getirilen mermer ve taşlar üzerin-

48 Koyunoğlu, Vakıflar, 150-151.

49 Said Öztürk, Askeri Kassama Ait On Yedinci Yüzyıl Tereke Defterleri (İstanbul: OSAV Yayınları, 1995), 218, 367-390.

lamıştır. Örneğin Mimar Sinan tarafından Süleymaniye ve Selimiye Camilerinde uygulanan akustik özellik, büyük kubbe tekniği inşaat ve mühendislik alanlarında gelişmenin ve ilerlemenin örneklerini oluşturmuştur. Yine Mimar Sinan'ın Kırkçeşme suyolları için geliştirdiği su seviyesi ölçüm

50 Ziya Kazıcı, Osmanlı'da Toplum Yapısı (İstanbul: Kayıhan Yayınları, 2017), 220-221.

ve semalarda dini musikin icrası Osmanlı'da musikin gelişmesinde rol oynamıştır. Bu tekelerden yetişen Dede Efendi, İtrî gibi bestekârlar Osmanlı tarihine damgasını vurmuş sanatçılar olmuşlardır. Musikî kültürüne karşı yapılan eleştirilere karşı eserler de kaleme alınarak bu sanat dalının

51 Refik, Hicri Onuncu Asırda İstanbul Hayatı, 14; Koyunoğlu, Vakıflar, 180-182, 229.

müdafaasının yapılageldiği, bu sa-
yede musikin teorik altyapısının
da geliştiği görülmektedir.⁵²

Vakıfların Diğer Hizmetleri

Osmanlı'da vakıfların topluma
katkısı insan dışındaki diğer can-
lılar üzerinden de gerçekleşmiştir.
Hayvanların can güvenliklerinin
ve yaşama haklarının korunma-
sına yönelik kurulan onlarca vakıf
bu medeniyetin en ayrıntı mese-
lelerde dahi vakıfların etkisinin
bulduğunu kanıtlar.⁵³

Vakıfların hayvan hakları ko-
nusundaki katkıları ile alakalı o
dönemde Osmanlı'da bulunmuş
batılı bir seyyahın şu sözleri dik-
kat çekicidir: *"Sultanların veya
şahısların hayratıyla beslenen
sayılamayacak kadar çok güver-
cin sürüsü var. Türkler, kuşları
himaye edip beslerler. Kuşlar da
onların evlerinin etrafında, deni-
zin üstünde ve mezarların ara-
sında şenlik eder. İstanbul'da her
yerde, insanın başı üzerinde dört
bir tarafında kuşlar vardır. Şehre,
köy neşesi dağıtan ve ruhunuzda-
ki tâbiat duygusunu durmadan
yenileyerek içinizi serinleten cıvıl
cıvıl sürüler, size şöyle dokunup
geçer..."*⁵⁴

Sonuç

İslâm medeniyetinin yardım-
laşma ve dayanışma ruhunu ku-
rumsal bir sürekliliğe kavuşturan

vakıf müessesesi, özellikle Os-
manlı Devleti döneminde haya-
tın her alanını kuşatan muazzam
bir hizmet ağına dönüşmüştür.
Eğitimden sağlığa, bayındırlıktan
sosyal güvenliğe ve hatta hay-
van haklarına kadar uzanan bu
geniş yelpaze, devletin sırtındaki
mali yükü hafifletirken, toplumsal
huzuru ve sınıflar arası adaleti
«insanı yaşat ki devlet yaşasın»
düsturuyla tesis etmiştir. Vakıflar
sadece fiziksel yapıları ve iktisadi
çözümleriyle değil, aynı zamanda
estetik, sanat ve nezaketle örül-
müş derin bir vakıf kültürüyle
şehirlerin ruhunu şekillendirmiş,
ferdi ve toplumu ebedî bir hayır
daresinde birleştirmiştir. Günü-
müz modern kamu hizmetlerinin
pek çoğuna yüzyıllar öncesinden
ilham veren bu köklü miras, İslâm
medeniyetinin insana ve kâinata
bakış açısını yansıtan en somut
ve asil tezahürüdür.

Kaynakça

Amicis, Edmundo De. *İstanbul 1874*. çev. Beynun
Akyavaş. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1981.
Arsebük, Esat. *Medeni Hukuk-I: Başlangıç ve Şahsın
Hukuku*. İstanbul: Tan Matbaası, 1938.
Âşikpaşazâde, Ahmed. *Tevârih-i Âl-i Osman'dan
âşukpaşazâde Tarihi*. İstanbul: Matbaa-i Âmire,
1332.
Berkî, Ali Himmet. "Vakıfların, Tarihi, Mahiyeti,
İnkişafı ve Tekâmülü, Cemiyet ve Fertlere Sağladığı
Faideler". *Vakıflar Dergisi* 6 (1965).
Berkî, Şakir. "Vakfın Lüzümü, Faydaları ve Vakfa
Teşvik". *Vakıflar Dergisi* 5 (1962).
Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed. *Sünenü'l-kübrâ*. thk.
Muhammed Abdulkâdir Ata. 11 Cilt. Beyrut: Dârü'l-
Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukûkî İslâmiyye ve
İstîlâhâtü Fıkhiyye Kâmusu*. 8 Cilt. İstanbul: Bilmen
Yayınevi, ts.
Boyar, Ebru - Flett, Kate. *Osmanlı İstanbul'unun
Toplumsal Tarihi*. çev. Serpil Çağlayan. 2014.
İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, ts.
Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-
Câmiü'l-Kübrâ*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr.
8 Cilt. İstanbul: y.y., 1422/2001.
Çataltepe, Sipahi. *İslâm-Türk Medeniyetinde
Vakıflar*. İstanbul: Türk Milli Kültür Vakfı Yayınları,
1991.
Dede, Mevlüt. *Üsküp Vakıfları: Bir sosyal tarih
incelemesi*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Doktora,
2015.
Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-
Sicistânî el-Ezdî. *Sünen-i Ebî Dâvud*. thk. Şuayb
Arnavut. 7 Cilt. Riyad: Dârü'r-Risâletü'l-Âlemiyye, 1.
Basım, 1419.
Ergin, Osman Nuri. *Türkiye'de Şehirciliğin Tarihi*

İnkişafı. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Hukuk
Fakültesi İktisadi ve İctimâiyât Enstitüsü, 1936.
Gauiter, Theophile. *Constantinople*. Paris: y.y.,
1891.
Gökay, Fahrettin. "Ruh Hekimliği Sahasında
Türklerin ve Vakıf Müessesesinin Hizmetleri".
Vakıflar Dergisi 2 (1942).
İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b Mükerrrem
b Ali el-Ensârî. *Lisanü'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Daru
Sadr, 1955.
İbnü'l-Hümâm, Kemâlü'd-dîn Muhammed. *Şerhu
fethu'l-Kadir ale'l-Hidâye şerhu Bidâyetü'l-mübedî*.
10 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
Kâsânî, Alâüddin Ebî Bekr b. Mes'ûd el-. *Bedâiü's-
sanâ'î fi tertibi's-şerâ'î*. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-Arabî,
1974.
Kazıcı, Ziya. *İslâm Müesseseleri Tarihi*. İstanbul:
Kayihan Yayınları, 1991.
Kazıcı, Ziya. *Osmanlı'da Toplum Yapısı*. İstanbul:
Kayihan Yayınları, 2017.
Kazıcı, Ziya. *Osmanlı'da Vakıf Medeniyeti*. İstanbul:
Kayihan Yayınları, 2014.
Kemikli, Bilal. "Türk Tasavvuf Edebiyatında Risale-i
Devran ve Sema Türü ve Gayb'ın Konuya İlişkin
Görüşleri". *Ankara İlahiyat Dergisi* 37 (1997).
Koyunoğlu, H. Hüsnü. *Sosyal Politika Açısından
Vakıflar: XVII. Yüzyıl İstanbul Örneği*. İstanbul:
İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
Doktora, 2002.
Köprülü, M. Fuad. *İslâm ve Türk Hukuk Tarihi
Araştırmaları ve Vakıf Müessesesi*. ed. Orhan F.
Köprülü. Ankara: Akçağ Yayınları, 2005.
Kuban, Doğan. "Anadolu - Türk Şehri Tarihi
Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı
Gelişmeler". *Vakıflar Dergisi* 7 (1968).
Kunter, Halim Baki. "Türk Vakıflarının Milliyetçilik
Cephesi". *Vakıflar Dergisi* 3 (1956).
Müslim, Ebû Hüseyin. *Sahih-i Müslim*. 2 Cilt. Riyad:
Dârü't-Tayyibe, 2006.
Öcalan, Hasan Basri. *Bursada Tasavvuf Kültürü:
17. Yüzyıl*. Bursa: Gaye Kitabevi, 2000.
Öztürk, Nazif. *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde
Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı
Yayınları, 1995.
Öztürk, Said. *Askeri Kassama Ait On Yedinci Yüzyıl
Tereke Defterleri*. İstanbul: OSAY Yayınları, 1995.
Pakalın, Mehmet Zeki. "Avarız Vakfı". *Osmanlı Tarih
Deyimleri & Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Milli Eğitim
Bakanlığı, 1983.
Refik, Ahmet. *Hicri Onuncu Asırda İstanbul Hayatı*.
İstanbul: Devlet Basımevi, 1935.
Seyithanoğlu, Keman (ed.). *Doğuştan Günümüze
Büyük İslâm Tarihi*. 14 Cilt. İstanbul: Çağ Yayınları,
1989.
Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre es-
Sülemî. *Sünen-i Tirmizî*. thk. İbrahim Atve İvaz. 5
Cilt. Kahire: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî,
1975.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Devletinde İlimiye
Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları,
1988.
Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi:
Kuruluştan İstanbul'un Fethine Kadar*. Ankara:
Türk Tarih Kurumu, 1947. [http://ktp2.isam.org.tr/
detayzt.php?navdil=tr&idno=127774&wKitaplar=
osman%C4%B1+tarihi&wYazarlar=uzun%C3%A7
ar%C5%9F%C4%B1%C4%B1](http://ktp2.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=127774&wKitaplar=osman%C4%B1+tarihi&wYazarlar=uzun%C3%A7ar%C5%9F%C4%B1%C4%B1)
Yediyıldız, Bahaeddin. *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de
Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu
Yayınları, 2003.
Zaim, Sebahattin. "Vakıfların Milli Ekonomiye
Etkileri". *V. Vakıf Haftası Semineri*. Ankara: Vakıflar
Genel Müdürlüğü Yayınları, 1988.

52 Hasan Basri Öcalan, Bursada Tasavvuf
Kültürü: 17. Yüzyıl (Bursa: Gaye Kitabevi,
2000), 208; Bilal Kemikli, "Türk Tasavvuf
Edebiyatında Risale-i Devran ve Sema Türü
ve Gayb'ın Konuya İlişkin Görüşleri", Ankara
İlahiyat Dergisi 37 (1997), 443 vd.

53 Kunter, "Türk Vakıflarının Milliyetçilik
Cephesi", 105; Kazıcı, Osmanlı'da Vakıf
Medeniyeti, 84-85.

54 Edmundo De Amicis, İstanbul 1874, çev.
Beynun Akyavaş (Ankara: Kültür Bakanlığı
Yayınları, 1981), 133.

Cami Hizmetlerine Yönelik Vakıflar: Bursa Ulucami Örneği

Doç. Dr. Nilüfer ATEŞ / Yozgat Bozok Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi

Giriş

Vakıflar, İslâm dininin merhamet, kardeşlik, diğerkâmlık, infak ve sadaka gibi manevi değerlerinden beslenerek vücut bulan sosyal yardımlaşma müesseseleridir. Kelime kökeni itibariyle durmak, durdurmak, alıkoymak anlamlarını ihtiva eden vakf, terim olarak kişinin rızâ-yı İlahi niyetiyle sahip olduğu mülkünü, insanların ihtiyaçlarına sarf edilmek üzere ebediyen mülkiyetinden çıkarmasını ve ona hukukî bir statü kazandırmasını ifade etmektedir.¹ Bu anlamda medeniyet tarihimize bakıldığında insanların ihtiyaçlarını karşılayarak hayatı kolaylaştırmaya ve güzelleştirmeye matuf çok sayıda vakıf kar-

1 Ömer Hilmi Efendi, Ahkâmü'l-Evkâf (İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1307), 2; Muhammed bin Mustafa el-Vânî, Lügat-i Van Kulu, (Sihahu'l-Cevheri Tercümesi) (Üsküdar: 1218), 2/148.

şımıza çıkmaktadır. "Rızâen lillah ve taleben li-merzâti Rasûlillah" niyet-i hâlisasıyla akdedilen vakıflar, sosyal, kültürel ve ekonomik hayatta pek çok önemli hizmetler ifa etmişlerdir. Bilhassa Osmanlı devirlerinde hayırseverler, her sahada çeşitlilik arz eden vakıflar kurmuşlardır.

Camilerin imar ve inşası, vakıf faaliyetlerinin başında gelmektedir. Kur'ân-ı Kerim'deki "Allah'ın mescidlerini, ancak Allah'a ve ahiret gününe inanan, namazı dosdoğru kılan, zekâtı veren ve Allah'tan başkasından korkmayan kimseler imar eder. İşte onların doğru yolu bulanlardan olmaları umulur."² âyetinden ilham alan müslümanlar, cami inşasını dinî bir vecibe sorumluluğuyla yerine getirmişlerdir. Nebvî örneklikten hareketle yaşadıkları coğrafyalar-

2 et-Tevbe 9/18.

da yeni yerleşim beldeleri oluştururken camiye odağa almışlardır.

Camiler, vakıflar yoluyla yapıldığı gibi camilerin işleyen ve hizmet üreten bir kurum olarak ihyası da vakıflarla gerçekleştirilmiştir. Camilerde din hizmetleri hayır sahiplerinin destekleriyle yürütülmüş; personel maaşları, aydınlatma, ısıtma, temizlik ve tamirat giderleri vakıf bütçesinden karşılanmıştır. Bu şekilde camiler, asırlar boyunca hizmetlerini kesintisiz sürdüren müesseseler haline gelmişlerdir. Osmanlı tarihi, söz konusu uygulamaların müstesna örnekleri ile doludur. Vakfiyelerden hareketle Osmanlı dönemi camilerinde icra edilen hizmetleri tespit etmek mümkündür. Bu çalışmada Osmanlı döneminde cami hizmetlerinin ifasına yönelik ne tür vakıf uygulamaları olduğu Bursa Ulucami vakıfları üzerinden açıklanacaktır.

Bursa Ulu Camii ve Vakıfları

Osmanlı Devleti'nin ilk başkenti olan Bursa, tarihi yapı öğeleri bakımından kıymetli bir birikime sahiptir. Bursa'da Osmanlı devirlerinde her sosyal statüden hayırseverin katkılarıyla pek çok cami inşa edilmiştir. Tarih mirasımız olan bu camilerin bir kısmı ne yazık ki deprem, yangın gibi âfetler ya da bakımsızlık, fon yetersizliği gibi sebeplerle yıkılıp ortadan kalkmıştır. Önemli bir kısmı ise restorasyon ve tamirler sayesinde günümüze ulaşmış durumdadır. Ulu Camii ya da eski deyişle Cami-i Kebîr, hiç şüphesiz bunların başında gelmektedir.

Bursa Ulu Camii, Osmanlı Devleti'nin dördüncü hükümdarı Yıldırım Bayezid (1389-1403) tarafından XV. yüzyıl başında yaptırılmıştır. Şehir surlarının dışına ve güneydoğu yönünde konumlandırılmış olan cami, Orhan Gazi'nin (1324-1362) inşa ettirdiği manzumeye yakın mesafededir. Fetih sonrası Bursa'da sur dışı yerleşim planının ilk safhası Orhan Camii ve Külliyesi ile başlatılmış olmakla birlikte ondan kısa bir süre sonra inşa edilen Ulucamii ve her iki selatin manzumeyi tamamlayan ticaret merkezi işlevine sahip bedesten, çarşı ve hanlar, bölgeye yerleşimi teşvik eden temel vakıf yapılarıdır. Bu sayede canlılık kazanan bölge, şehrin yeni merkezi haline gelmiştir. Şehri büyütmeye, yeni semt ve mahalleler oluşturmaya dönük ileriki zamanlarda da imar faaliyetleri gerçekleştirilmiş olsa da Ulucami ve civarı, günümüze gelinceye kadar esas merkez olma vasfını korumuştur.

Cami-i Kebîr'in inşası tamamlandıktan sonra I. Bayezid Han, bir vakfiye tanzim ettirerek kur-

duğu vakfın gelir kaynaklarını ve harcama kalemlerini detaylı bir şekilde belirlemiştir. Camide hangi kadroların yer alacağı, personelin görevleri, maaşları, caminin bakım, onarım, idarî giderleri tespit edilerek bütçe oluşturulmuştur. Ulucami vakfının evkâf-ı selâtin statüsünde olması, zengin gelir kaynaklarına sahip olmasını sağlamıştır. Nitekim ilerleyen zaman içerisinde Cami-i Kebîr'de hem görevli sayısı artmış hem de icra edilen hizmetler çeşitlenmiştir. Bu genişlemenin büyük bir kısmı, asıl vakfın yani padişah vakfının imkânları sayesinde; diğer bir kısmı ise çeşitli hayır sahiplerinin sonradan yaptıkları vakıf tahsisleri ile olmuştur. Dolayısıyla kuruluştaki asıl vakıf tahsisleri ve sonradan eklenen vakıflarla hizmet sürekliliği sağlanmıştır. Bursa şer'iyye sicillerinde yer alan bazı vakfiyeler, Ulucami ile ilgili vakıf şartları içermektedir. Vâkıflar, Ulucami'de cami görevlilerine, din hizmetlerine, kütüphane faaliyetine ve cami ihtiyaçlarına katkı sunmak üzere tahsiste bulunmuşlardır.

1. Cami Görevlileri

Cami bânîleri, mu'tad olduğu üzere vakıf personelinin unvan ve kadro özelliklerini belirleyip maaşların vakıf bütçesinden ödenmesini sağlamışlardır. Diğer bir ifadeyle vakıf çalışanları, geçim temini için alternatif kaynak aramaya muhtaç bırakılmamışlardır. Özellikle selâtin vakıflarda çalışan kadrosunun fazla olması sebebiyle maaş ödemeleri için ortalamanın üzeri bir bütçe ayrılmıştır. Ulucami ve onun batısında inşa edilen Vâiziye Medresesi için hazırlanmış 828/1425 tarihli vakıf tescil belgesinde zikredilen unvan ve kadro sayısından ha-

rekette Ulucami ile irtibatlı tahminen 38 görevli olduğu söylenebilir. Buna göre başlangıçta görevli kadrosunda; imam, hatib, iki müezzin, ferraş, hasırcı, muhassıl, mütevellî ve otuz cüzhân yer almaktaydı. Bunların her birinin günlük/yıllık maaş miktarı belirlenmiştir.³ Ancak görevli sayısı hep aynı kalmamış, mevcut unvanlarda kadro sayısı artırılmış, bazen de yeni unvanlar ihdas edilmiştir.

Ulucami'nin XVII. yüzyıl muhasebe kayıtlarında personel arasında başlangıçta bulunmayan muarraf, muvakkit, na'thân, buhûrî, râh-ı âbî gibi unvanlar yer almaktadır. Bunun yanı sıra cami görevlilerinin 20'ye, müezzinlerin 10'a çıktığı, cüzhân sayısının 30 olarak devam ettiği görülmektedir. Devirhân (10 kişi), mükebbir (4 kişi), zâbit (10 kişi), kayyım ve sirâcî (8 kişi) gibi görevli grupları da sonradan ihdas edilmiş olup 1079/1669 muhasebe yılında toplamda 92 personele maaş ödenmiştir.⁴ Başlangıçtaki sayının iki katından daha fazla olan personelin maaşlarına katkı olmak üzere bazı vakıf fonlarının devreye girdiği anlaşılmaktadır. Örneğin Hafız Mehmed Efendi bin Sahhâf Hüseyin Efendi, 13 Rebülâhir 1153/8 Temmuz 1740 tarihinde Cami-i Kebîr Mahallesi'ndeki yarım dönümlük dut bahçesinin gelirini, Cami-i Kebîr'de imam-ı sâni olan kimseye vakfetmiştir.⁵ Aynı şekilde başlangıca göre sayısı artan müezzinler ve yeni ih-

3 BŞS B 29/91b-92a; Hasan Basri Öcalan, Sezai Sevim, Doğan Yavaş, Bursa Vakfiyeleri I (Bursa: Bursa Kültür A.Ş., 2013), 344-345, 356-357.

4 BOA, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri [TS.MA.d.], 8899.

5 BŞS B 124/22b.

das edilen kayyım kadrosunda bulunanlar için bazı vakıflardan pay ayrılmıştır. Keçelizâde Hacı Ömer Efendi, 23 Şa'ban 1185/1 Aralık 1771 tarihinde Gökde-re'deki iki değirmenini vakfetmiş, kira geliriyle Cami-i Kebîr'in sekiz müezzin ve dört kayyımına ikişer akçe verilmesini⁶; Cizedârzâde Hacı Hüseyin Ağa, 5 Reb'ülev-vel 1190/24 Nisan 1776 tarihli vakfiyesinde 3.500 kuruş nukûd vakfından hâsıl olan 350 kuruş nemâdan Cami-i Kebîr görevlilerinden hatib, imamlar, sekiz müezzin, kayyım, ferraş, saatçi ve iki mûkid-i kanâdile (kandilleri yakan görevli) Kadir Geceleri üçer kuruş verilmesini şart koşmuştur.⁷ Âişe bint-i İbrahim ise, 23 Zilka'de 1190/3 Ocak 1777 tarihinde Kara Şeyh Mahallesi'ndeki bir dükkânının gelirini Cami-i Kebîr müezzinlerine vakfetmiştir.⁸

2. Din Hizmetleri

Camilerde icra edilen din hizmetlerinden ilki, namaz ibadeti-dir. Vakit girdiğinde caminin imamı önderliğinde namazlar toplu halde kılınmaktaydı. Osmanlı döneminde beş vakit namaz her camide kılınabilirken Cuma namazı belli başlı camilerde eda edilmekteydi. Minberi ve hatibi bulunan bu camiler daha merkezî özellik-teydi. Bu anlamda Ulucami, bir Cuma Camii'dir. Şehirde Cuma namazı kılınabilen başka camiler de olup Ulucami, onlara nispetle halkın dini hayatında ayrıcalıklı bir yer edinmiştir. Bursa halkının ulu mabede ziyadesiyle rağbetini, ona yönelik yapılan vakıflarda görmek mümkündür.

6 BŞS B 200/45b-46a.

7 BŞS B 208 94b; B 166/79b.

8 BŞS B 123/2b.

Dini bilginin öğretilmesi ve yaygınlaştırılması amacıyla camilerde görevliler tarafından periyodik olarak eğitim-öğretim faaliyetleri icra edilmiştir. Aslına bakılırsa Osmanlı uygulamasında örgün (formal) eğitim kurumları medreselerdir. Camilerde ve tekkelerde yaygın (informal) eğitim yapılmıştır. Yaygın eğitim kapsamında eğitim-öğretim faaliyeti, vaaz-irşad ve ilim tedrisi olmak üzere iki şekilde gerçekleştirilmiştir. Ulucami'de her iki türden eğitim-öğretim faaliyeti de yoğun bir şekilde tatbik edilmiştir. Öyle ki neredeyse haftanın her günü her namaz vaktinden önce ya da sonra bir ilim meclisi oluşturulmasını gerektiren vakıflar kurulmuştur.

Vaaz-irşad faaliyetini, halkın çoğunluğuna hitab eden temel düzeydeki dinî bilgilerin verildiği sohbetler meydana getirmektedir. Bu türden hizmetlerin Ulucami'de ifası için XVIII. yüzyılda iki hayırsever hanımın vakıf kurduğu tespit edilmiştir. Hanım bint-i Osman, 19 Safer 1113/26 Temmuz 1701 tarihinde Cami-i Kebîr'de her Pazartesi günü öğle namazından sonra vaaz edilmesi için 100 kuruş vakfetmiştir.⁹ Sara Hatun bint-i Mustafa ise, 15 Reb'ülâ-hir 1163/24 Mart 1750 tarihinde Çarşamba günleri öğle namazı sonrasında vaaz hizmeti verilmesi için Çıra Pazarı'nda bulunan iki dükkânının kira gelirlerini tahsis etmiştir.¹⁰

Halka yönelik dinî eğitim, sadece vaaz ve irşad yoluyla yapılmamaktaydı. Tefsir, hadis, kıraat, tecvid gibi İslâmî ilimlerde belirli bir disipline bağlı olarak öğrencilere ve halka açık dersler verilmektey-

9 BŞS B 102/93b.

10 BŞS B 125/41b.

di. Osmanlı döneminde bu tür cami derslerinin vakıflarla yaygınlaştırıldığı anlaşılmaktadır. Zira büyük camilerin yanı sıra mahalle camilerine dahi dersiyeye vakıfları yapılmıştır. Ulucami bünyesinde XVII. yüzyıla ait üç adet dersiyeye vakfı tespit edilmiştir. Bunlardan biri, Kara Şeyh Mahallesi sâkinlerinden Hacı Ömer bin Ebî Bekir'in vakfidir. O, 28 Receb 1050/13 Kasım 1640 tarihinde 300 adet gümüş parasını vakfetmiştir. Bu paranın dinen helal olan işletme usulüyle çalıştırılmasını, her yıl elde edilen gelirden mütevellî payı ayrıldıktan sonra gelirin 30 kuruşunun Kur'ân-ı Kerim tefsiri alanında uzman bir âlim olan Şeyh İshak bin İbrahim'e haftada üç gün Cami-i Kebîr'de öğle namazı sonrasında mahfel-i sultânî yakınındaki kürsî üzerinde tefsir dersi yapması için verilmesini şart koşmuştur.¹¹

Şeker Hoca Mahallesi'nde ika-met eden Hacı Receb bin Hızır, 10 Muharrem 1054/19 Mart 1644 tarihinde 2.000 riyali kuruşunu vakfetmiştir. İşletilen paranın yıllık gelirinden bir kısmını Cami-i Kebîr'de sabah namazı sonrasında öğrencilere ders vermesi için bir görevli tayin edilmesine tahsis etmiştir. Ayrıca yine aynı camide öğle namazı sonrasında tecvid ve kıraatı düzgün 10 kişinin vâkıfın ruhuna birer cüz okumalarını, işletilen paranın gelirinden cüz-hânlara da belirli bir pay verilmesini istemiştir.¹²

Sultan Mehmed Han Mahallesi (Yeşil) sakinlerinden Hacı Şeyhî Ağa bin Mehmed, 22 Reb'ülev-vel 1092/21 Mart 1683 tarihinde nukûd vakfı kurarak vakıf

11 BŞS B 66/21b.

12 BŞS C 2/147b

paranın yıllık nemâ geliri olan 220 esedî kuruşun şu alanlara sarf edilmesini şart koşturmuştur: Cami-i Kebîr'de haftada beş gün her sabah namazı sonrasında öğrencilere ders vermek üzere tayin edilen ehl-i ilim bir dersiâma 30 kuruş; Cami-i Kebîr'de haftada beş gün her öğle namazı sonrasında Kur'ân-ı Kerim talimi yapmak üzere tayin edilen ilm-i kıraat, tecvid ve tertilde uzman bir görevliye 30 kuruş; yine Cami-i Kebîr'de haftada beş gün her öğle namazı sonrasında öğrencilere ders vermek üzere tayin edilen fâzil ehl-i ilim bir görevliye 30 kuruş, Vakfiyenin devamında Hacı Şeyhî Ağâ'nın Ulucami dışındaki bazı yerlerle ilgili tahsisleri yer almaktadır. Bunlara kısaca temas etmek gerekirse; Hz Emir (Sultan) Camii'nde haftada yedi gün her ikinci namazı sonrasında Muhammediye kitabını¹³ okumak üzere bir Muhammediyehan tayinine 15 kuruş; Fazlullah Paşa Mahallesi'nde vâkıfın dedesinin inşa ettirdiği Muallimhane'de beratlı vazifeli hocanın dışında salih, mütedeyyin, ehl-i Kur'ân bir kimsenin sıbyân muallimi olarak tayinine 20 kuruş; vâkıfın yeniden yaptırdığı Ahmed Paşa Camii'nin minaresinin aydınlatılması için zeytinyağı tedarikine 5 kuruş; kandili yakma işini yapan kişiye bir kuruş verilecektir. Geriye kalan meblağın ise Bursa'da çeşitli yerlere yaptırdığı çeşmelerin tahirine sarf edilmesini istemiştir.¹⁴

XVIII. yüzyılda da Cami-i Kebîr'de ilim tedrisine yönelik üç ayrı

13 Yazıcızâde Mehmed'e (ö. 855/1451) ait olan bu manzum eser, Osmanlı coğrafyasında çok okunmuş ve halk dindarlığının oluşumunda etkili olmuştur. Detaylı bilgi için bk.: Hatice Kelpetin Arpaguş, Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları (İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001), 24.

14 BŞS B 142/3b.

vakıf yapıldığı tespit edilmiştir. Hacı Yakub Ağâ bin Hasan Ağâ, 7 Cemâziyelevvel 1199/18 Mart 1785 tarihli vakfiyesiyle Cami-i Kebîr'de haftanın üç günü ilim öğreten dersiâm görevlendirmesi için Alişir mevkiinde bulunan sekiz dönüm kestane bahçesinin yıllık gelirlerini tahsis etmiştir.¹⁵

Hacı Cafer Ağâ, 11 Şewal 1191/12 Kasım 1777 tarihli vakfiyesinde tatil günleri hariç haftanın beş gününde öğrencilere ders vermesi için iki âlimin görevlendirilmesi için 1.400 kuruşluk nukûd vakfından pay ayırmıştır.¹⁶ Hacı Mehmed Ağâ bin Osman Ağâ, 23 Cemâziyelâhir 1200/23

15 BŞS B 101/2b.

16 BŞS C 14/65a.

Nisan 1786 tarihinde 500 kuruş olan parası ile Cami-i Kebîr'de üç adet dersiyye vakfı kurmuştur.¹⁷ Kurşunluzâde Hacı İbrahim Ağâ bin Hacı Ali, 15 Safer 1213/29 Temmuz 1798 tarihinde 1.200 kuruşu ile iki adet dersiyye vakfı yapmıştır. Dersiyyelerden biri Cami-i Kebîr'de, diğeri Hacı Sevinç Camii'ndedir. Vakıf paranın işletilmesinden elde edilen geliri, vakfına tayin edilen iki dersiâma yöneltmiştir.¹⁸ Cizyedârzâde Hacı Hüseyin Ağâ, Cami-i Kebîr'de her Salı günü Kur'ân-ı Kerim talimi yapan görevliye Tefsirhân Mahallesi'ndeki evinin süknâ hakkını vakfetmiştir.¹⁹

17 BŞS B 227/103a-103b.

18 BŞS B 269/89a.

19 BŞS B 155/98b.

Ulucami'de şehrin seçkin âlimleri ve şeyhleri dersîâm, hatib, vaiz olarak görev yapmış ve irşad hizmetinde bulunmuşlardır.²⁰ İlimiye ve tasavvuf zümrelerinin yüksek şahsiyetlerinin din hizmetlerinde yer alması, halkın da teveccühünü celbetmiş olsa gerektir. Ulucami'de düzenlenen bu ilim halkalarının oluşturduğu manevî atmosfer, XVII. yüzyılda Bursa seyahatinde Ulucami'yi ziyaret eden Evliya Çelebi'yi o kadar çok etkilemiştir ki ortamı tasvir ederken bu ulu mabedde yetmiş ayrı yerde toplam iki bin öğrencinin katıldığı ders halkalarının olduğunu ifade etmiştir.²¹ Her ne kadar zahiri anlamda bu ifade abartılı olarak görülse de ortamın ruhaniyetine uygun düştüğü söylenebilir.

20 Ulucami'de görev yapan seçkin zevâtin bir kısmı hakkında bilgi için bk.: Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, haz. Hüseyin Algül vd. (Bursa: Bursa Kültür A.Ş., 2009), 1/86, 87, 114, 118, 151; 2/14, 18, 139, 161, 202, 220; 3/157, 161; 4/30, 44, 67, 72, 152, 233, 276.

21 Evliya Çelebi, Seyahatname (Dersaadet: İkdam Matbaası, 1314), 2/13-14.

Camilerde din hizmetleri kapsamında ele alınabilecek diğer bir vakıf faaliyeti hatim, dua ve kıraat amaçlı vakıflardır. Ulucami'ye yönelik bu türde pek çok vakıf tahsisi olmuştur. En başta Yıldırım Bayezid, yirmi hür hafız ve on köle görevlendirmiştir. Daha sonraki zamanlarda kurulan vakıflardan biri Mevlânâ Gürânî'ye aittir. Onun, Ulucami'de öğle namazı sonrasında Kur'ân-ı Kerim tilaveti için yaptığı vakfın muhasebe dökümlerine Bursa şer'iyye sicillerinde rastlanmaktadır.²² Şerife Rukiye Hatun, 1717 yılında Ulucami'de Yeşil Vav adı verilen mahallin yakınında kıraat olunmak üzere büyük boy bir adet nesih hatlı Kur'ân-ı Kerim vakfetmiştir.²³ Şeşbeşzâde Hacı Mehmed Efendi, Ulucami'de Buhârî okunmak üzere bir vakıf kurmuştur.²⁴ Dumanzâde Hacı Süleyman Efendi

22 906/1500 yılına ait muhasebe kaydı için bk.: BŞS B 18/10a.

23 Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, 4/188.

24 Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, 3/154-155.

bin Abdullah'ın nukûd vakfından ise, Ulucami'de Şifâ-i Şerif²⁵ dersi için fon ayrılmıştır.²⁶

Kur'ân-ı Kerim tilaveti, Sahih-i Buhârî ve Şifâ-i Şerîf kıraatinden başka farklı bir uygulama olarak Delâil-i Hayrât adlı kitabın²⁷ okunması amacıyla bir vakıf kurulduğu görülmektedir. Hacı Mustafa Ağa bin Abdurrahman, Cami-i Ke-

25 Mağrib ve Endülüs bölgesi âlimlerinden Kadı İyaz'ın (ö. 544/1149) eş-Şifâ bi-ta'rîfi hukukî'l Mustafâ adlı eseri, Osmanlı döneminde Şifâ-i Şerîf adıyla meşhur olmuştur. Bu kitabın belirli aralıklarla okunması amacıyla çeşitli vakıflar kurulmuştur. Detaylı bilgi için bk.: Nilüfer Ateş, "Osmanlı Hayırseverlik Kültüründe Hz Peygamber (s.a.s) ile İlgili Uygulamalar", Akademik Siyer Dergisi 7 (Ocak 2023), 19-20.

26 BOA, Ali Emîr Selim III [AE.SSLM.III], 433/24684.

27 Delâilü'l-Hayrât, Fas kökenli bir mutasavvıf olan Muhammed b. Süleyman el-Cezûlî'ye (ö. 870/1465) ait bir salavat risalesidir. Osmanlı müslüman toplumunda sık okunan kitaplar arasında yer almaktadır. Detaylı bilgi için bk.: Süleyman Uludağ, "Cezûlî, Muhammed b. Süleyman", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 7/515-516; Süleyman Uludağ, "Delâilü'l-Hayrât", Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 9/113.

bîr'de her gün Delâil-i Hayrât kıraati ve hatmi yapmak üzere yedi kişiyi görevlendirmiştir. Tayin ettiği görevlilerin, her gün hünkâr mahfilinin altında bir reisin başkanlığında toplanmalarını, her birinin Delâil-i Hayrât'tan birer hizip okumalarını ve kıraat sonunda dua ederken de kendi ismini yâd etmelerini talep etmiştir.²⁸

3. Kütüphane

İslâm tarihinin ilk zamanlarından itibaren bir ilim mekânı olarak temayüz eden camilerde kurulan vakıf türlerinden biri de kitap vakfıdır. Cami kütüphaneleri, vakıf müessesesinin ilmî hayatı desteklemesinin güzel bir örneğidir. Her cami, az ya da çok bir kitap varlığına sahip olmuştur. Bazen bir rafta, bazen bir dolapta bazen de camiye bitişik ama ayrı bir bölümde kitaplar, ilim taliplerine hizmet sunmak üzere biraraya getirilmiştir. Ulucami'de de vakıflarla oluşturulmuş bir kütüphane vardı. Bu kütüphanenin vâkîfı, Şeyh Hacı Abdullah Münzevî'dir.²⁹ O, 4 adet Mushaf, 511 cilt kitap ve 157 adet risâleden oluşan kitap birikimini Ulucami'ye vakfetmiştir.³⁰

Şeyh Abdullah Efendi, süknâ hakkı Cami-i Kebîr hafız-ı kütüplerine olmak üzere Şeker Hoca

28 BŞS B 79/2a-4a.

29 Şeyh Hacı Abdullah Münzevî'nin (ö. 1212/1795) asıl adı Hacı Abdullah Nâsiruddin Efendi olup memleketi Karaman'dır. İlim tahsili sonrasında Bursa'ya gelmiştir. Bursa'da birçok vakfı olan Abdullah Efendi, Nakşibendî tarikatine mensuptur. Keramet sahibi, saygıya değer bir zat olarak tanınmaktaydı. Bk.: Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, 3/256-257

30 BŞS B 352 86a-120b; Şeyh Abdullah Efendi'nin kitap vakfiesinin içeriği ve vakıf kitapların künye bilgileri için bk.: Nilüfer Ateş, XVIII. Yüzyıl Bursa Vakfîyeleri ve Vakıf Kültürü Şer'iyye Sicillerine Göre (Konya: Çizgi Kitabevi, 2023), 232-242.

Mahallesi'ndeki bir evini;³¹ ayrıca hafız-ı kütüb-i ewele aynı mahallede başka bir evin süknâ hakkını vakfetmiştir.³² Dolayısıyla Abdullah Efendi, kurduğu kitap vakfının personelini ekonomik açıdan desteklemeye çalışmıştır. Ondan kısa bir süre sonra bu kütüphanenin hafız-ı kütüplerine yönelik başka vakıflar da yapılmıştır. Örneğin Fâtıma bint-i Mustafa Bey, annesi Hanım bint-i Abdullah ve kız kardeşi Âişe Hatun adına 200 kuruşu vakfederek işletilen paranın gelirini mezkûr kütüphanenin hafız-ı kütüplerine tahsis etmiş-

ti.³³ Yine Hacı Receb bin Süleyman, 13 Şewal 1203/7 Temmuz 1789 tarihinde Bursa çıkışındaki Hasır Yeri denilen mevkide bulunan üç dönüm bahçesini, Abdullah Efendi Kütüphanesi hafız-ı kütüplerine vakfetmiştir.³⁴ Abdullah Efendi'den sonra Ulucami'ye kitap vakfedenler de olmuştur. Onlardan biri Kırımlı Keşfi Efen-

31 BŞS B 105/14b.

32 BŞS B 250/85a.

33 BŞS B 235/2a.

34 BŞS B 235/2a-2b.

dî'dir.³⁵ Günümüzde Ulucami kitaplığı, Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi'nde yer almaktadır.

4. Cami İhtiyaçları

Camilerin ısıtma, aydınlatma ve diğer ihtiyaçları için ana vakıf bütçesinden bir fon ayrılmıştır. Bununla birlikte küçük çaplı birikimleri bulunan hayırseverler, mezkûr ihtiyaçlardan bir ya da birkaçı için vakıf kurabilmişlerdir. Bursa Ulucami vakıfları arasında bu tür vakıflara da rastlanmaktadır. Örneğin Ulucami'nin hasır

ihtiyacı için Ece Hoca bir vakıf kurmuştur.³⁶ Bastızâde Mehmed Çelebi, Ulucami'de balmumu yakılması için 1627 yılında vakıf yapmıştır.³⁷ Yine Abdülmütî Çelebi adlı bir zatın, Cami-i Kebîr'in kuruşlarının tamiri için nukûd vakfı kurduğu, 1095-1097/1683-1686 yıllarına ait muhasebe kayıtlarından öğrenilmektedir.³⁸

35 Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, 3/37-38.

36 Vakfın 1073/1662 yılına ait muhasebe dökümü bulunmaktadır Bk.:BŞS B 133/27b.

37 Kepecioğlu, Bursa Kütüğü, 3/140.

38 BOA, [TS.MA.d.], 3944.

Bunların dışında küçük çaplı vakıf gelirlerinin son cihet olarak genellikle bir cami vakfına bağlanması sıkça karşılaşılan bir uygulamadır. Çoğunlukla hayır sahipleri, kendi ikamet ettikleri mahallenin camiine yönelik bu türden belirlemeler yapmışlardır. Bazen de vakıf gelirini Ulucami gibi büyük bir vakfın mesâlihine yöneltmişlerdir. Bu tür vakıflara bir örnek vermek gerekirse, Kızlar Beyi'nin azatlısı olan Şehdâne bint-i Abdullah'ın vakfı zikredilebilir. O, 26 Zilhicce 917/15 Mart 1512 tarihli vakıf tescil belgesine göre Ulucami Mahallesi'ndeki evini önce eşine, ondan sonra yetiştirdiği Selçuk bint-i Abdullah'a ve nesilden nesile onun erkek ve kız çocuklarına bırakmıştır. Ancak müdebbiresinin nesli inkıraza uğrarsa vakıf gelirinin Ulucami ihtiyaçlarına kullanılmasını şart koşmuştur.³⁹

Ulucami'de cami hizmetlerine yönelik tarihte kurulmuş vakıf-

39 BŞS A 20/109b.

ların tamamı, elbette yukarıda zikredilenlerden ibaret değildir. Amaç, Osmanlı dönemi camilerinde birden fazla vakfın desteğiyle ne tür hizmetlerin icra edildiği hakkında fikir sunmak olduğu için bu kadar örnek ile iktifa edilmiştir. Bu noktada Ulucami'deki vakıf çeşitliğinin sadece ona mahsus bir durum olmadığını özellikle belirtelim. Büyüklük, merkezlik durumlarına göre değişmekle birlikte pek çok cami için bu türden bir vakıf çeşitliliği söz konusudur.⁴⁰

40 Halkın teveccühünü kazanmış ve bu vesileyle vakıflar yönünden de zengin bir kurum "şer'iyye sicillerine dayalı daha detaylı yaptığımız bir çalışmada bu külliyyeye yönelik kuruluştan XVII. yüzyıl sonuna kadar (yaklaşık üç asır) asıl vakıfla birlikte en az 99 ayrı vakıftan çeşitli hizmetlerin deruhde edilmesi amacıyla ya doğrudan ya da dolaylı bir şekilde vakıf tahsisinde bulunduğu tespit edilmiştir. Bk.: Nilüfer Ateş, "Bursa Emir Sultan Külliyesi Vakıfları (Kuruluşundan XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar)", Vakıflar Dergisi 52 (Aralık 2019), 9-27; Ayrıca bk.: Nilüfer Ateş, Kuruluş, İşleyiş ve İşlevleriyle Bursa Emir Sultan Külliyesi XV.-XVIII. Yüzyıllar (Konya: Çizgi Kitabevi, 2021), 218-223.

Sonuç

Medeniyet tarihimizde vakıflarla vücuda gelmiş hayrî kurumların ayakta kalması, kendilerinden beklenen hizmetleri icra etmeleri ve bu hizmetlerin süreklilik göstermesi hep vakıflar sayesinde olmuştur. Camilerin inşası ve ardından hizmet üreten bir kurum haline dönüşmesi de bu şekilde gerçekleşmiştir. Osmanlı döneminde cami hizmetleri ile ilgili oluşan vakıf kültürünün Bursa Ulucami vakıfları üzerinden ele alındığı bu çalışmada ulaşılan sonuçlar şöyle özetlenebilir: Yapımı tamamlandıktan sonra kurucu vakfiyenin şartları doğrultusunda faaliyete başlayan Ulucami'de hem ana vakıf hem de sonradan yapılan küçük çaplı vakıflarla belirli hizmetler amaçlanmıştır. Bu hizmetler; cami görevlilerini desteklemek, din hizmetlerini yürütmek, kütüphane faaliyeti ve cami ihtiyaçlarını karşılamak şeklinde dört başlık altında incelenmiştir. Hayır sahipleri, cami inşa ve ima-

rından sonra ilk etapta görevli tayini yaptıkları gibi zaman içerisinde ilmî, kültürel, dinî ihtiyaçların ortaya çıkmasına bağlı olarak yeni unvan ve kadrolar ihdas ederek görevli istihdamını sağlamışlardır. Diğer taraftan mevcut cami görevlilerinin maaşlarını iyileştirmeye yönelik de vakıflar kurmuşlardır. Paranın değer kaybına uğraması vakıf çalışanlarının maaşlarında iyileştirmeyi gerekli kılsa da vakıf gelir-gider dengesi açısından bunun her zaman mümkün olmadığı anlaşılmaktadır. Böyle bir ortamda kurulan mütevazı bütçeli vakıflar, cami görevlilerini ekonomik açıdan desteklerken ana vakfın da yükünü hafifletmiştir.

Camilerin ibadet ve ilim misyonları, Osmanlı döneminde vakıflarla ikame edilmiştir. Ulucami örneğinde olduğu üzere cami içi vaaz-irşad ve ilim tedrisi amaçlı çok sayıda vakıf kurulmuştur. Cami, hem halkın dini hayatını besleyen bir mekân hem de ilim

taliplerine ders ortamı olmuştur. Vakıflar, hatim, dua ve belirli kitapların kiraati için de halkın camide biraraya gelmelerini teşvik etmiştir. Bu tür etkinlikler, manevî duyguların canlılığına katkı sağlamıştır. Âlim bir şeyh efendinin cömert bağışı ile kütüphanenin kurulması, bu camiyi ilmî bir kurum olarak öne çıkarmıştır. Sonuç itibarıyla Ulucami vakıflarının öncülüğünde hayatın akan ritmiyle mütenasip bir işlevsellik ortaya koymuştur.

Kaynaklar

Ateş, Nilüfer. "Bursa Emir Sultan Külliyesi Vakıfları (Kuruluşundan XVII. Yüzyıl Sonuna Kadar)". *Vakıflar Dergisi* 52 (Aralık 2019). 9-27.

Ateş, Nilüfer. *Kuruluş, İşleyiş ve İşlevleriyle Bursa Emir Sultan Külliyesi XV.-XVIII. Yüzyıllar*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2021.

Ateş, Nilüfer. "Osmanlı Hayırseverlik Kültüründe Hz Peygamber (s.a.s) ile İlgili Uygulamalar". *Akademik Siyer Dergisi* 7 (Ocak 2023). 1-31.

Ateş, Nilüfer. *XVIII. Yüzyıl Bursa Vakfiyeleri ve Vakıf Kültürü Şer'iyye Sicillerine Göre*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2023.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). *Ali Emîrî Selim III [AE.SSLM.III]*. No. 433/24684.

Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA). *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defterleri*. [TS. MA.d.j.]. No. 3944, 8899.

Bursa Şer'iyye Sicilleri (BŞS). A 20/109b; B 18/10a; B 29/91b-92a; B 66/21b; B 79/2a-4a; B 101/2b; B 102/93b; B 105/14b; B 123/2b; B 124/22b; B 125/41b; B 133/27b; B 142/3b; B 155/98b; B 166/79b; B 200/45b-46a; B 208 94b; B 227/103a-103b; B 235/2a-2b; B 250/85a; B 269/89a; B 352 86a-120b; C 2/147b; C 14/65a.

Evliya Çelebi. *Seyahatname*. Dersaadet: İkdâm Matbaası, 1314.

Kelpetin Arpaguş, Hatice. *Osmanlı Halkının Geleneksel İslam Anlayışı ve Kaynakları*. İstanbul: Çamlıca Yayınları, 2001.

Kepecioğlu, Kamil. *Bursa Kütüğü*. haz. Hüseyin Algül vd. 4 cilt. Bursa: Bursa Kültür A.Ş., 2009.

Muhammed bin Mustafa el-Vânî. *Lugat-i Van Kulu (Sihahu'l-Cevheri Tercümesi)*. 2. Cilt. Üsküdar: 1218.

Öcalan, Hasan Basri - Sevim, Sezai - Yavaş, Doğan. *Bursa Vakfiyeleri I*. Bursa: Bursa Kültür A.Ş., 2013.

Ömer Hilmi Efendi. *Ahkâmü'l-Evkâf*. İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1307.

Uludağ, Süleyman. "Cezûlî, Muhammed b. Süleyman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 7/515-516. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.

Uludağ, Süleyman. "Delâilü'l-Hayrât". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 9/113-114. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.

Vakıflar Genel Müdürü
Sinan AKSU

İslam Toplumunda Vakıf Sistemi: Bireysel Mülkiyetin Kamusal Faydaya Tahsis Edilmesi

Röportaj
Ömer EVSEN
Diyane-Sen Genel Başkanı Yardımcısı

İslam toplumunda vakıf sistemi hakkında genel bir bilgi verebilir misiniz? Ne tür vakıflar tesis edilmiş, bu vakıflar ne tür işlevler görmüştür?

İslam toplumlarında vakıf sistemi, bireysel mülkiyetin kamusal faydaya tahsis edilmesini esas alan, köklü ve kurumsal bir hayır anlayışıdır. Vakıflar yalnızca dinî amaçlarla sınırlı kalmamış; eğitim, sağlık, sosyal yardım, şehircilik ve iktisadî hayatın düzenlenmesi gibi pek çok alanda işlev görmüştür. Medreseler, hastaneler (darüşşifalar), imarethaneler, kütüphaneler, yollar, köprüler, çeşmeler, hatta hayvanların korunmasına yönelik vakıflar dahi tesis edilmiştir.

Bu yönüyle vakıf, İslam toplumlarında devletin sosyal yükünü paylaşan, sivil ve sürdürülebilir bir

müessese olmuştur. Günümüzde Vakıflar Genel Müdürlüğümüz eli ile bu hizmetlerin birçoğunu yaşıyor, kuruluş amaçlarına uygun şekilde vakfiyelerinde yer alan şartların birçoğunu yerine getirmeye çalışıyoruz.

Vakıflarla ilgili kurumsal yapıların tarihsel serencamı nasıldır?

Arapça bir sözcük olan 'vakf'; sözlük anlamı ile durdurma, hareketten alıkoyma, hareketsiz bırakma manalarına gelir. Ayrıca "tamamen verme, büsbütün verme" anlamına da gelir.

Vakıf terminolojisinde ise; Kişinin mülkiyetine veya tasarruf hakkına sahip olduğu menkul ya da gayri menkullerinden bir kısmını veya tamamını Allah'ın rızasını kazanma niyetiyle kamunun herhangi bir ihtiyacını karşılamak

üzere dini, hayrî ve ictimai bir gaye için ebediyen tahsis etmesidir.

Bu davranışın arkasında herhangi bir mecburiyet veya zorlama değil, insanlığa karşı ferdi sorumluluk hissi, vicdani hizmet duygusu, diğer bir ifadeyle iyilik, şefkat, yardımlaşma, dayanışma ve sair dini ve kültürel değerler yatmaktadır. İslam hukukuna göre kurulan vakıfların iki önemli unsuru vardır:

Bunlardan birincisi, bizzat insanların yararlanması için kamuya terk edilen bina ve müesseselerdir ki buna *hayrât* adı verilir. İkincisi ise bu müesseselerin ebedi olarak yaşaması ve topluma hizmet sunabilmesi için bırakılan gelir kaynaklarıdır ki buna da *akar* denir.

İktisadi anlamda vakıf; kişisel

çalışma ve gayretle elde edilen imkânların ve mal varlığının gönül rızasıyla paylaşılmasını öngören hukuki bir sistemdir.

Türk Medeni Kanunu'na göre vakıf; gerçek veya tüzel kişilerin yeterli mal ve hakları belirli ve sürekli bir amaca özgülemeleri ile oluşan tüzel kişiliğe sahip mal topluluklarıdır.

Vakıf, tarih boyunca süregelen yardımlaşma ve dayanışma duygusunun kurumsallaşmış halidir. O halde vakıf tüm insanlığın mutluluğunu amaçlayan bir sistemler bütünüdür.

Tarihte ilk vakıf; **Hazreti Ömer (r.a.)**'in Hayber'in fethinden sonra ganimet olarak kendisine düşen bir arazinin satılmaması, miras bırakılmaması ve hibe edilmemesi şartı ile fakir, köle, misafir ve Allah yolunda olanların istifadesi için vermesi ilk vakıf olarak kabul edilmektedir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün vizyonu ve misyonu nedir?

Vakıflar Genel Müdürlüğü, ecattan emanet alınan vakıf kültürünü aslına uygun şekilde yaşatmayı, vakfiye şartlarını titizlikle yerine getirmeyi ve vakıf varlıklarını gelecek nesillere aktarmayı vizyon edinmiştir. Misyonu ise; vakıf eserlerini korumak, vakıf gelirlerini hayır hizmetlerine yönlendirmek ve toplumsal dayanışmayı güçlendirmektir. Türkiye'de vakıf mirasının korunması ve aktif biçimde yaşatılmasında merkezi bir role sahiptir.

Son dönemde yürütülen sosyal faaliyetlerin kapsamı ve toplumsal rolü nedir?

Vakıfların kurulmasında ve yaşatılmasındaki en büyük motivasyonunuz hayır hizmetleri ve sosyal yardımlardır. Sünnet şölenleri, yetim çocuklara bayram-

lık temini, mübarek gecelerde camilerde ikramlar, cezaevlerindeki mahkûmlara yönelik vakfiye şartlı yardımlar; vakıfların yalnızca tarihî bir miras değil, yaşayan bir sosyal kurum olduğunu göstermektedir.

Sadece içerisinde bulunduğumuz ramazan ayı faaliyetlerimizden bahsetmek gerekirse

Geçen sene 81 ilimizde iftar sofraları kurduk. Vakıf İftar Buluşmalarında günlük yaklaşık 100 bin vatandaşımızla aynı sofrayı paylaştık. Yaklaşık 3 milyon öğün iftar ikramı gerçekleştirdik.

Bu sene yine 81 ilimizde günlük 100 bine yakın vatandaşımıza ulaşarak yaklaşık 3 milyon öğün iftar yemeği ikram ediyoruz.

Yurt dışında KKTC, Bosna, Kosova, Kuzey Makedonya, Bulgaristan ve Filistin olmak üzere 6 ülkede, 13 şehirde, 15 farklı

noktada toplam 12 bin 420 kardeşimizi iftar sofralarında buluşturuyor, Gazze’de de günlük 10 bin kişilik iftar organizasyonu ile mazlum ve mağdur Filistinli kardeşlerimizin yanında oluyoruz.

Ayrıca bayramlık yardımlarımızla 2025 yılında 40 bini aşkın öksüz ve yetim evladımızın yüzünün gülmesine vesile olduk. Yine bu sene 50 binin üzerinde yavrumuzun bayramlık sevincine şahit olacağız.

Vakıf kültür varlıklarına yönelik restorasyon çalışmaları hakkında bilgi verir misiniz?

Vakıflar Genel Müdürlüğü olarak camilerden medreselere, türbelerden köprülere kadar binlerce vakıf eserinin restorasyonunu bilimsel ve özgünlük esaslı bir anlayışla yürütmekteyiz. Bu çalışmalarımız ile yalnızca fizikî onarımı değil, tarihî kimliğin ve kültürel hafızanın korunmasını gerçekleştirmekteyiz. Son beş yılda yurt içinde 909, yurt dışında 25 eserimiz ve 6 Şubat depremlerinden etkilenen eserlerimizden ise 109’u ayağa kaldırılmıştır. Yine bu sene Ramazan ayımızda Unesco

Mirası Edirne’nin incisi Selimiye Camii’ni 18 Şubat’ta ikinci namazıyla birlikte yeniden tam kapasite cemaatimizle buluşturduk. Yine 18 Şubat’ta Gaziantep’te Karatarla Camii, Karagöz Camii, Şeyh Ömer Camii, Nizip Çarşısı Camii ve Molla Ahmet Camii’ni ilk teravihle birlikte yeniden ibadete açtık.

20 Şubat’ta Kahramanmaraş’ta İsa Divanlı Camii, Nakıp Camii, Nuh Camii, Evzaniye Camii ve Elbistan’daki Himmet Baba Camii; ayrıca İzmir Urla’daki Güdük (Kütük) Minare Camii yeniden cemaatine kavuştu.

İzmir Konak Asmalı Mescit’in açılışını ise inşallah Kadir Gece-si’nde gerçekleştireceğiz.

Vakıfların toplumsal önemi nedir?

Vakıflar, İslam medeniyetinde “iyiliğin kurumsallaşmış hâli”dir. Bireysel hayrın süreklilik kazanmasını sağlar, toplumsal adaleti güçlendirir ve sosyal dayanışmayı kalıcı kılar. Bu yönüyle vakıf, yalnızca maddî yardım değil, ahlâkî bir bilinç ve sorumluluk üretir, yardımlaşma ve dayanışma ile

toplumsal fayda sağlar.

Vakıf sistemi kültürel yapımıza hangi alanlarda katkı sağlamıştır?

Birçok alanda fayda sağlamıştır. Selçuklu ve Osmanlı’da kurulan vakıflar çevreden, şehirlaşmeye, eğitimden, sosyal yardımlara kadar birçok alanda çalışmaya imza atmış, bu anlamda devletin yükünü de büyük ölçüde hafifletmiştir. Diğer taraftan mimari alanda camiler, külliye ile şehir dokusuna önemli ölçüde katkıda bulunmuştur. Osmanlı’da şehirlerinin estetik ve fonksiyonel yapısı büyük ölçüde vakıflar eliyle şekillenmiştir.

Türk Yemek Kültürünün Şekillenmesinde Vakıf ve İmâretlerin Rolü

Doç. Dr. Nilgün ÇEVİRİMLİ

Öz

Bu çalışma, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivinde bulunan, 15. yüzyılın ilkyarısından 16.yüzyıl sonuna kadarki dönemlerde kurulmuş vakıflardaki imâretleri konu alan, büyük bütçeli vakıflardan sondaj usulüyle seçilmiş vakfiyeler üzerinden gerçekleştirilmiştir. İmâretleri bünyesinde barındıran bu tür vakıflar ise genellikle Sultan, Hanım Sultan, Vezir, Paşa gibi yüksek rütbeli kişiler tarafından kurulmuştur. Bu nedenle seçilen örnekler de Fatih, Kanuni, Sultan Mustafa, Sultan Selim, II. Bayezid'in Validesi Gülbahar Hatun, Hafsa Hatun, Bülbül Hatun, Hasna Şaz Hatun, Haseki Hürrem Sultan, Nurbanu Sultan, Neslişah Sultan, Çoban Mustafa Paşa, Halil Beyoğlu Piri Paşa, Sinan Paşa gibi önemli şahsiyetlere ait vakfiyeler ele alınmıştır. Söz konusu dönemlerde imâretle-

rin yanı sıra toplu yemek yenilen tekke, zâviye, hanhâg, medrese ve kervansaraylarda gerçekleştirilen yemek faaliyetleri de benzer örnekleri içermesi bakımından dikkate alınmıştır. İmâretlerdeki işleyiş, verilen yemek çeşitleri ve yemek yeme alışkanlıkları açısından oturmuş geleneklerin etkisi muhakkaktır. Ancak sosyal yaşamda önemli bir yeri olan bu kurumlardaki yemek âdabı ve düzeni, verilen yemeklerin çeşitleri, yemeklere konan malzemelerin miktarları, bu işle görevli kişilerin özellikleri ile görev ve sorumlulukları ve bu kurumlardan hizmet alanların, nitelik ve niceliği vakıf kurucunun istekleri doğrultusunda şekillenmiştir. Söz konusu kurumlar bu bağlamda ele alınarak belgelere yansıyan yönüyle o döneme özgü geleneksel yemek kültürümüzden bir kesit ortaya konarak, günümüze örnek ola-

bilecek sonuçlar çıkarılmaya çalışılmıştır. Anahtar kelimeler: vakıf ·vâkîf· vakfiye · imâret· yemek.

Abstract

This study was carried out on the foundations that were selected in the archives of the General Directorate of Foundations, which were selected from the big budget foundations, which were the subjects of the foundations established in the period between the first half of the 15th century and the end of the 16th century. Such foundations, which contain imaret, are generally established by high-ranking people such as Sultan, Hanım Sultan, Vizier and Pasha. For this reason, the selected examples are Fatih, Kanuni Sultan Mustafa, Sultan Selim, II. Values of important personalities such as Gülbahar Hatun, Hafsa Hatun, Bülbül

Hatun, Hasna Şaz Hatun, Haseki Hürrem Sultan, Nurbanu Sultan, Neslişah Sultan, Çoban Mustafa Pasha, son of Halil Bey, Piri Pasha, Sinan Pasha were discussed. In addition to the production in the mentioned periods, the food activities in the lodges, lodges, hanhahag, madrasahs and caravanserais, where mass meals were eaten, were also taken into account in that they included similar examples. The effect of established traditions in terms of the functioning of the imaret, the types of food given and the eating habits is certain. The mentioned institutions are handled in this context and a cross-section of our traditional food culture specific to that period is revealed, and results that can be exemplary are tried to be drawn. However, in these institutions, which have an important place in social life, the food tradition and order, the types of meals provided, the amount of ingredients placed in the meals, the characteristics and duties and responsibilities of the people in charge of this work, and the quality and quantity of those receiving services from these institutions were shaped in line with the wishes of the foundation founder.

Keywords: foundation (waqfs), founder, waqfiyye, imâret, food.

Ektended Abstract

Nutrition has been one of the basic needs of humankind since its existence. The geography, climate conditions and customs and traditions of the society in which societies lived were effective in the formation of unique nutritional culture.

The foundations (waqfs), which

started many years ago and reached the peak in the Ottoman period, formed institutions that serve in all areas of social life. One of these institutions, where comprehensive charity services are provided, is imâret.

These institutions, which require a large budget, took part within the great foundations established by the Sultans, sultans. In this study, it is discussed the examples selected from the vakfiyyes of the foundations established by Fatih, Kânuni, Sultan Mustafa, Sultan Selim, II. Bayezid's mother Gülbahar Hatun, Hafsa Hatun, Bülbül Hatun, Hasna Şaz Hatun, Haseki Hürrem Sultan, Nurbanu Sultan, Neslişah Sultan, Çoban Mustafa Pasha, Halil Bey's son Piri Pasha, Sinan Pasha and some other important figures.

In the same periods besides the imârets, the dining activities in the lodges, hanhahag, madrasahs and caravansaries, where mass meals were eaten, were not ignored.

The Waqfiyye, which are legal documents shaped in line with the conditions of the founder of the foundation that regulates the operation of the said foundations, provide us with many data about the food culture of this period that can be a source for today's life.

Imârets in the Vakfiyyes; imâret-i âmire/great imâret, imâret-i mâmure/ well-groomed imâret, imâret-i şerife-i aliyye / high-honored imâret, imâret-i celile / grand imâret, dâr-i ziyâfet-i mâmure / well groomed banquet house, aşhane ash- They are also defined as darü'l-it'am / dining house. It is understood that the-

se institutions within the foundation have a specific application and culture, from the selection of materials to cooking and presentation. Thanks to these imârets, it is seen that social justice is tried to be balanced in a sense by ensuring that both the ruling class and the people eat together.

They also emphasize that in the basis of the foundations' idea of establishing their imârets is the belief that Allah has made the earth an imâret for the benefit of people, and that this is the custom and sunnah of the Prophet Abraham.

It is seen that these imârets, which are based on the understanding of philanthropy and established to feed the poor, homeless, students, passengers and guests collectively, are usually located in large complexes called as the collection of various functional structures such as mosques, madrasahs, inns, baths, and libraries. It is also understood from the documents that within the imârets there were the places where the guests stay and worship, and the people in charge of this work.

In addition to the imârets, it is known that there are units providing services to feed people collectively in the madrasahs, lodges and hangovers, caravansaries built on the intercity roads and in the lodges founded on the passes.

In the vakfiyyes of these institutions, there are information about the food supplies to be purchased within a specified budget, types and quantities of meals to be served, meal times, service providers and recipients,

and the conditions set by their foundations.

Regarding possible future changes of the foundations in the coming centuries, we notice the foresight of foundation founders while establishing charities-mittes balance. This foresight can be observed in the functioning of the imârets which constitutes part of the foundation service. In the vakfiyyes there were all details about the establishment,

the material to be put in the imâret and the wages of the imâret employees are made on daily / daily basis.

The personal and professional qualifications, duties and responsibilities of the personnel, who are assigned at various stages during the fulfillment of the services in imâret, are also specified in great detail. Here, too, an internal audit mechanism is observed. There are also situations

the imâret, especially the amount of cereals, the measurement and weighing units specific to the location of the imâret. The amount of material taken is expressed in keyl / bushel, surname, okka, vukiye, batman, dirham, rital, md, liter measurement and weighing units. There are also measurements based on the distribution of breads defined as meals and fodula / fodla. While a weight of one hundred dirhams is requ-

functioning, food and personnel expenditures of the imârets.

In the imârets, the services to be provided to people regardless of religion, language and race starting from the purchase of food, the features and amount of the material to be purchased, how it will be used in meals, which meal and how much meal and to whom will be served, how many people will sit on a table, the safety and the food of not only the guests but also their animals has been considered.

It is seen that the accounts for

where the amount of food and bread distributed to the guests of the imâret, the poor and the imâret staff varies according to the duties and degrees of the people. Some foundation founders strictly have forbidden some groups such as trader, sipahi etc. to benefit from their imârets and some have warned the trustees not to favor the notables of the town and even have stated that this would be resulted in dismissal.

Another noteworthy point is that the materials to be used in

ired in bread, it is understood that this work is done with scoops adjusted according to a certain amount in food distribution too.

The Founder's sensitivity to food distribution is so advanced that he demanded that the scoop be renewed and be written its name on it, with the concern that the aging of scoops as a result of water absorption over time will cause a decrease in the amount of food. Some foundations, on the other hand, determined this measurement according to their

food types.

Again, with today's term, some precautions were taken regarding hygiene; tinning the copper containers in every three months and distributing the meals as one plate for two people shows that the health and cleaning conditions were not neglected.

Foundations' handling the matter of food meticulously and

Although there are minor changes in food types and presentation in the imârets established within the borders of the Ottoman geography both in Anatolia and in the Balkans and in the regions like Aleppo Damascus, the meal time and order and the method of hosting guests are exactly the same,

While the foundation founders didn't want any restriction on the

are called the classical period of the Ottoman, the imâret are a very comprehensive institution, and they serve according to the rules they set on some cultural values established in the society by the demands of the founders.

At the same time, some extensions of these foundation institutions, which fulfill an important task in creating a kind of balance in the social structure, have con-

in detail, the name and quantity of all ingredients to be bought, the types of dishes to be cooked and the ingredients to be put into the meal are specified individually. It has been revealed the will of the founders about the catering times, different types of meals to be prepared for the holy days such as Ramadan, Bayramlar and Kandil nights and Fridays, and how and how much would be served and those who would not benefit from this service.

best materials for the meals given in their imârets, on the other hand they warned against not wasting food and not distributing food outside of the rules. It has been stipulated that the surplus should be distributed to the poor people around, the blind, the musk and even the wild animals.

As a result, it is understood that in the foundations established in the period from the first half of the 14th century to the end of the 16th century, which

continued until today.

This information, which was filtered from historical documents about imâret and the food culture of that period, has opened up a window for hunger, balanced and healthy nutrition, which has become a worldwide problem today and by taking samples from our past with a sharing spirit, such examples should be revived. It is considered to be very important both for our country and for the world.

Yöntem

Geleneksel Yemek Kültürümüze ilgili yapılan çalışmalara bakıldığında özellikle vakıf imâretlerin işleyişi ve burada pişirilen, fakir ve yoksullara ikram edilen yemek türleri, malzemeler ve vâkıf kurucuların bu müesseseler için koydukları kuralları vakfiyeler üzerinden inceleyen bir çalışma yapılmamıştır. Bu çalışmada özellikle yoğunluğu Osmanlı'nın 15. ve 16. yüzyıllarında kurulmuş büyük vakıflara ait imâretlerin bu alanda gerçekleştirdikleri hizmetler ve günümüze örnek olabilecek hususlar ortaya konmaya çalışılmıştır.

Beslenme, insanoğlunun varoluşundan bu yana en temel ihtiyaçlarından birisi olmuştur. Toplumların yaşadıkları coğrafya, iklim şartları ve içinde yaşadıkları toplumun gelenek ve görenekleri kendine özgü bir beslenme kültürünün oluşmasında etkili olmuştur. Türklerde toplu olarak yemek yeme geleneği oldukça eskilere dayanır. İnsanların özel günleri ile ilgili kutlamalar ile dini veya toplumsal kökenli bayramlarda yiyecek ve içecekler kendine özgü kurallar içinde konuklara ikram edilmiştir. Günümüzde bu geleneklerin pek çoğu halen devam etmektedir (Güler, 2010,s.24-30). Tarihten günümüze Türk yemekleri özel günler ve törenlere göre de değişiklik göstermiştir. Diker, Deniz ve Çetinkaya (2016,s.1-6). Yaşam boyunca, insanların hayatlarındaki düğün, sünnet gibi özel törenlerde, dini veya genel bayramlarda ikram edilen gıdalar bir geleneğe bağlı olarak uygulanmaktadır. (Halıcı, 1997,s.65-67)

Oğuz töresinden beri süregelen hükümdarın toylarında halka

yemek yedirme geleneği Selçuklu'da, Beylikler döneminde devam etmiştir. Yemek yedirme geleneği daha sonraları devlet bünyesinde şekillenen kurumlar yani imaretler aracılığı ile sadece padişahlar değil diğer varlıklı kişilerce devam ettirilmiştir. Başlangıcı uzun yıllara dayanan ve Osmanlı döneminde zirveye ulaşan sosyal hayatın her alanında hizmet veren vakıflar bu alanda da etkili kurumlar oluşturmuşlardır. Geniş kapsamlı hayır hizmetlerinin sunulduğu bu kurumlardan biri de imâretler olup, Sultanlar, Hanım Sultanlar, Vezirler ve Paşalar tarafından kurulan büyük vakıfların bünyesinde yer almışlardır. Söz konusu vakıfların işleyişini düzenleyen vakıf kurucunun şartları doğrultusunda şekillenen hukuki birer belge olan vakfiyeler, imâretler konusunda da bu dönemin yemek kültürü hakkında günümüz yaşantısına kaynak oluşturabilecek birçok veriyi bizlere sunarlar.

Türklerin yemek kültürü hakkında sayısız araştırma yapılmıştır. Bunlardan bazıları bir gelişim çizgisi içinde genel çalışmalar olabildiği gibi örneğin (Demirgöl, 2018,s.105-125) Tekke yemekleri gibi özgün konulara değinmişlerdir (Güldane,2016,s.175-205). Osmanlı imâretlerini mimari açıdan inceleyen bir çalışma mevcuttur. Ancak vakfiye temelli Osmanlı Yemek Kültürü hakkında ayrıntılı bir araştırma yapılmamıştır.

Bu çalışmada 15. Yüzyılın ilk yarısından 16.yüzyıl sonuna kadarki dönemlerde kurulmuş vakıf-imâretlerdeki yemek geleneği her yönüyle ele alınıp incelenecektir.

Vakfiyelerde imâretler; imâret-i âmire/büyük imâret, imâret-i mâmure/bakımlı imâret, imâret-i

şerife-i aliyye/yüksek şerefli imâret, imâret-i celile/büyük imâret, dâr-ı ziyâfet-i mâmure/bakımlı ziyafet evi, aş-hâne, dar'ül-it'am/ yemek evi şeklinde de tanımlanmışlardır. Vakıf bünyesindeki bu kurumlarda malzeme seçiminden, yemeklerin pişirilmesine ve sunulmasına kadar kendine özgü bir uygulama ve oturmuş bir kültürünün var olduğu anlaşılmaktadır. İmaretlerdeki işlerin bir düzen içinde yürüdüğü, yerleşmiş geleneklerin yansıdığı ve sistemli bir şekilde uygulandığını en erken Fatih'in vakfiyesinde görmekteyiz. (VGMA,613:1/1). Örneğin yemek zamanları, misafirlerin kalma süreleri, konaklama için gerekli her türlü ihtiyacın giderilmesi, gerek gıdaların gerekse konaklayan misafirler için temizlik şartlarına riayet hususları oldukça ayrıntılı ele alınmıştır. İmaretler sayesinde gerek yönetici sınıftan gerekse halktan kişilerin bir arada yemek yemesi sağlanarak bir anlamda da sosyal adalet dengelenmiştir.

Vâkıfların, imâretlerini kurma fikrinin alt okumalarında, Allah'ın insanların faydalanması için yer yüzünü bir imâret kıldığı inancından yola çıktıkları ve bunun İbrahim Peygamberin âdeti ve sünneti olduğunu da vurgulamalarından anlaşılır. II. Bayezid'in 901 H/1495 M tarihli vakfiyesinde imâretin işlevini şöyle açıklar. "...Binası yüksek erkân-ı bedî' bir imâret-i âmire inşâ etmişlerdir ki orada yetimler yoksullar müsâfirler mertebelerine göre mâişetelerini temin edecek hazır sofralar kurulmuştur. Hazret-i İbrahim âdeti ve sünneti üzere burada misafirler ağırlanır açlar doyurulur orada dâima nimet içinde bulunulur. Allâh indinde sevabı çoktur..." (VGMA, 2113:179/32).

Kanuni'nin 964 H/1557 M tarihli Şam'da kurulu vakfına ait vakfiyesinde ise imâret şöyle vasıflandırılmıştır:

"...Hayır için nimetlerle kaplanmış imâretli bir binâ tâmir eylemiş. Güneş, minaresinin şafağı, ay ise ateşinin odunudur. Enfes ondan sorulur. "nefislerin arzulanmış şeyler oradadır." misafirler ne isterlerse verilir. "Arzu ettikleri et de var". "tadı dâimidir. gölgesiyle" muzaffer olan gölgelebilir. "Orada ne bir düzensizlik ne de bir eğrilik görebilirsin". Misafir ve ziyaretçiler için hazırlanmıştır. Fakirlerin aşevi ve temizlendiği yerdir. Allah onun sofrasını bereketlendirmiş, misafirler için hazırlanmıştır. O sofradaki tüm nimetler daim olsun. Yiyenlere afiyet olsun..." (VGMA.K:120)

Temeli hayırseverlik anlayışına dayanan, fakirlerin, kimsesizlerin, ilim talebelerinin yolcu ve misafirlerin topluca beslenmesi için kurulan bu imâretlerin, genellikle cami, medrese, han, hamam, kütüphane gibi değişik işlevli yapılar topluluğu olarak adlandırılan büyük külliyeler içinde yer aldıkları görülür. İmâretlerin kendi bünyesinde de misafirlerin konakladığı, ibâdetlerini yaptıkları mekânlar ve bu işle görevli kişilerin olduğu yine belgelerden anlaşılmaktadır. İmâretlerin yanı sıra medreseler, zaviye ve hangâhlar ile şehirlerarası yollar üzerinde kurulan, kervansaraylarda, derbentlerde kurulu tekke ve zaviyelerde de topluca yemek yedirmeye yönelik hizmet veren birimlerin olduğu bilinir. Bu kurumların yer aldığı vakfiyelerde ayrılmış bir bütçe dâhilinde alınacak yemek malzemeleri, ikram edilecek yemek türleri ve miktarları, yemek vakitleri, burada hizmet verenler

ve hizmet alanlar ve bunlara ilişkin vâkıflarınca konmuş şartlar mevcuttur.

Vakıf kurucularının hayrat ve akar dengesini kurarken, vakfın geleceği ile ilgili yüzyıllar sonrası meydana gelebilecek değişik durumlara karşı gösterdikleri ferâset, vakıf hizmetinin bir bölümünün sergilendiği imâretlerin işleyişinde de karşımıza çıkar. Bir imâretin kuruluşu, işleyişi, personeli, her türlü eşya, gıda ve personel harcaması, en ince ayrıntılarına kadar vakfiyelerinde yer almıştır.

İmârette yemek yiyen misafirlerin, fakirlerin ve imâret görevlilerine dağıtılan yemek ve ekmek miktarının kişilerin görevlerine, derecelerine göre farklılık gösterdiği anlaşılmaktadır. Bazı vâkıflar tüccar, sipahi vb. benzeri grupların imâretlerinden faydalanmalarını kesinlikle yasaklar. Bazıları da beldenin ileri gelenlerince iltimas yapılmaması konusunda mütevelliyi uyarır, hatta kurallara uymamanın azille sonuçlanacağını bile ifade eder.

Diğer dikkati çeken bir nokta ise imârette kullanılacak malzemelerin özellikle hububatların miktarları, imâretin bulunduğu yere özgü ölçü ve tartı birimleri ile belirtilmiştir. Keyl/kile, somad, okka, vukiye, batman, dirhem, rıtıl, müd, lidre gibi ölçü ve tartı birimleri sıklıkla kullanılmıştır. Ekmek ve fodula/fodla şeklinde tanımlanan ekmeklerin yapımında dağıtımında da yine esas alınmış ölçüler mevcuttur. Genellikle ekmeklerde yüz dirhemlik bir ağırlık istenirken, yemek dağıtımında da belirli miktara göre ayarlanmış kepeklerle veya kâselerle bu işin çözümlendiği anlaşılmaktadır. "...yemek muayyen vakıtlarda hazır-

lanınca isimleri zikredilen hatip ve imam ve muallim ve imâret müdürüne ve müezzin ve bewvap ve ferraş ve nâkib ve kilerci ve aşçı ve ekmekçiden her birine vâkıfın tayin etmiş olduğu çorbadan dört yüz dirhem miktarı alan kepeç ile bir kepeç çorba..." (VGMA,608/1 :288/32).

Vâkıfın yemek dağıtımını konusundaki hassasiyeti o kadar ileri derecededir ki, eskiyen kepeklerin zamanla su alıp şişmesi ve aşınması sonucu içine konulan yemek miktarında azalmaya neden olacağı kaygısıyla, kepeğin yenilenmesini ve üzerine de adının yazılmasını bile talep etmiştir "...Verilen aşlar zikr olan kepekler ile virile zaman ile birisi zâyî' olup veya aşınub eksilse her hangi kepeç ise ol miktar su aluverir yeni kepeç ettireler ve vâkıfın nam-ı şeriflerin nakşettireler..." (VGMA;629:415/332).

Bazı vâkıfların ise yemek çeşitlerine göre bu ölçüyü belirttikleri görülür "...yine şart etmişlerdir ki, imârette bulgur çorbası, pirinç, ekşi aş gibi türlü nefis yemekler pişirildikçe bunlardan hademenin her birine iki nöbet olmak üzere beş yüz dirhem istiab eden kepeç ile ikişer kepeç verilir, büberli pirinç ve zirbadan ise birer kepeç verilir. Zerededen her birine üç yüz dirhem pirinç alan kepeç ile birer kepeç verilir..."(VGMA,734:168/95).

Piştirilen Yemek Türleri ve Malzemeler

Osmanlı'da toplu yemek yenilen mekânlarda piştirilen yemeklerin hepsi genel olarak "aş" olarak tanımlanmıştır. Osmanlı coğrafyası sınırları içinde gerek Anadolu gerekse Balkanlarda ve Halep, Şam gibi bölgelerde kuru-

lan imâretlerde yemek türlerinde ve sunumda küçük değişiklikler olsa da yemek zamanı ve düzeni ve misafirlerin ağırlanması usulü aynen uygulanmıştır. Belgelerde yemeklerin birebir pişirilme tariflerine rastlanmasa da her bir yemek için alınan harçlardan isimleri ve miktarlarından bir yemeği oluşturan malzemeleri saptamak mümkün olabilmektedir.

İmaretlerde pişirilen yemekleri çorbalar, ana yemekler ve tatlılar şeklinde gruplandırmak mümkündür. Yemeklerin çorbalar dâhil genellikle etli pişirildiği anlaşılmaktadır. Ana yemek tatlarında ise tam anlamıyla kesin ayrımlar olmasa da tanımlardan ve içine konan malzemeler açısından ekşi-tuzlu, tatlı-tuzlu malzemelerin

bir arada kullanıldığı, bugünkü damak tadımıza göre yemeklerin yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Üçüncü grupta ise tatlılar yer almaktadır.

Sırf etten mamûl yahni, paça gibi yemeklerden başka, kabak, bakla, ispanak, vb. sebzelerin diğer yemekler için katkı malzemesi olarak kullanılmasının yanında yemek olarak da pişirildiğini kanıtlayan örnekler mevcuttur "...yaz günlerinde bir gün buğday çorbası ve bir gün (...) ve diğer günde ürün çorbası pişirilmesini ve vaktında ve faslında bulunan sebzelerden münasip olan sebzenin pişirilmesini..." (VGMA,618/2:29/7).

İmarethanelerde çoğu malze-

menin vekil harç tarafından dışarıdan satın alındığı belirtilse de bazı ürünlerin imâretlerin kendilerine ait bostanlardan olduğu ve bazı ürünlerin buralardan temin edildiği anlaşılmaktadır. "... Bostan işlerinden anlar ve hizmete kadir bir kimse imâretin bostanında bahçıvan olub kendisine günde dört dirhem verilir. İki kimse dahi onun yanında çırak olub bostan işlerine bakarlar onlardan her birine günde ikişer dirhem verilir..." (VGMA, 2113:106/26)

Yemeklerde kullanılan temel malzemeler genellikle bakliyat cinsinden hınta/buğday, piriç, bulgur, nohut bazen bakla ve fasulyedir. Baharatlardan; kimyon, karabiber, nâne, sakız, gül suyu zağferan/safran tercih edilmiş,

yine tatlandırıcı olarak sarımsak, soğan, koruk, ekşi yoğurt, turunç, pestil kullanılmıştır. Günümüzde kuruyemiş olarak tanımlanan, kuru üzüm (siyah-kırmızı), kuru kayısı, erik, incir, badem, fıstık, ceviz gibi yiyeceklerin de aşure haricinde de bazı yemeklerde kullanıldığı görülür.

Çorbalar:

Vakfiyelerden edinilen bilgiler ışığında imâret ve zaviyelerde ikram edilen yemeklerin başında (*şurba/şorva*) çorbalar gelir. Bazı çorba isimleri günümüze kadar gelmiş olsa da içine konan malzemeler açısından içeriklerinin farklı oldukları anlaşılmaktadır. En çok pişirilen çorbalar ise *merakk-i hinta/ buğday* ve *merakk-iürz/ pirinç* çorbalarıdır. “*İmaret matbahında her sabah etli pirinç çorbası ile her akşam dahi bir kile buğday ile etli çorba pişirilmesini şart kıldı*” ifadelerinden çorbaların etli pişirildiği anlaşılmaktadır (VGMA,608/1:288/321).

Bunun yanında *ekşili çorba*, *büberli ürün çorbası*, *kuru üzüm*, *tarhana*, *un çorbası* gibi çorbalar da söz edilir. (VGMA,618/2:29/7). 927 H/1520 M tarihli *Pir Mehmed Paşa İbni Mehmed Cemâlüddin-i Aksarayî'nin* vakfiyesinde, imârette erik çorbası adında bir çorba pişirildiği anlaşılmaktadır “*nevbetle erik ve buğday çorbası pişirilmesi (...) çorbalar arasında İccasiyye (erik meyvesinden yapılan yemek) havayicine (harcına) bir kile pirinç ve sair zarûri havayicine yevmiye(günlük) yirmi dirhem tayin eyledi...*”(VGMA,747:481/315).

Yemeklerin hangi malzemelerden oluştuğu, ne gibi ilâvelerin yapıldığı da tespit edi-

lebilmektedir. Örneğin pirinç çorbasının terbiyeli yapıldığı aşağıdaki şu ifadelerden öğrenilmektedir. “*pirinç çorbasının suyunu terbiye etmek için dörtte bir kilo halis un, bir dirhem mukabilinde maydanoz, mevsimine göre yirmi vukiyye kabak, on iki vukiyye koruk tayin etti*” (TSMA, D:7003). *Haseki Hürrem Sultan'ın* 947 H/1540 M tarihli vakfiyesinde ise çorbalarda tatlandırmak için *koruk* kullanıldığı ve bulunamadığı takdirde yerine *ekşi yoğurt* kullanılabileceğinden söz edilir (VGMA, 608/2:213/176).

Yine *bulgur aşısı* olarak da adlandırılan *bulgur çorbası* ikram edilen çorbalardandır. *Kuru üzüm çorbası* diye tanımlanan bir çorba için, pirinç, kuru kara üzüm, kuru kırmızı üzüm, kuru kayısı, ceviz, un, tuz ve nohut alındığından söz edilir (VGMA, 646:8/3).

Diğer Yemekler:

Keşkek

Genellikle dövülmüş buğdaydan yapılan keşkek aşının koyun etinin yanı sıra sığır etiyle de pişirildiği, *Ramazan ve Kurban bayramlarında birer karasığır alınarak yarısı ile keşkek pişirilmesi* şeklindeki ifadelerden anlaşılmaktadır (VGMA,587:10/13). Keşkek bazı metinlerde “*herise de denilen keşkek*”, “*kabuğu soyulmuş buğdaydan yapılan keşkek aşının*”, “*koyun eti ve iç yağı ile keşkek tabh olına/pişirile*” (VGMA,989:73/56) şeklindeki ifadeden koyun eti ve iç yağıyla pişirildiği öğrenilmektedir.

Pirinç Pilavı

İmâretlerde sıklıkla ve daha çok özel günlerde pişirildiği anlaşılan yemeklerden biri de

pilavdır. Pirinç pilavı metinlerde *dâne*, *dâne pirinç* veya *beyaz pirinç* şeklinde de geçer. “*...dane pirinç tâbir olunan beyaz pirinç yani pilâv pişirilmesini...*” (VGMA,587:10/13). Yine pirinç pilavının “*dane-i ürz*” şeklinde tanımlandığı görülür (VGMA,734:279/142). *Dâne* yemeğinin yani pirinç pilavının yapımında tereyağ pirinç, nohut ve soğan kullanıldığı yine bir vakfiyenin kısım örneğindeki ifadelerden anlaşılmaktadır“*...Cuma ve Ramazan-ı Şerif gecelerinde keza Berat ve Reğaib gecelerinde Bayram günlerinde dâne pirinç diye meşhur olan yemek pişirilir bu yemek için bu günlere mahsus olmak üzere beş kile pirinç on beş okka tereyağı, nohud için üç dirhem, soğan için bir dirhem noksansız olarak tayin etmiştir...*” (VGMA,608/2:213/176).

Pilavın bazen çorbalara ilave olarak, çoğu zamanda Cuma ve Bayram günleri gibi mübarek gecelerde pişirildiği ve *safranlı*, *büberli*, *baharlı* olarak da çeşitli türleri olduğu, Sarı pirinç olarak bir tür pirinçten daha söz edilmekte olup, bunun da zerde pişirilmesinde kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Ekşi aş

İmâretlerde pişirilen yemeklerden biri de Ekşi Aş olarak tanımlanan yemektir. Bu yemek için kullanılan malzemeler arasında pirinç, kuru üzüm, kayısı, incir, nane, pestil erik, fıstık gibi malzemeler yer alır. “*...ekşi aş diye maruf olan yemek pişirilir, bunun içinde yirmi okka kara üzüm, dört okka kırmızı üzüm üç okka erik, üç okka kayısı, dört okka incir, okkanın sekizde biri nisbetinde nane iki okka pestil tayin etmiştir...*”(VGMA,608/2:213/176).

Zirbaç/Zerba/Zırva

Bir çeşit baharatlı et yemeği olduğu anlaşılan zirbaç için de zağferan, bal, erik, kayısı, incir, badem ve kuru üzüm, nişastanın yanı sıra et gibi malzemeler kullanılmıştır. "...zirbac diye bilinen yemek için yeteri kadar et alındıktan sonra on iki okka bal, on dirhem zaferan beş okka nişasta, dörder okka incir, erik, kırmızı kuru üzüm, kayısı ve üç okka badem..." (TSMA, D.7003).

Abdülhay oğlu Gazi Yahya Paşa Vakıfları'nda (VGMA,576:31/15), imâretlerde sabah öğününde "paça" ikram edildiğinden söz edilir. Yine Fatih'in vakfında olduğu gibi bâzı imâretlerde yahni pişirildiği anlaşılmaktadır. "...her gün zıkr olan vukiyye-i mübeyyene ile ikiyüzaltmış vukiyye-i mu'ayyene koyun eti yahni ola..."(VGMA, 613:1/1).

Bu da bize göstermektedir ki imâretlerin çoğunda öğün

Tatlılar:

İmaretlerde zerde, aşûre, ve helva en çok yenilen tatlı türlerindedir. Edirne'de "*II.Bayazıt Vakfı*"na ait 892 H/1486 M tarihli vakfiyede her sene Ramazan'da yapılacak baklava ve gerekli zağferan/safran ve diğer malzemeler için her sene üç bin dirhem ayrılmasından özel günlerde baklavanın da ikram edildiği anlaşılmaktadır.

Cuma gecelerinde ve diğer mübarek gecelerde özel olarak pişirildiği anlaşılan zirbaç nefis yemeklerden sayılmaktadır. *Nurbanu Sultan*'in 990 H/1582 M tarihli vakfiyesinde Lapseki'deki imâreti için koyduğu şartlar arasında zirbaç ve zerededen *nefis yemekler* şeklinde söz edilir (VGMA,2113:281/50).

Yukarıda tanımlanan bu yemeklerden başka, *Gülbahar Hatun* (VGMA,740:405/158), *Hafsa Hatun Vakfı*(VGMA,740:405/158),

vaktinde adet olan bazı yemek türlerinin yanında vakfın ekonomik durumuna veya iklime veya geleneklere göre de bazı farklıların yaşandığı anlaşılmaktadır.

Bunun yanı sıra metinlerde geçen dolma kabağı, bamya, patates, ıspanak, pırasa gibi sebze isimlerinden başka yemeklerin de yapıldığı, maydanoz, şalgam, maydanoz, havuçun yanı sıra, turşu gibi malzemelerin de tüketildiği anlaşılmaktadır.

Bazı yemekleri tatlandırmada bal ve pekmez kullanılmış olup *sükker/şekerden* fazla söz edilmemektedir. Pişirilen tatlıların ise daha çok Cuma, Kandil günleri, Ramazan ve Bayramlarda ikram edildiği dikkati çeker.

Zerde

Zerde toplu yemeklerde en çok tüketilen tatlılardan biridir. Metinlerde *tatlı pirinç*, *zerde pilavı* şeklinde de geçer. "...zerde için yedi buçuk batman pirinç

ve sekiz batman süzme bal ve yedi dirhem ağırlığında safran..." şeklindeki tanımlardan içeriğinde pirinç, süzme bal, safran bulunduğu anlaşılmaktadır (VGMA,646:8/3). Cuma, bayramlar veya kandil gecelerinde ikram edilen bir tatlıdır.

Âşûra/Âşûre

Aşûre imâretler haricinde teke ve dergâhlarda da sık pişirilen günümüze kadar gelen ve sevilererek yenen bir tatlıdır. Ancak bir tatlı türü olmasına rağmen, metinlerde aşûranın bazen **âşûra çorbasi**, **âşûra yemeği** şeklinde de tanımlandığı görülür. Vâkıfların hayır şartları içinde en çok gerçekleştirdikleri hizmetlerden biridir. Aşûre içine konulan çeşitli malzemelerin ise şöyle sıralandığı görülür. "...âşûra günü âşûra denilen taam bişirilür, onun için yirmi okka bal, bir kile buğday, dört okka incir altı okka armud altı okka kırmızı üzüm iki okka badem, üçer okka erik ve kayısı, on sekiz okka kara üzüm, İstanbul kilesile yarım kile fasulye,

bir okka pestil tâyin etmişdir..." (VGMA, 608/2:213 -176).

Farklı coğrafyalarda kurulan vakıfların imâretlerinde benzer yemek türleri pişirilmesine rağmen o yörenin sebze ve meyvelerinden de ikramlar yapıldığı anlaşılmaktadır. Örneğin Musul'da "Numanoğlu Esad Paşa'nın Karısı Abdullah kızı Naciye Hanım Vakfı'nın vakfiyesinde Ramazan ayında her gün fakirlere verilmek üzere ekmekle beraber yemek tatlı olarak da hurma verilmesi şart kılınmıştır.

Tatlı olarak imâretlerde misafirlere bal ve helvanın yanı sıra reçel de ikram edildiği aşağıdaki ifadelerden anlaşılmaktadır "...Müşarunileyh Sultan, müsafirlerin ziyâfetine mahsus olmak üzere bal ve paça ve reçel..." (VGMA,740:405/158).

Etler ve Yağlar:

Gerek vakfiyelerin genelinde gerekse Osmanlı imâretlerinde pişirilen yemeklerde kullanılan ette genellikle *lahm-ı ganem/*

koyun etinin tercih edildiği, Kurban ve Ramazan bayramlarında bazen sığır etinin de kullanıldığı anlaşılmaktadır. "... hergün; zikrolunan sofiye için ve onların yukarda beyan edilen misafirleri için **dişi koyun eti** pişirtecek ve bu pişirme onların taamlarında cereyan eden adet üzere olup anlara nasip ile verilecek ve her şahsın nasibi yâni tayini her pişirişte bir okka miktarı olacak ve bu taama **cuma** gecelerinde sofiye adeti üzere yapılan **helva** ilave olunacak..." (VGMA, 608/1:55/63).

Yine keçi etinin de mutfaklarda kullanıldığı ancak birbirine karıştırılmaması gerektiği de vurgulanmıştır. "... Koyun etine keçi hilt etmekten/karıştırmak gayetle hazer ve içtinab eyleye ..." (VGMA, 1397).

Yağ olarak da *rugân-ı sâdel* sadeyağı, tereyağı, içyağı bazen helvalarda *şırğağan yağı* adı verilen bir tür yağ kullanıldığından bahsedilmektedir. *Rugân- zeyt/ zeytinyağının* ise yemeklerden çok aydınlatmada kullanıldığı dikkati çeker.

EkmeKler:

İmaretlerde yenen ekmekler genellikle *ekmek*, *hubz*, *nan*, *nân-ı âziz* veya *fodula* olarak tanımlanmıştır. Bazen pide ve “*temiz taze ve eyi cins buğdaydan yapılan simit ekmeği*” ifadelerinden simit ekmeği şeklinde de tanımlamalara rastlanır. Ekmek yapanlar ise *ekmekçi* ve *habbaz* veya *hubz-î/imâret* olarak anılmıştır.

İmaretlerdeki yemekler kadar ekmek yapımı, ekmek için un seçimi, ekmek yapımında görevli kişiler hakkında da önemli kurallar konmuştur. Ekmeklerin de yine imâret fırınında taze olarak pişirildiği aşağıdaki ifadelerden anlaşılmalıdır “... *Mezbur Karahisâr-ı Sâhib kilesi ile üç kile buğdaydan imal oluncak ekmeğin imâret furununda yapılmak ve her ekmek mikdârı yüz dirhem olmak üzere...*”(VGMA,610:14/27).

Yemek Vakitleri ve Düzeni

İmaret ve toplu yemek yenen diğer yerlerde iki kez yeterli miktarda yemek verilir. Bunun biri sabahleyin kuşluk vaktinde, diğeri de misafirlerle, diğerk halkın toplandığı bir vakit olan ikindiden sonra akşama yakın bir zamandır. Bu durumun kesin bir kural olduğu bazı vakfiyelerde vurgulanmıştır. “*İmaretlerde istisnası mâlum ve mâruf olan günlerden başka, her gün iki defa yemek pişirilip hâziruna iki öğün dağıtılır. Kuşluk yemeğinde pirinç, akşam yemeğinde Bulgur. Ancak cuma geceleri ve diğerk şerefli geceler müstesnadırlar. Zira o günlerde nefis yemekler hazırlanmak âdettir...*” (VGMA, K.1374:18).

Bu iki yemek vakti haricinde

de gelen misafirler için de yine vâkıflarca çözüm üretilmiş. Misafirlere yine vâkıflarca belirlenmiş oranlarda; bazen peynir bazen bir ekmek ile yirmi-ile yüz elli dirhem arasında değişen oranlarda bal gibi hazırlanandan yiyeceklerden o durumda münasip ve külfetsiz olarak ikram edilmesi istenmiştir. *Halil Beyoğlu Piri Paşa Vakfı*'na ait 954 H/1547 M tarihli vakfiyesinden durum şöyle izah edilir “*müsâfirlerden sabah ve ikindi yemeklerine yetişmeyen veya ikindi yemeğinden sonra gelenlere yirmi dirhem bal ve yirmi dirhem peynir ve iki ekmek verilmesini şart eyledi...*” (VGMA,646:8/3). “... *Çoban Mustafa Paşa Vakfı*'nda (988 H/1580 M) “...*Ve geldiklerinde misafirlerin önüne her biri için adam başına afiyetle yemeleri için bir ekmek, elli dirhem saf bal, elli dirhem peynir hazırlansın...*” (TSMA, D:7003) denir.

Konya'da Kurulu *Sultan Selim Vakfı*'nda Ramazan haricinde diğerk aylarda öğleden ve ezandan önce gelen misâfirlerden her birine yüz elli dirhem bal verilmesi, ezandan sonra gelenlere bir şey verilmeyerek ancak ikinci günü verilmesi ve uzak yakın herkese aynı şekilde muâmele olunması şart kılınmıştır (VGMA,734:168/95).

Yine bir başka vakfiyede, Cuma ve diğerk mübarek gecelerde öğünlere çorbanın yanı sıra bazı yemek veya tatlıların ilave edildiği görülür. Örneğin Ramazan gecelerinde çorbaya ilâveten pirinç pilâvı veya *kabuğu soyulmuş buğdaydan yapılan keşkek aşının* dönüşümlü pişirilerek sahurun sonuna kadar bu şekilde yapılması istenmiştir (VGMA,587:10/13)

Vâkıfların çoğu imâret, zaviye ve medrese gibi toplu yemek yenen kurumlarda, gelen misafirlerin yanı sıra bu hizmetten yararlanan, ilgili kurum personeline örneğin müderris, muid ve talebelere verilecek yemek ve ekmek miktarlarını vakfiyelerinde belirtmişlerdir. *Hafsa Hatun Vakfı*'na ait 929 H/1522 M tarihli vakfiyede misafirler imârete geldiklerinde her birine bir ekmek kırk dirhem bal verilmesi, her sofrada *beşten fazla kişi olmaması*, sabahları paça ve pirinç çorbası, ikindi vaktinde buğday çorbası ve dane verilmesi üç günlük misafirlik süresinde bir kez zerde verilerek misafire ikram sünnetinin yerine getirilmesi istenir (VGMA,576:31/15).

Yine sofraya düzeni ve verilecek yemeklerin ölçüsü konusunda Bayezid'in, *Vâlidesi Gülbahar Hatun* için yaptığı 898 H/1492 M tarihli vakfına ait vakfiyede önemli bilgilere ulaşılır.

“... *medresede görevli muid olan şahsa her vakitte üç yüz dirhem ekmek ve iki parça et ve iki kepçe çorba ve medresede okuyan müstaid talebe için her vakitte iki yüz dirhem ekmek ve bir parça et ve bir kepçe çorba ve sair fukara ve talebe-i ulum için her ferde her vakitte yüzer dirhem ekmek ve iki kişiye içinde bir parça et bulunan bir kâse çorba itâmdan talebe sair fukara üzerine takdim edilecektir ve imâretin hizmetçilerinin her birine her vakitte iki yüz dirhem ekmek ve iki parça et ve iki kepçe çorba tayin etti denilmektedir* MA,740:405/158).

Çoban Mustafa Paşa'nın vakfiyesinde de; hangâhtaki misafirlerle hangâh hücrelerinde kalan sufilerin her birine sabah ve akşam olmak üzere, bir

parça et, bir ekmek ve bir parça yemek verilmesi, yemeğin miktarının büyük, küçük burada vazifeli olan, evli veya bekâr, fakir veya zengin olmalarına göre ayarlanması istenir. Bütün vakitlerde *mustaidlerin/medrese*de kalanların her birine bekârlara verilen miktarda yemek ve *suhteler* diye bilinen öğrencilere *mustaidlere* verilenin yarısı kadar yemek verilmesi istenir.

Yine aynı vakfiyede vakıf görevlilerine imâretten verilecek yemek miktarlarının da tayin edildiği görülür

"...mütevelli olan kimseye her gün akşamları dört ekmek bir çorba. Sabahları da dört ekmek bir kâse çorba verilir. Şeyhe ve masarîf ve anbarda kâtib olanlara her gün sabahları üç ekmek ve bir çorba, akşamları keza üç ekmek ve bir çorba verilir. Diğer hademeye her gün sabahları iki ekmek bir çorba, akşamları keza iki ekmek bir çorba verilir. Kur'aya, câbilere ve mahsum kâtiblerine yemekten bir şey verilmez. Mütevelli, kâtib ve şeyhe muayyen olan yemeğin diğer hademeye tayin olunan yemekten farklı ..." olması şart kılınmıştır (VGMA, 34:168/95).

Bazı vakıfların imâretten yemek yiyen insanlar hakkında da bazı şartlarına rastlanır "... Allah Rızası için yemek pişirilmesini ve zikrolunan kimselerden hiç birisinin ister sığârdan/küçük olsun ister kibârdan/büyük olsun mezbur zaviyeye gelmekten men olunmasını ve lâkin sipâhiye taifesinin ve senâyi erbâbının ve kesb ve ticaret ve sermaye ashâbının kabul olunmaması..." yönünde de beyanlar bulunmaktadır (VGMA,576:31/15).

Yemeklerin pişirilmesi, ikra-

mının yanı sıra sağlık konusunda da bazı önlemlerin alındığı, kullanılan bakır kapların her üç ayda bir kalaylanması, yemeklerin her iki kişiye bir kap düşecek şekilde dağıtılması sağlık ve temizlik şartlarının da göz ardı edilmediğini göstermektedir. "...sahan, tas, tencere, kazan ve sâire gibi yemek kaplarının tamir ve kalay parası olarak senede bin seksen dirhem tayin etmiştir..." (VGMA, 734:227/124).

Yemekle Görevli Kişiler

Vâkıflar imâretlerde görevli kişileri, özelliklerini ve ücretlerini orada yiyecekleri yemekleri bile koydukları kurallarla sağlamışlardır. Genellikle çoğu meslek grubunda en tecrübeliyi başlarına *reis* olarak getirmişler, böylelikle çalışanlar kendi içlerinde bir denetim mekanizması oluşturmuşlardır. İmaretlerde de imâret şeyhinin yanı sıra *habbazların/ekmekçilerin, tabbahların/aşçıların* çalışmasında bu yol izlenmiş, sayıları diğerlerine göre daha çok olan bu kişiler dönüşümlü olarak görev yapmışlardır.

İmaretlerde düzeni sağlamakla görevli bir *imâret şeyhi* bulunur. Bu şahsın din ve diyânetinde olan güvenilir bir kişi olması günde iki kez mutfağa gelerek yemekten önce malzemeleri, piştikten sonra yemeklerin tadına bakması, herkese tayin olunan yemeği bir ölçüde dağıtması ve gelen misafirleri güler yüzle karşılayarak ve herkesi mevkesine göre yerleştirilmesi ve üçüncü günün sonunda ayrılmaları gerektiğini misafirlere bildirmesi istenir (VGMA,734:227/124).

Vâkıf II. Bayezid, imâretinde

yapılan herşeyin Allah rızası, peygamberin hoşnutluğu, fakir ve yoksulların rızası alınmak için yapıldığını, bu konudaki âyet hadislerle değinerek imâret personelinin nasıl davranması gerektiğini mânevi olarak da vurgular.

"...imârette yapılan masraflar mutfakta pişen aşlar verilen maşlar hepsinde Allah'ın rızası gözetilir. Peygamberin hoşnutluğu aranır, fakara ve ulemanın rızasını almak Allah'ın rızasına vesiledir. Hazret-i Peygamber Efendimiz Melik-i Allâm olan Allâh'dan naklen şöyle buyurur. "beni zayıf kullarımda arayınız. Siz zayıf olanların sayesinde rızık buluyor, yardım görüyorsunuz" fakirlerinizin rızasını kollayın onlara saygı gösterin hakaret etmeyin onların ırz ve şereflerini koruyun hazreti Peygamberin "misafire ikram edin" sözü ile amel edin imârete gelenlerde hiçbirine eza verecek bir şey yapmayın..."(MA,2113:179/32)

Bu işleri yürütecek kişilerin, dindar ve doğru, uslu ve mütevâzı, tamahkâr değil kanaatkâr, yumuşak sözlü ve çok uysal ve kalbe dokunmaktan çekinir, asabî değil kalbi geniş olması istenir.

İmarette yemek için gerekli malzemeleri, örneğin buğdayı, unu, pirinci, yağı, balı ve sâireyi mevsiminde ve en iyisini alan bir vekil-i harç bulunur. Alınan malzemeleri imâretin anbar ve kilerinde muhafaza eden bir kilerci mevcuttur. Pazardan gelen malzemelerin kilerciye teslimi sırasında ve aşçılara yemek hazırlamak için istedikleri sırada ölçüp tartarak veren yevmiyesi üç dirhem olan kâtip bulunur. Bazı imâretlerde etleri alıp getiren hammal guşt'lar bulunur.

İmaretin büyüklüğüne göre usta ve çıraktan oluşan ekmekçiler/habbazlar ve aşçılar vardır. İmarette ustalar ve çırakları ile dönüşümlü olarak çalışır, yemek ve ekmeklerin tatlı ve lezzetli olması için özen gösterirlerdi.

Bir kimse nakkal/pirinç ayıklayıcı, buğday döğücü ile kâseleri ve sahanları yıkayıp temizleyen, muhafaza eden, gerektiğinde aşçılara veren bir kaseşûy/bulaşıkçı, her gün imâretin yemekhanesine gelen fakirlere, yoksullara, müsafirlere yemek ve ekmek dağıtan bir nâkib, gelib gideni kontrol eden eder, yemek sırasında düzeni sağlayan, ulemayı cahillerden ayrı tutan, kimseye sıkıntı vermeden herkese değerine göre davranan bir bevab/kapıcı, müsafirleri şen ve güler yüzlü bir çehre ile karşılayıp onları yerine yerleştiren yemeklerini verip odalarını süpürüp, kandillerini yakan, onları azarlamayan bir ferraş vardır. Dindar ve güvenilir, imâretin ahurunu açıp kapayan, temizleyen gelen giden müsafirlerin hayvanlarını ve sâir eşyalarını hazırlayan bir bevab/ahurî daha vardır. Binaçılıkta mâhir, imâretin tamire muhtac olan yerlerini hemen tamir eden bir meremmetci/tamirci bulunur. Bunun yanı sıra imâretin ihtiyaçlarına göre siraçî/kandilci, himekeş/oduncu gibi değişik görevliler bulunur.

İmaretlerde görevli kişilerin devrin veya zamanın rayicine göre ücretleri günlük olarak dirhem, akça veya buğday cinsinden verilmiştir.

Fazla Yemeklerin Değerlendirilmesi

Vâkıflar, bir yandan imâretle-

rinde verilecek yemekler için en iyi malzemenin alınması konusunda kısıntı yapılmaması, herkesin yeterince doyacağı şekilde verilmesini isterken, diğer yandan da israf edilmemesi, kural dışı yemek dağıtılmaması konusunda da caydırıcı uyarılar yapmışlardır. "...bu iki imâretin her birinde bal, yağ, pirinç, buğday, un ve sair malzemenin en iyi en nefis, âlâ ve evlâ olanının satın alınması vakfın muteber ve lazım şartlarındandır. Kim bunda tekâsül gösterir ve bu malzemelerin değerini kasden satın alırsa Allah'ın, meleklerin ve bütün insanların lâneti üzerine ola..." (TSMA, D:7003).

Bazı vakfiyelerde alınacak ve pişirilecek malzemenin öğünlerin miktarına ve tahmini misafir sayısına veya konaklayan misafir durumuna göre ayarlanması, bu konuda, mütevellinin, nazırın ve şeyhül-imâretin birlikte verecekleri karara uyulması istenmektedir.

Artan yemeklerin ise fakirlere miskinlere dağıtılması istenir. "...Onların (Mütevelli, nazır ve şeyhül-imâretin) itikat ve ferasetleriyle mevsim ve zamana göre yeteri miktarda yemek pişirilsin ve pişen yemek tafsil olunduğu şekilde dağıtılsın eğer artarsa ve fazla gelirse fakir komşular arasında zayıf ve miskinlerin tamamı arasında dağıtılsın..." (TSMA,;D:7003 Diğer bir vakıfta artan fazlanın fukaradan başka, körlere, kötürümlere ve hastalara da yemek verilmesini özellikle belirtmiştir (VGMA,646:8/3).

Abdülhay oğlu Sinan Paşa'ya ait 917 H/1511 M tarihli vakfiyede; ekmek israfının önlenmesi bakımından "ekmek için yevmi dört buçuk batman un verilme-

sini ve eğer Ekmek artup ertesi güne kalursa bu artan ekmek hesab edilüp dört buçuk batman undan tenkis edilerek artan ekmek kadar noksan yapılması..." şeklinde yapılacak ekmek miktarının azaltılması gibi bir tedbire başvurulduğu görülür (VGMA,

618-2:29/7).Yine *Sinan Paşa*'nın 1004 H/1595 M tarihli vakfiyesinde imâretin yemeğinden artanın köy halkından fukara ve *zuefâ/zayıflar* ve bilhassa *koca karılara* ve *yaşı geçmiş erkeklere* dağıtılması istenir (VGMA,570:47/22).

I. Ahmed'in 1022 H/1613 M ta-

rihli vakfiyesinde ise "... *Taamdan baki kalanı yabana atmaya vuhuş ve tuyura/vahşi hayvan ve kuşlara vermek için bir kimse tayin oluna...*" şeklindeki ibareden artan yemeklerin değerlendirilmesinde insanların yanı sıra hayvanların da düşünüldüğünü ve bununla ilgili bir kişinin görevlendirildiğini ve daha da önemlisi bir padişahın israfın önlenmesi konusunda ne kadar duyarlı olduğunu anlıyoruz. (VGMA,574:80/40)

Hasan Paşa gibi İmârette gerek yönetici gerekse çalışanların yemeklerini imârette yemeleri, imâret dışına yemek çıkarmalarını ve evlerine yemek götürmelerini, dışarıda birine yemek verilmesini yasaklayıp, haram kılan vâkıflar da mevcuttur. "

".... *İmâretin hademe ve sâiresinden hiç birine, şerîf, düşkün, zengin, fakir ne olursa olsun imâretin dışına yemek verilmez. Aşçılar da çıraklar ile birlikte yemekhanede kifâyet miktârı yerler, imâretin yemeğinden evlerine ve başka yerlere yemek götürmezler. Eğer imâretin dışında birine yemek virilirise bunu almak haramdır, verenden vebaldir. Kim bunu yapar, izin verir, râci olursa Allahın, meleklerin ve bütün nâsın lâneti onun üzerine olsun. Kiyâmette onun düşmanı karşısında vâkıf olacaktır...*" (MA,734:227/124).

Konya'da Kurulu *Sultan Selim Vakfı*'na ait 900 H/1494 M tarihli vakfiyenin imâretle ilgili bölümünde; imârette pişirilmeden kimseye bir şey verilemeyeceği, mütevellinin kadı, âyan gibi kişilerin vasıtasıyla imâretten birilerine yemek veremeyeceği, vakfın geliri çok olsa bile hiç kimseye tayin ve tahsisi yapamayacağı, bunu yaparsa azl edileceği bildirilir. (VGMA,734:168/95).

Sonuç

Osmanlı'nın Klasik Dönemi olarak adlandırılan 15. Yüzyılın başından 16. Yüzyıl sonuna kadarki dönemlerde kurulan vakıflarda imâretlerin, Padişah, Hanım Sultanlar, paşalar gibi büyük vâkıflar tarafından kurulmuşlardır. İmaretler son derece kapsamlı birer müessese olup, her türlü işleyişinin vâkıflarının taleplerine göre şekillendiği, ancak bu işleyişte toplumda yerleşik bazı kültürel değerlerin de temsil edildiği anlaşılmaktadır. Vakfiyelerde de sıklıkla vurgulandığı gibi yemek vermenin temelinde İslam Dininde misafire ikram etmenin sünnet olması fikri yatar.

Vakfiyelerde imaretlerdeki yemek konusunu oldukça titiz ve ayrıntılı olarak ele alınmış, gerekli her türlü malzemenin adı miktarı ve özelliği, pişirilecek yemeklerin çeşitleri ve yemeğe konacak malzemelerin hepsi tek tek sayılmıştır. Yemeklerin ikram vakitleri, Ramazan-ı Şerif, Bayramlar ve Kandil geceleri ve Cuma günleri gibi diğer mübârek günler için hazırlanacak farklı yemek türleri ile yemeklerin kimlere, nasıl ve ne kadar ikram edileceği, kimlerin bu hizmetten faydalanamayacağı hakkında vâkıfça kesin kurallar ortaya konmuştur. Osmanlı coğrafyası sınırları içinde gerek Anadolu gerekse Balkanlarda ve Halep Şam gibi bölgelerde kurulan imâretlerde yemek türlerinde ve sunumda küçük değişiklikler olsa da yemek zamanı ve düzeni ve misafirlerin ağırlanması usulü aynen uygulanmıştır,

İmaretlerde din, dil, ırk ayrımı gözetilmeksizin insanlara su-

nulacak hizmetler, yiyeceklerin satın alınmasından başlayarak, alınacak malzemenin özellikleri, miktarı, yemeklerde ne şekilde kullanılacağı, hangi öğünlerde neyin, ne kadar, kime ne şekilde ikram edileceği, bir sofrada kaç kişinin oturacağı, gelen misafirin sadece kendisi değil, hayvanlarının dahi güvenliği ve yiyecekleri düşünülmüştür. İmarete alınacak malzemenin ve imâret çalışanlarının ücretlerine ilişkin hesapların *yevmî*/bir günlük üzerinden yapıldığı görülür. İmarette hizmetlerin yerine getirilmesi sırasında değişik aşamalarında görev alan çeşitli adlarla anılan personelin kişisel ve mesleki nitelikleri görev ve sorumluluk alanları da oldukça ayrıntılı belirtilmiştir. Burada da bir iç denetim mekanizmasının uygulandığı görülür.

Vâkıflar, imâretlerinde verilecek yemekler için en iyi malzemenin alınması konusunda kısıntı yapılmaması, herkese yeterince doyacağı miktarda verilmesini isterken, diğer yandan da israf edilmemesi, kurallar dışında yemek dağıtılmaması konusunda da caydırıcı uyarılar yapmışlardır. Fazlanın etraftaki fakir fukaraya, körlere miskinlere dağıtılması hatta vahşi hayvanlara verilmesi bile şart edilmiştir.

Sosyal yapıda bir çeşit denge unsuru oluşturmada önemli bir görevi yerine getiren kurumların günümüze kadar uzantıları devam etmiştir. İmaretler ve o dönem beslenme kültürü ile ilgili olarak tarihi belgelerden süzülen bu bilgilerin günümüzde dünya çapında bir sorun haline gelen sağlıklı beslenme için bir pencere açması ve geçmişimizden örnekler alınması açısından

oldukça önemli olduğu düşünülmektedir.

Kaynakça

- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
VGMA, 34:168/95.
VGMA,570:47/22.
VGMA,574:80/40.
VGMA,576/31/15.
VGMA,587:10/13.
VGMA,613:1/1.
VGMA,608/1 :288/321.
VGMA, 608/2:213/176.
VGMA, 608/1:55/63.
VGMA,610:14/27.
VGMA,618/2:29/7.
VGMA;629:415/332.
VGMA,646:8/3.
VGMA,734:168/95.
VGMA,734:227/124.
VGMA,734:279/142.
VGMA,740:405/158,
VGMA,747:481/315.
VGMA,989/73/56.
VGMA, 1397.
VGMA,2113:106/26.
VGMA, 2113:179/32.
VGMA,2113:281/50.
Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi/Kasa
VGMA.K:120.
VGMA.K:1374:18.
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi
TSMA, D:7003.
2-Araştırma ve Yayınlar
Demirgöl, F. (2018). Çadırdan Saraya Türk Mutfağı. *Uluslararası Türk Dünyası Turizm Araştırmaları Dergisi*, Temmuz-Cilt:3 No1: 105-125.
Diker, O., Deniz, T., Çetinkaya, A. (2016). "History of Turkish Cuisine Culture and the Influence of the Balkans". *IOSR Journal of Humanities And Social Science (IOSR-JHSS)*, 21 (10): 01-06.
Güler, S. (2010). Türk Mutfak Kültürü ve Yeme İçme Alışkanlıkları. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 26: 24-30.
Gündüzöz,G.(2016).Osmanlı Tekke Mutfak Kültürü ve Mecmuâ-i Fevâid. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi*, 20(2):175-205.
Gürbıyık, C.(2015).Osmanlı İmaretlerinin (Aşevleri) Tipolojisi Üzerine Bir Deneme. *Sanat Tarihi Dergisi* Cilt/Volume: XXIV, Sayı/ Number:1 Nisan/April, 23-51.
Halıcı, N. (1997). Anadolu Bayramlarında Beyaz Renkler. *Türk Mutfak Kültürü Üzerine Araştırmalar*, Türk Halk Kültürünü Araştırma ve Tanıtma Vakfı Yayınları, Yayın No:20, s. 65-67.
Özdoğan, Y. ve Işık, N. (2008). Geleneksel Türk Mutfağında Şerbet. *38. ICANAS Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi Bildiri Kitabı*, I. cilt 1059-1077, Ankara

İslam Medeniyetinde Şehir Mimari ve Vakıf İlişkisi

Dr. Osman ÖZTÜRK / Akdeniz Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi

“Şehir” (şehir) kelimesinin kökeni Farsça olup sosyal hayatın her yönünü kapsayan çeşitli faaliyetlerin görüldüğü, ekonomik ve kültürel birikimin yoğunlaştığı önemli yerleşim birimleri olup fiziksel ve sosyal çevre ile toplumsal hayatın merkezleri olarak tarif edilir¹. Bununla birlikte şehir denilince demografik, ekonomik ve fiziksel boyutları olan bina yığınları ve nüfus kalabalığı akla gelmektedir. Fakat şehir, yalnızca teknik bir konu değil; aynı zamanda dini, felsefi, kültürel ve ahlaki boyutları da olan bir olgudur. Çünkü şehirler toplumların dini-manevi, sosyal-kültürel, ilmi-fikri anlayışlarının tezahür ettiği ve dolayısıyla inançların, kültürlerin, örflerin ve düşüncelerin somutlaştığı mekanlardır.

“Şehir” kelimesinin Arapça kar-

1 Mustafa Sabri Küçükbaşçı, “Şehir”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.38, İstanbul 2010, s.441.

şılığı olarak “medîne”, “belde” ve “mısır” gibi kelimeler kullanılmaktadır. Arapça “inanç” anlamına gelen “din” kelimesi de “medine” kelimesi ile aynı kökten gelmektedir. Bu sadece dil bilimsel bir bağlantıya değil aynı zamanda fikri bağlantıya da işaret etmekte olup şehrin, sadece bir yerleşim alanı değil aynı zamanda dinin yaşandığı yer olduğunu telkin etmektedir. “Şehr”in inancı yaşama ve yaşatma noktasında uhrevi ve manevi bir sorumluluk alanı olduğu gibi idarî, hukuki ve iktisadi düzenin tesis edilmesi noktasında dünyevi ve fiziki bir sorumluluk alanı olduğuna da işaret etmektedir. “Medine” ve “din” kelimeleri ile aynı kökten türeyen “medeniyet” kelimesi de bu düşünsel hattın devamı olarak dînin hukuka, iktisada, sosyal hayata, mimariye ve dolayısıyla şehre yansımış hâlini yansıtmaktadır.

Bu nedenle şehirler medeniyetlerin hem tezahürü hem de taşıyıcısıdır. Nitekim İbn-i Haldun da Arapların İslamiyet’ten önce dağınık kabileler halinde yaşadığını, ancak İslam dininin getirdiği düşünce sistemi sayesinde muazzam şehirler kurup büyük bir medeniyet inşa ettiklerini belirterek bu hususa işaret etmektedir².

Arapça’daki a-m-r fiilinden türetilmiş olan mimari kelimesi ise sözlükte “uzun ömürlü olmak, ömrünü uzatmak, meskun ve bayındır olmak, meskun ve bayındır hale getirmek” gibi anlamlara gelirken terim anlamıyla “mimarlıkla ilgili her tür olgu ve gerçeklik” şeklinde tarif edilmektedir³. Mimari ile aynı kökten gelen

2 İbn Haldun, Mukaddime, (çev. Süleyman Uludağ), Dergah Yayınları, Cilt 2, 2. Bölüm.

3 Metin Sözen-Uğur Tanyeli, Sanat Kavram ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul 1992, s. 162.

“ma’mur, imare ve umran” kelimeleri de “yıkık dökük olmak, yıkılmaya yüz tutmak, viran olmak, perişan olmak ve harab olmak” kavramlarının karşıtı olarak kullanılmaktadır. Özellikle “umran” kelimesi “temeddün” (medenîleşme) kelimesi ile aynı manada ve şehirli medeniyetleri ifade etmek için kullanılmaktadır.⁴

Şehirlerin de insan misali gözle görünür fiziki bir yapıları olduğu gibi birer ruhları da vardır. Şehrin mimari eserleri, yolları ve caddeleri o şehrin fiziksel yapısını oluştururken şehirde yaşayan insanların inançları, maneviyatları, duyguları ve hisleri de o şehrin ruhunu oluşturmaktadır. İslam medeniyetinde şehrin merkezi noktası olan “Ulu Cami” veya “Cuma Cami” o şehrin kalbi iken caminin çevresine konumlanan medrese, şifahane, kütüphane, çarşı, han, hamam, aşevi, imaret ve türbe gibi diğer mimari eserlerin her biri de farklı görevler üstlenen kalbin kan pompalamasıyla da canlılık kazanan diğer organlardır. İslam şehrinin sakinlerinin hayata ve ölüme yükledikleri anlam ise o şehrin ruhunu oluşturmaktadır. Bu ruhun şehre ve mimarisine etki eden ve bu ruhu yansıtan en önemli müesseseler ise vakıflardır.

Arapça bir kelime olan “vakıf” (vakf) ise sözlükte “durmak; durdurmak, alıkoymak” anlamına gelmekte, terim olarak ise “Bir malın mâliki tarafından dinî, içtimaî ve hayrî bir gayeye Allah rızası için ebediyen tahsisi...” şeklinde tanımlanmaktadır⁵. Kur’an-ı Kerim’deki “Sevdiğiniz şeylerden

(Allah için) harcamadıkça asla iyiliğe eremezsiniz. Ne harcarsanız Allah onu bilir.”⁶, “Mallarını Allah yolunda infak edenlerin durumu, her başağında yüz dane olmak üzere yedi başak veren bir danenin durumu gibidir.”⁷, “Mallarını gece gündüz, gizli açık Allah yolunda harcayanların ödülleri Rab’leri katındadır.”⁸ gibi âyet-i kerimler ile Hz. Peygamber’in “İnsanoğlu öldüğü zaman bütün amellerinin sevabı da sona erer. Şu üç şey bundan müstesnadır. Sadaka-i câriye, istifâde edilen ilim, kendisine duâ eden hayırlı evlât”⁹, “Bir kimse Müslüman kar-

başka ne var.”¹¹ gibi hadis-i şerifleri Allah rızası için infak etmeyi teşvik etmekte, yapılan her hayır ve hasenatın ahiret hayatını kazanma vesilesi olduğunu hatırlatmaktadır. Bunları ve benzeri diğer birçok ayet-i kerimeyi ve hadis-i şerifi rehber edinen Müslümanlar da hayırda yarışarak vakıflar kurmuşlardır.

İslam Medeniyetinde, önemli bir hayır müessesesi olan vakıflar İslam ülkelerinin ve Müslüman toplumların ihtiyaç duyduğu dini, ilmî, sosyal, kültürel, ekonomik ve sanatsal hemen her alanda ve

deşinin ihtiyacını yerine getirirse Allah da ona yardım eder. Bir kimse bir Müslümanın sıkıntısını giderirse Allah da Kıyamet günü onun sıkıntılarında birini giderir.”¹⁰ “Ey Adem oğlu! Senin için malından yiyip tükettiğin, sadaka verip ardında bıraktığın şeyden

hemen her konuda çözüm sunmuşlardır. Bu minvalde de fakir fukarayı yedirip içirmek, yolculara yardım etmek, borçluların borcunu ödemek, hastalara yardım etmek, okul çocuklarını gezdirmek, fakir kızlara çeyiz temin etmek gibi insanı merkeze alan vakıflar kurulduğu gibi yaralı veya hasta olduğu için göç edemeyen kuşların tedavilerini yapmak, kışın yiyecek bulamayan vahşi hayvanları beslemek, ağaç dikmek ve akarsuları korumak gibi doğayı, doğal yaşamı ve hayvanları korumaya

4 Selçuk Mülayim, “Mimarî”, Türkiye TDV İslam Ansiklopedisi, C.30, İstanbul 2005, s. 91.

5 Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, TDV İslam Ansiklopedisi, C.42, İstanbul 2012, s. 475-479.

6 Âl-i İmran Suresi 3/92.

7 Bakara Suresi 2/261.

8 Bakara Suresi 2/274.

9 Müslim, Vasiyet: 14.

10 Ebu Davud, Edeb 60.

11 Müslim, Zühd 33.

matuf da vakıflar kurulmuştur.

Tüm bu hizmetlerin yanı sıra vakıflar İslam medeniyetinin mimari üretimini belirleyen en temel kurumlardan biridir. Şöyle ki halkın ibadet edebilmeleri için camiler; eğitimleri için medreseler ve mektepler; bilgi ve görüşlerini arttırmaları için kütüphaneler; hastalıklarına şifa için darüşşifalar, fakir fukaralarını doyurmak için imarethaneler; ticari hayatlarını devam ettirmeleri için bedestenler, arastalar; su ihtiyaçları için ve temizlik için, suyolları, şadırvanlar, sebiller ve hamamlar; kervanlarının konaklamaları için kervansaraylar; vakti öğrenmeleri ve takip etmeleri için muvakkithaneler; ulaşımları için köprüler inşa etmişler, bu eserlerin devamlı ayakta kalması için de gelir getirci mülkler bırakmışlar, işleyişleri-

ni sürdürebilmeleri için personel atamaları yapmışlardır.¹² Ayrıca bu eserlerin inşasına paralel olarak büyük sanat eserlerinin, hat, taş, ağaç, maden işçiliği, tezhip, çini, kitap cilt, ebru gibi sanat dallarının gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Dolayısıyla kamusal hayatın devamlılığına destekçi olmuşlar, şehirleşmeye ve şehirlerin silüetinin oluşumuna öncülük etmişler, mimari ve sanatsal üretime ve sürdürülebilirliğe finansör olmuşlardır.

Vakıfların şehirciliğe ve mimariye katkıları sadece müessesat-ı hayriyye tabir olunan binaların yapımını üstlenmeleri şeklinde olmamıştır. Vakıfların devamlı olarak işleyebilmeleri

12 İlhan Akbulut, "Vakıf Kurumu, Mahiyeti ve Tarihi Gelişimi", Vakıflar Dergisi, S. 30, Ankara 2007, s. 72.

sağlam bir şekilde gelecek nesillere aktarılmalı ve devamlı surette insanların hizmetlerine sunulabilmeleri için düzenli gelirlere ihtiyaçları vardır ki en temel gelir kaynakları han, hamam, dükkan ve ev gibi akarattır ki bu nedenle bahsedilen binaların öncelikli olarak korunmasına önem verilmiştir. Hatta kimi zaman mevku-fat de denilen bu yapıların tamir edilmesine, onarılmasına ve yenilenmesine mevkufun aleyhten önce ehemmiyet verilmesi hem şehir mimarisinin oluşumunda hem de korunmasında vakıfların ne denli önemli hizmetler sunduklarını göstermektedir.

Netice olarak İslam Medeniyetinde etkileri hayatın her alanda müşahede edilebilen vakıflar insanı yücelten, bütün canlıları kucaklayan, toplumun refah seviyesini yükselten, şehirleri imar eden ve güzel sanatların her alanında faaliyet gösteren ulvî amaçlarla kurulmuşlardır. Şehirlerin vatanlaşmasının en temel unsurları arasında yer alan imar faaliyetleri kapsamında inşa edilen külliyeler, camiler, medreseler, hanlar, hamamlar, köprüler, çeşmeler asırların ötesinden günümüz insanına miras kalan vakıf eserleridir. Dinlerin ve medeniyetlerin bulunduğu Şam'daki Emeviye Camii, Kudüs'deki Mes-cid-i Aksa ve Kubbetü's-Sahra, Semerkant'da Uluğ Bey'in Registan Külliyesi, Edirne'deki Selimiye Külliyesi, Saraybosna'daki Gazi Hüsrev Bey Külliyesi ve bunlar gibi sayısız mimari eser vakıfların himmeti ile inşa edilmişler ve günümüze kadar ayakta kalabilmiştir. Böylece şehirler vakıf anlayışının taş taş, tuğla tuğla tecessüm ettiği mimari eser tablolarına dönüşmüşlerdir.¹³

13 Nazif Öztürk, "İslâm ve Türk Kültüründe Vakıflar", Vakıflar Dergisi, Sayı:29 (2005)

Osmanlı'da Vakıf ve Şehir

Dr. Mehmet TUĞRUL / Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Giriş

Osmanlı şehrine yaklaşıldığında önce taşın dili duyulur: kubeler, minareler, han avluları, çarşı kapıları, kemerli köprüler ve su yolları... Fakat şehir, taşın üst üste gelmesinden doğan bir görünüşten ibaret değildir. O görünüşün arkasında, yapıyı kuran kadar onu ayakta tutan, işler halinde bırakan ve kuşaklar boyunca yeniden üreten bir düzen vardır. Bu düzen, yalnızca hayır niyetinin şehirdeki izi değil, aynı zamanda mülkiyetin, gelirin, idarenin ve hizmetin birbirine bağlandığı bir çerçevedir. Vakıf, Osmanlı şehir hayatında tam da bu çerçevenin adıdır.

Vakıf, bir binanın inşasıyla başlayan bir hikâyeyi, gündelik işleyişin ayrıntılarına kadar uzatır. Bir caminin aydınlatması, bir mekte-

bin hocası, bir imaretin kazanı, bir çeşmenin bakımı, bir köprünün tamiri... Bunlar "bir defalık" bir bağışla değil, süreklilik iddiası taşıyan bir mali düzenle yürür. Şehirde hizmetin devamı, gelir akışının devamına bağlanır. Bu nedenle vakıf, yalnız "yardım" ve "iyilik" başlığı altında anlatıldığında eksik kalır çünkü vakıf, şehirde kamuya dair işlerin nasıl finanse edildiği ve nasıl idare edildiği sorusuna verilen müstakil bir cevaptır. Bu cevap, aynı zamanda şehirde düzen üretir: mülkün tutulma biçimini, gelirin toplanmasını, giderin planlanmasını, görevlilerin tayinini, hatta kimi zaman günlük iş akışını yazar.

Osmanlı şehirlerini anlamaya gayret eden çalışmaların müştereken işaret ettiği husus şudur: Vakıf, şehirdeki "kamusal" alanın ana taşıyıcılarından biridir; fakat

bu taşıyıcılık, modern anlamda tek merkezli bir kamu idaresinin değil, çok sayıda vakfın birbirini tamamladığı, yer yer de birbirine temas ettiği bir ağın içinden yürür. Bu ağ, külliye, çarşı, mahalle, su sistemi, eğitim yapıları, sağlık ve yaş kurumları gibi farklı alanlarda görünür olur. Bir yandan şehirde güven ve süreklilik üretir; öte yandan şartın bağlayıcılığı sebebiyle değişime karşı zorlanan bir yüzü de vardır. Bu metin, vakıf-şehir bağını mülk, gelir ve şart üçgeni içinde, imar, iktisat, yaş ve idare başlıkları üzerinden ele almaktadır.

Vakfın Mantiği: Mülkün Aslı, Gelirin Akışı, Şartın Bağlayıcılığı

Vakıf, en yalın biçimiyle, bir malın aslını "tutmak" ve gelirini belirli bir amaca "bağlamak" yoludur. Mal vakfedildiğinde, sıradan bir

satışın veya mirasın konusu olmaktan çıkmış sayılır, asıl korunur, gelir tahsis edilir. Bu tahsis, sözlü bir niyet beyanıyla sınırlı değildir, vakfiye denen metin bir çalışma düzeni kurar. Vakfiyede, gelir kaynağı olacak taşınmazlar veya nakit sermaye belirtilir, gelirlerin kim tarafından toplanacağı, hangi kalemlere harcanacağı, görevlilerin görev ve ücretleri, bakım-tamir usulleri, kimi zaman da hizmetin saat saat akışı yazılır. Böylece vakıf hem mülkiyete dair bir düzenleme hem de idareye dair bir hüküm gibi işler.

sınır da üretir: Şehir büyür, ticaret hatları kayar, fiyatlar değişir, buna rağmen vakfiye hükmünün esnek biçimde uyarlanması her zaman kolay değildir. Bu durumda vakıf hem dayanak hem de gerilim kaynağı olur.

Vakıf sisteminin şehir için önemli bir imkân sağladığı açıktır. Mali kaynakları kamuya tahsis eder, üstelik bunu belli bir idare düzeniyle güvence altına alır. Ancak bu imkânın sınırlı tarafı da aynı çerçevede doğar. Vakıf, kamuya dair işlerin finansmanını

Şehir Kurma ve Görünürlük: Külliye, İmar ve Çekim Merkezleri

Osmanlı şehirlerinde vakfın en görünür yüzü, büyük hayır yapıları ve bunların etrafında kurulan bütünlüklü düzenlerdir. Cami, medrese, darüşşifa, imaret, tabhane, mektep gibi birimler çoğu kez tekil yapılar olarak değil, bir arada düşünülmüş bir bütünün parçaları olarak kurulur. Külliye denen bu bütün, şehir silüetine yerleşmekle kalmaz, şehrin akışını da dönüştürür. İnsanların yolu bu yapılara düşer: Talebe medreseye gelir, yolcu konaklar, yoksul imareten pay alır, görevliler hizmeti yürütür, esnaf çarşıda satış yapar. Böylece vakıf, taş bina kurmanın ötesinde, şehirde bir çekim merkezi üretir.

Külliye'nin şehirdeki etkisini yalnız abidevî görünüşle açıklamak yetersizdir. Külliye, çevresinde yeni yerleşimlerin toplanmasına yol açabilir, mahalleleşme süreçlerini hızlandırabilir, yol, pazar ve gündelik dolaşım hatlarını yeniden düzenleyebilir. Üstelik külliye, "hizmet" birimleriyle ayakta kalmaz, onu yaşatacak gelir mülkleri de şehir dokusu içine yayılır. Hanlar, dükkân silsileleri, hamamlar, bedestenler gibi yapılar vakfın gelir kaynağı olur. Bunlar aynı zamanda ticaretin ve gündelik hayatın düğüm noktalarıdır. Bu nedenle vakıf, şehirde hizmet ile geliri aynı şebeke içinde birleştirir: Bir tarafta ibadet ve eğitim yürür, diğer tarafta kira toplanır ve gelir hizmete akar.

Bu düzenin şehirde ürettiği önemli sonuçlardan biri, idare fikrinin yazılı hale gelmesidir. Vakfiyeler, görev tanımlarını ve iş akışını detaylandırırken, şehirde

Bu noktada vakfın şehirle kurduğu bağın iki ana boyutu ortaya çıkar. Birincisi, süreklilik vaadidir. Şehirde su yolları, köprüler, aşevleri, mektepler gibi işlerin kesintiye uğraması gündelik hayatın işleyişini kesintiye uğratır. Vakıf, gelir bağlayarak kesintiye azaltmayı hedefler, gelir düzenli ise hizmetin sürmesi beklenir. İkincisi, şartın bağlayıcılığıdır. Vakfiyede yazılı şart, uzun süre korunan bir çerçeve kurar. Bu çerçeve, kurucunun niyetini ve hizmet biçimini sabitleme gücüne sahiptir. Fakat aynı güç, zaman içinde bir

"parçalı" bir yapıda kurar, çok sayıda vakfın farklı şartları, farklı gelir yapıları ve farklı idare pratikleri vardır. Bu parçalı yapı kimi zaman dayanıklılık getirir, çünkü tek bir mali kaynağın çökmesi tüm hizmetleri durdurmaz. Kimi zaman da koordinasyon zorluğu ve kaynakların "kilitlenmesi" sonucunu doğurur. Belirli gelirler belirli hizmetlere bağlandığı için, şehirde yeni bir ihtiyaç belirdiğinde mevcut gelirlerin başka yere aktarılması zahmetli hale gelir.

“nasıl işletileceğine” dair misaller ortaya koyar. Külliye ölçeğinde görülen bu örnek, küçük vakıflar yoluyla şehir geneline yayılır. Mahalle çeşmesi, küçük mescit, mektep, zaviye, sebil gibi yapılar, her biri için az ya da çok, şart düzeni kurulmuş olur. Böylece şehir, yalnız bir mimarî birikim değil, idare edilen, finanse edilen ve işletilen kurumlar toplamı olarak da okunur.

Mimarî kültür açısından bakıldığında, vakfın şehirde kurduğu büyük yapılar aynı zamanda temsil yükü taşır. Büyük camiler ve külliyeler, yalnız ibadet mekânı değildir. Bu yapılar kurucunun itibarını, devletin himaye iddiasını ve şehirde düzen fikrini görünür kılar. Bu görünürlük, şehirde meşruyetin de bir parçasıdır: Yardım ve hizmet, yalnız ihtiyaç giderme değil, aynı zamanda “gözetme” ve “koruma” iddiasının şehirdeki ifadesidir.

Çarşı, Han, Dükkân: Vakıf Mülkleri ve Şehir İktisadı

Osmanlı şehrini anlamak için çarşıya girmek gerekir. Çarşı, yalnız alım-satım yeri değildir, zanaatın, tedarikin, depolamanın ve piyasa düzeninin merkezidir. Gıda temini, üretim kolları, esnaf örgütlenmeleri, fiyat hareketleri ve gündelik tüketim, çarşı çevresinde şekillenir. Bu iktisadî örgüt içinde vakıf mülkleri sıkça karşımıza çıkar. Dükkânların bir bölümü vakıf malıdır. Hanlar, hamamlar, bedestenler de çoğu kez vakıf gelirine bağlanır. Böylece vakıf, şehir iktisadının içine yerleşmiş olur.

Vakıf mülklerinin çarşıdaki varlığı, birkaç önemli sonuç doğurur. Öncelikle, mülkün uzun süre el

değiştirmemesi çarşıda yerleşiklik üretebilir. Esnaf, aynı dükkânda uzun yıllar iş tutabilir ve böylece çarşının belirli bir düzeni korunur. İkinci olarak, kira gelirinin bir hizmete bağlanmış olması, kira ilişkisinin anlamını değiştirir. Kira yalnız bir kazanç kalemi değil, bir mektebin, bir caminin, bir imaretin giderine giden akıştır. Bu da piyasa ile hizmet arasında görünür bir bağ kurar. Üçüncü olarak, vakıf mülklerinin yoğunlaştığı yerlerde han-çarşı-külliye bağları güçlenebilir, şehirde dolaşım ve ticaret, vakıf ağı içinde daha kalıcı biçim alabilir.

Bununla birlikte vakıf mülkleri her zaman rahatlık üretmez. Şehirde ticaret hattı değiştiğinde, eski çarşı canlılığını yitirdiğinde veya yeni merkezler ortaya çıktığında vakıf gelirlerinde düşüş görülebilir. Hizmetin masrafı ise devam eder. Bu durumda vakıf idaresi kiralari artırma eğilimine girebilir, esnaf üzerindeki baskı büyüyebilir. Gelir düşüşü tamir işlerini geciktirebilir, hanın bakımını aksar, dükkânların fizikî niteliği bozulur. Böylece vakıf, şehir iktisadı ile hizmet arasındaki bağ kurarken, bağın zayıfladığı dönemlerde şehirde yeni sıkıntılar da doğurur.

Şehir iktisadı yalnız taşınmaz kira gelirine dayanmaz. Nakit vakıflar, şehirde parayı dolaşıma sokan ayrı bir kapı açar. Bu vakıflar, nakit sermayeyi belirli usullerle işletir, elde edilen getiriyi vakfın amacına yönlendirir. Bu, iki yönlü bir etki üretir. Bir yandan vakıf gelirini çeşitlendirir ve yalnız kira gelirine bağlı kalmanın riskini azaltır, öte yandan şehirde küçük ölçekli ticaretin ve esnafın nakit ihtiyacına cevap üretebilen bir kanal oluşturur. Nakit vakıf-

ların şehir ekonomisindeki rolü, piyasa ile hayır arasında kurulan ilişkinin “para” üzerinden de işlediğini gösterir.

Bu çerçevede vakıf sistemi, şehirde kamuya dair işlerin finansmanını piyasa kurumlarıyla iç içe geçirir. Hanın kirası imarete, dükkânın geliri çeşmeye, hamamın getirisi medreseye akar. Şehrin iktisadî canlılığı arttıkça vakıf gelirleri de artabilir, hizmetler güçlenebilir. Aksi durumda, iktisadî daralma doğrudan hizmet alanına yansiyabilir. Bu nedenle vakıf-şehir bağının güçlü yanı kadar kırılgan yanı da şehir iktisadıyla eşzamanlıdır.

İmaret ve İaşe: Yoksullukla Baş Etme, Düzen Kurma, Görünür Kılma

Vakıf düzeninin şehir hayatındaki en canlı yüzlerinden biri, imaret kurumudur. İmaret, şehirde iaşe temin eden bir düzen kurar: Kazan kaynar, yemek dağıtılır. Bu iş, rastgele bir dağıtım değildir. İmaretin nasıl işleyeceği, kimlerin hangi şartla pay alacağı, görevlilerin vazifeleri, erzak temini ve dağıtım düzeni ayrıntılarıyla belirlenmiştir. Bu nedenle imaret, yalnız “yardım” değil, şehirde düzen üreten bir kurumdur.

İmaret, bir yandan yoksul, yolcu ve talebe gibi grupların hayatına doğrudan temas eder. Şehirde dolaşan insan, imaret sayesinde belli bir mekânda toplanır, bu durum ihtiyaç sahiplerinin görünürlüğüne artırır ve yardımın “nereye” gittiğini şehir halkının gözünün önüne getirir. Öte yandan imaretin idaresi, şehirde kamuya dönük hizmetlerin nasıl “işletildiğini” gösteren somut bir örnek üretir. Erzak depoları, satın alma,

taşıma, mutfak düzeni, dağıtım saatleri, görevlilerin ücretleri, bunlar vakıf gelirine dayanan bir işleyişle yürür.

İmaretin şehirde taşıdığı anlam, yalnız iâşe ile sınırlı değildir. Açlık, kıtlık, fiyat artışı ve işsizlik gibi dönemlerde şehirde huzursuzluk artar. İmaret, bu gerilimi tamamen ortadan kaldırmaya bile belirli çevreler için bir dayanak oluşturur. Ayrıca imaretin görünür olması, kurucunun adını şehirde yaşatır, vakfın şöhreti ve itibar yükü şehir hafızasında yer eder. Yardımın şehirde temsil ettiği bu anlam, meşruiyet dünyasıyla da iç içedir: Himaye ve gözetme iddiası, imaret gibi kurumlar üzerinden görünür hale gelir.

İmaretlerin bulunduğu şehirler, farklı ölçeklerde benzer bir düzeni taşır. Kimi yerde imaret daha çok yolcu ve talebeye dönük bir işleve sahip olur, kimi yerde şehir yoksullarına doğrudan temas öne çıkar. Bu çeşitlilik, vakfın yerel ihtiyaçlara cevap verebildiğini gösterir, ancak yine aynı şart düzeninin bağlayıcılığı sebebiyle, değişen şartlar karşısında imaretin gelir-gider dengesinin bozulabileceği de unutulmamalıdır. Erzak fiyatları yükseldiğinde veya gelir kaynakları zayıfladığında, imaretin işleyişi daralabilir, dağıtım miktarı düşebilir, bu da şehirde vakıf kurumlarının kırılğan yanını açığa çıkarır.

Mahalle Ölçeği: Mescit, Çeşme, Mektep ve “Küçük Bağlar”

Osmanlı şehri çoğu zaman tek bir merkez etrafında planlanarak kurulmaz, mahallelerin yan

yana eklenmesiyle büyür. Mahalle, yalnız yerleşim birimi değil, gündelik dayanışmanın, kimlik bağlarının ve şehir içi örgünün temel parçasıdır. Mahalle içinde mescit, çeşme, mektep, kimi zaman küçük tekke veya zaviye gibi kurumlar yer alır. Bu kurumların önemli bir kısmı vakıf gelirleriyle yürür. Bu nedenle vakıf, şehirde yalnız büyük eserlerde değil, mahalle ölçeğinde de belirleyici rol oynar.

Mahalle mescidi, mahalle hal-kını bir araya getirir, çeşme gündelik hayatın merkezlerinden biri olur, mektep çocukların ilk eğitiminde bir kapı açar. Bu kurumların masrafı çoğu zaman küçük vakıflar yoluyla karşılanır. Bir dükkânın kirası çeşmenin bakımına ayrılabilir, bir bağın geliri mektebin hocasına bağlanabilir, bir evin geliri mescidin kandiline tahsis edilebilir. Bu örnekler, vakfın şehirde nasıl “küçük bağlar” kurduğunu gösterir. Şehir, bu bağlarla örülür, hizmetin devamı, küçük gelir akışlarının devamına bağlanır.

Küçük vakıfların şehirde ürettiği önemli bir sonuç da “mekân” duygusunun güçlenmesidir. Mahalle, yalnız evlerin dizildiği bir alan olmaktan çıkar, ortak kurumlar etrafında anlam kazanır. Bu kurumların canlı kalması, vakıf gelirlerinin düzenli işlemesine bağlıdır. Böylece vakıf, mahallelerin sürekliliğine katkı verir, şehir dokusunu bakım ve hizmet üzerinden diri tutar.

Küçük vakıflar aynı zamanda şehirde çeşitlilik üretir. Büyük külliyeler şehirde merkez kurarken, küçük vakıflar yerel dokuyu örür. Bu çok katmanlı yapı, Osmanlı şehirlerinin “vakıf ağı” üze-

rinden işlediğini gösterir. Bir yanda büyük kurumsal çekimler, öte yanda mahalle ölçeğinde gündelik hizmetler, ikisi de mülk-gelir-şart bağlamında bir düzen içinde yer alır.

Şehirler Arası Farklar: Liman, İç Bölge, Payitaht ve Vakıf Ağının Çeşitlenmesi

Osmanlı şehirleri aynı idare çarçısı altında yer alsada aynı biçimde işlemez. Liman bağlantısı ve dış ticaretle öne çıkan şehirler, iç ticaret, zanaat ve bölgesel tedarik ağıyla yaşayan şehirler, idare ve hüküm merkezi olma vasfıyla ayrı bir yere sahip şehirler vardır. Bu farklılık, vakıf düzeninin şehir içindeki görünüşüne de yansır.

Liman bağlantısı güçlü yerlerde hanlar, depolar, çarşı yapıları ve konaklama tesisleri daha yoğun hareketlilikle ilişki kurar. Vakıf mülkleri bu hareketlilikten gelir sağlayabilir, gelir şehirde hizmete akar. İç bölgede yer alan şehirlerde üretim ve tedarik ağları farklı çalışır, vakıf gelirleri de buna göre çeşitlenir. Payitahtta ise büyük vakıflar yalnız bir mahallenin değil, geniş bir hizmet alanının yükünü taşır. Büyük külliyeler, payitahtta yalnız dinî yapı olarak değil, idarenin görünürlüğü, düzen fikrini ve himaye iddiasını taşıyan işaretler olarak da yükselir.

Bazı şehirlerde vakıf mülklerinin şehir dokusu içine yayılışı daha belirgindir. Sokak sokak, mahalle mahalle dağılmış gelir kaynakları, şehirde mülk haritasını etkiler. Bir hizmetin geliri birden fazla taşınmazdan gelebilir, bu da vakfın şehir mekânına “dağınık ama bağlı” biçimde yerleştiğini gösterir. Bazı şehirlerde

ise imaret gibi kurumlar daha yoğun biçimde öne çıkar, vakfın yoksullukla temas eden yüzü, şehir hayatında belirleyici olur. Şehir ölçeği, ticaret hacmi, nüfus hareketliliği ve idari konum, vakfın hangi tür kurumlar üzerinden görünür olacağını etkiler.

Bu çeşitlilik, vakıf sisteminin “tek tip” bir şehir modeli üretmediğini, aksine farklı şehirlerin iktisadî ve içtimaî yapısı içinde farklı biçimler aldığını gösterir. Yine de ortak bir payda vardır: Mülkün geliri hizmete bağlanır, hizmetin devamı gelir akışına bağlanır, idare vakfiye şartı etrafında yürür. Şehirler arasındaki farklar, bu ortak düzenin hangi noktadan daha çok görünür olduğuna işaret eder.

Vakıf, Kamu Malı ve Sınırlılıklar: Düzen Kuran Çerçevenin Zorlandığı Yerler

Vakıf sistemi, şehirde kamuya yönelik işlerin finansmanında

güçlü bir araçtır, fakat bazı sınırlılıklar da üretir. Bu sınırlılıkların başında, şart düzeninin uzun süre bağlayıcı olması gelir. Şehirde nüfus arttıkça hizmet talebi artabilir, yeni mahalleler oluşabilir, eski kurumların kapasitesi yetmeyebilir. Ancak vakıf gelirleri belirli hizmetlere bağlandığı için, gelirlerin yeniden tahsisi kolay değildir. Böylece şehirde “ihtiyaç” ile “tahsis” arasında zaman zaman bir uyumsuzluk doğabilir.

İkinci sınırlılık, idare ve denetim alanında ortaya çıkar. Vakıf idaresi, görevliler ve mütevellî üzerinden yürür. Bu yapı, şehirde yerel idare pratikleri üretir, fakat aynı zamanda suistimal, kayırma veya verimsizlik riskini de taşır. Vakfiyelerin ayrıntılı hükümler içermesi, bu riski azaltma niyeti taşır, yine de zaman içinde uygulama ile metin arasında boşluklar doğabilir. Bu boşluklar, vakfın şehirde kurduğu düzenin “ideal” hali ile “fiilî” hali arasındaki farkı büyütebilir.

Üçüncü sınırlılık, ekonomik dönüşümlerle ilgilidir. Vakıf gelirleri çoğu zaman kira, tarım geliri veya nakit işletimi üzerinden yürür. Fiyat hareketleri, ticaretin yön değiştirmesi veya yeni iktisadî ilişkiler, vakıf gelirlerinin değerini etkiler. Gelirler eridiğinde, hizmetin sürmesi için ya kiraların yükseltilmesi ya da hizmetin daraltılması gündeme gelebilir. Bu, şehirde vakıf kurumlarının hem dayanıklılık hem de kırılabilirlik taşıdığını gösterir.

Bu sınırlılıklar, vakfı “başarısız” bir düzen olarak göstermeye yetmez, tam tersine vakfın şehirde asırlar boyunca önemli bir yük taşıdığını, fakat bu yükün değişen şartlarla birlikte yeni gerilimler ürettiğini gösterir. Vakıf, şehirde kamuya dönük hizmetlerin merkezî bir devlet bütçesiyle değil, mülkiyet ve tahsis ağıyla yürütüldüğü bir yapının ana unsurudur. Bu yapı, belli dönemlerde güçlü çalışır, belli dönemlerde ise uyum zorluğu yaşar.

19. Yüzyılda Dönüşüm: Yeni İdare Tarzı ile Vakıf Alanının Karşılaşması

19. yüzyıl, Osmanlı şehirlerinde yeni bir idare tarzının güçlendiği dönemdir. Yol açma, meydan düzenleme, yeni ulaşım hatları,

tahsis etme ihtiyacı doğar.

Bu karşılaşma, vakfın şehirdeki "devam" iddiasını sınar. Bir yol genişletme işi vakfa ait dükkân sırasını kesebilir, meydan açılması vakıf arazisini etkileyebilir, yeni

Bu dönemde şehir algısı da dönüşür. Şehir, yalnız yaşanan bir yer değil, planlanan, ölçülen, düzenlenen bir yer haline gelir. Eski eserler kimi zaman korunacak miras, kimi zaman "engel" olarak görülür. Vakıf yapıları ve vakıf

belediye işleri, altyapı müdahaleleri şehir dokusuna doğrudan temas eder. Bu müdahaleler, vakıf mülkleriyle sıkça karşı karşıya gelir. Çünkü vakıf mülkü şartla bağlıdır, kullanım biçimi ve gelir akışı vakfiye hükmüyle belirlenmiştir. Yeni idare tarzı ise şehri yeniden düzenlemek ister, kimi zaman yıkmaya, kimi zaman yer değiştirme, kimi zaman yeni bir işe

altyapı hatları vakıf yapısının yerini tartışmalı hale getirebilir. Bu durumlarda uzlaşma arayışları, mülkiyet ve hizmet ilişkisinin yeniden kurulması gibi meseleler gündeme gelir. Vakıf bir yandan hizmetin sürmesini sağlar, öte yandan "değişime direnç" gibi algılanabilir. Bu ikili görünüş, vakfın şehir hayatındaki yerini daha karmaşık hale getirir.

mülkleri bu yeni bakışın tam ortasındadır. Vakıf düzeni bir tarafta geçmişin devamını taşır, diğer tarafta yeni düzenleme ihtiyacıyla yüz yüze kalır. Bu yüzleşme, vakıf kurumlarının hukukî ve idarî çerçevesinin yeniden düşünülmesini de beraberinde getirir.

Sonuç: Vakıf Olmadan Şehir Okunmaz

Osmanlı şehri, vakıf olmadan açıklanamaz. Çünkü vakıf, şehirde mülk ile hizmeti bir araya getirir, geliri hizmete bağlar, bakım ve idare için yazılı bir çerçeve

Büyük külliyeler, vakfın şehir kurma kudretini gösterir. Çarşıdaki dükkân ve hanlar, vakfın şehir iktisadi içindeki yerini açık eder. İmaret, yardım ile idare arasındaki çizginin şehirde nasıl birlikte yürüdüğünü gösterir.

Vakıf, şehirde mülkün, gelirin ve hizmetin bir düzen içinde bağlandığı yoldur. Şehir de bu düzen içinde büyür, işler, dönüşür. Osmanlı şehir tarihini okumak, vakıf düzeninin izini sürmeden eksik kalır.

Kaynakça

Barnes, J. R. (1986). *An introduction to religious foundations in the Ottoman Empire*. Brill.

Bierman, I. A., Abou-El-Haj, R. A., & Preziosi, D. (Eds.). (1991). *The Ottoman city and its parts: Urban structure and social order*. A. D. Caratzas.

Çelik, Z. (1986). *The remaking of Istanbul: Portrait of an Ottoman city in the nineteenth century*. University of California Press.

Çizakça, M. (2000). *A history of philanthropic foundations: The Islamic world from the seventh century to the present*. Boğaziçi University Press.

Eldem, E., Goffman, D., & Masters, B. (1999). *The Ottoman city between East and West: Aleppo, Izmir, and Istanbul*. Cambridge University Press.

Faroqhi, S. (1984). *Towns and townsmen of Ottoman Anatolia: Trade, crafts and food production in an urban setting, 1520-1650*. Cambridge University Press.

İnalçık, H., & Quataert, D. (Eds.). (1994). *An economic and social history of the Ottoman Empire, 1300-1914*. Cambridge University Press.

Kuran, T. (2001). The provision of public goods under Islamic law: Origins, impact, and limitations of the waqf system. *Law & Society Review*, 35(4), 841-897.

Kuran, T. (2011). *The long divergence: How Islamic law held back the Middle East*. Princeton University Press.

Necipoğlu, G. (2005). *The age of Sinan: Architectural culture in the Ottoman Empire*. Princeton University Press.

Peri, O. (1992). Waqf and Ottoman welfare policy: The poor kitchen of Hasseki Sultan in eighteenth-century Jerusalem. *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 35(2), 167-186.

Singer, A. (2002). *Constructing Ottoman beneficence: An imperial soup kitchen in Jerusalem*. State University of New York Press.

van Leeuwen, R. (1999). *Waqfs and urban structures: The case of Ottoman Damascus*. Brill.

kurar. Şehirde su akar, mektep işler, mescid ışık verir, imaret kazanı kaynar, bunların arkasında çoğu zaman vakıf geliri vardır. Vakıf, şehre süreklilik kazandırır. Fakat aynı vakıf, şartın bağlayıcılığı sebebiyle yeni ihtiyaçlara uyum göstermekte zorlanabilir, bu da şehirde yeni gerilimler doğurur.

Mahalle vakıfları, şehrin dokusuna küçük ama kalıcı izler bırakır. 19. yüzyılda ise vakıf alanı ile yeni idare tarzı karşılaşır, şehirde “devam” ile “yeniden kurma” arasındaki gerilim daha görünür hale gelir.

Bu nedenle vakıf, Osmanlı şehirde yalnız hayır yolu değildir.

İyilik Ekonomisi: Vakıf Medeniyeti Ruhunun Felsefî Arka Planı

Dr. Öğr. Üyesi Yasin GÖKHAN / Yozgat Bozok Üniversitesi

Giriş

İslam düşünce geleneğinde vakıf, bir mülkiyet yönetimi mekanizması değil, aynı zamanda bireysel *tezkiye* (arınma) ve toplumsal *ihsanı* (iyilik üretimi) kurumsallaştıran ahlaki bir müessesedir. Bu anlayış, servetin yalnızca bireysel bir birikim aracı olarak değil, aynı zamanda manevi ve sosyal bir sorumluluk olarak görülmesini sağlamıştır. Kur'an'da yer alan "Arınan kurtuluşa ermiştir" (Alâ, 87:14) ayeti, bireyin manevi gelişimini vurgularken, bu arınmanın toplumsal boyutta nasıl somutlaştığı da vakıf kurumu üzerinden gözlemlenebilir. Vakıf, zekât ve sadaka gibi İslami infak emirlerinin kurumsallaşmış bir halidir. Kur'an, zekâtın "onların mallarından bir sadaka al ki, onunla kendilerini temizlemiş, arındırmış olasın" (Tevbe, 9:103) buyurarak, bu eylemin sadece

bir yardım değil, aynı zamanda bireyin nefsinin cimrilik ve dünya malına aşırı bağlılıktan arındıran bir eylem olduğunu ifade eder. Benzer şekilde, Bakara Suresi'nde (2:177), gerçek iyiliğin sadece ibadetlerle sınırlı kalmayıp, malın "akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolcuya, dilencilere ve kölelere" verilmesini de içerdiği belirtilir. Vakıf, bu ayetlerin ruhunu kalıcı bir yapıya dönüştürerek, servetin toplumsal fayda için sürekli bir akışa geçmesini sağlar. Bu bağlamda vakıf, bireysel mülkiyetin toplumsal maslahat ve kamu yararının hizmetine devredildiği bir *iyilik ekonomisi* projesidir. Vakıf kurucusu, malını Allah rızası için tahsis ederek hem nefsinin arındırır hem de *karz-ı hasen* yoluyla geçici dünya malını ölümsüz bir ticarete ve tükenmez bir manevi hazineye dönüştürmektedir. Bu süreç, sadece malından vazgeç-

mek değil, aynı zamanda mülkiyetin kişisel bir emanet olduğu bilincini de diri tutarak insanı, dünyevileşme yoluyla kendine yabancılaşması tehlikesinden ve bireysel arzu ve ihtiraslarının esiri olmaktan özgürleştirmektedir. Öztürk (2018) bu durumu, vakıfların "kişisel mülkiyetin hayırseverlik yoluyla toplumsal faydaya dönüştürülmesi" olarak tanımlamaktadır. Vakıf senedinde belirtilen amaçlar doğrultusunda kullanılan gelirler, cami, medrese, hastane, aşevi gibi kamusal mekanların inşasını ve sürdürülebilirliğini sağlar. Bu sayede, bireyin arınma çabası, toplumun tüm katmanlarına yayılan bir "ihsan" dalgası yaratarak, *manevi şirketleşme* sistemini hayata geçirmektedir.

Vakıf sistemi, iki ana faydayı aynı anda gerçekleştirir:

Bireysel Tezkiye (Arınma):

Vakıf kurma eylemi, kişinin dünya malına olan bağlılığını ve cimriliğini yenmesini sağlayan bir manevi arınma sürecidir. Bu eylem, kişinin Allah'a olan tevekkülünü artırır ve serveti bir imtihan vesilesi olarak görmesine yardımcı olur. Bu yönüyle vakıf, bireysel nefis terbiyesinin somut bir göstergesidir (Erdoğan, 2020).

Toplumsal İhsan (İyilik):

Vakıf, gelirini toplumun ihtiyaç duyduğu alanlara yönlendirerek, yoksulluk, cehalet ve hastalık gibi sorunlara kalıcı çözümler üretir. Medreseler aracılığıyla ilmin yayılması, hastaneler aracılığıyla şifa dağıtılması ve çeşmeler aracılığıyla suyun topluma ulaştırılması, vakıfların toplumsal ihsan projesinin somut örnekleridir. Bu sistem, toplumsal dayanışmayı güçlendirir ve sosyal adaleti pekiştirir. Zaim (2015) vakıfları "İslam'ın sosyal güvenlik ve refah sisteminin temel direği" olarak nitelendirir.

Bu nedenle, Türk-İslam geleceğindeki vakıf kurumu, yalnızca ekonomik bir düzenleme değil, aynı zamanda Kur'an'ın *tezkiye ve ihsan* kavramlarını pratik hayata geçiren bir ahlak projesidir. Vakıf, bireyin manevi arınmasını toplumsal iyilik üretimiyle birleştirerek, servetin hem ferdi hem de kolektif huzur ve refah için kullanıldığı eşsiz bir *iyilik ekonomisi* modeli sunmaktadır.

İyilik Ekonomisi Perspektifinin Kur'ânî Temelleri

Kur'an'da yer alan "sevdiğinizden infak etmedikçe *birr'e* (gerçek iyiliğe) ulaşamazsınız" (Âli İmrân, 3:92) ayeti, iyiliğin en üst

mertebesine ulaşmanın sadece maddi birikimden vazgeçmekle değil, aynı zamanda en kıymetli maldan fedakârlık etmekle mümkün olduğunu vurgular. Bu, kişinin manevi gelişimini, dünya malına olan bağımlılığını aşarak gerçekleştirmesi gerektiğini gösterir. Vakıf kurucusu, sahip olduğu en değerli mülkleri (arsa, dükkân vb.) sonsuz bir hayır için ayırarak, bu ayetin ruhunu pratiğe döker. Bu fedakârlık, vakıf sahibini manevi olarak arındırırken, malın kendisi de bir iyilik kaynağına dönüşür.

Nahl Suresi'nde (16:90) yer alan "Şüphesiz ki Allah, adaleti, ihsanı (iyiliği) ve akrabaya vermeyi emreder" ayeti, vakıf kurumunun temel felsefesini özetler niteliktedir. Vakıflar, bir yandan toplumdaki eşitsizlikleri giderek adaleti tesis ederken, diğer yandan da yoksullara, yetimlere ve ilim talep edenlere yardım ederek ihsanı (iyiliği) yaygınlaştırır. Akrabaya yardım etme emri de vakıfların bazen aile üyelerini veya akrabaları gözetme amacıyla kurulduğunu, böylece hem bireysel hem de toplumsal bağları güçlendirdiğini gösterir. Bu ayet, vakıfların sadece dini bir görev değil, aynı zamanda toplumun huzur ve refahını sağlayan bir sosyal düzenleme olduğunu ortaya koymaktadır.

Haşr Suresi'ndeki (59:7) ayet, "ta ki (bu mal ve servet) içinizden sadece zenginler arasında dönüp dolaşan bir devlet olmasın" ifadesiyle, servetin toplumun genelinde dolaşımını sağlama ilkesini net bir şekilde ortaya koyar. Bu ayet, İslam iktisadının temel hedefi olan ekonomik fırsat eşitsizliğini önlemeyi ve bu suretle iktisadi adaleti sağlamayı işaret

etmektedir. Vakıflar, servet dolaşımı ve ekonomik adalet ilkesinin en etkili pratik uygulamalarından birisidir ki üç temel esas üzere yapılırlar:

Ekonomik Dolaşım:

Bir vakfın gelir getiren mülkleri (dükkanlar, hanlar, tarım arazileri), elde edilen gelirin eğitimden sağlığa, alt yapı hizmetlerinden yoksullara yardıma kadar çeşitli alanlara aktarılmasını sağlar. Bu sayede, zengin bir bireyin malı, tüm topluma hizmet eden bir sermayeye dönüşür.

Sürdürülebilirlik:

Vakıflar, mülkün sonsuzluğa dek kamu hizmetine tahsis edilmesiyle, iyiliğin ve faydanın kuşaklar boyu devam etmesini garantiler. Bu yapı, geçici yardımlardan farklı olarak, kalıcı ve sürdürülebilir bir ekonomik döngü yaratır.

Toplumsal Dayanışma:

Vakıflar, toplumun farklı kesimleri arasında bir köprü vazifesi görür. Servet sahibi, malının toplumsal sorunların çözümüne katkıda bulunduğunu bilerek manevi bir doyum sağlarken, toplum da bu kaynaklardan faydalanarak refaha kavuşur. Bu, bireyler arasında güçlü bir dayanışma ve güven duygusu oluşturur.

Kur'an'ın ilgili ayetleri, vakıf kurumunun sadece bir hayırseverlik aracı değil, aynı zamanda *iktisadi adalet, sürdürülebilir iyilik ve toplumsal dayanışma* ilkeleri üzerine kurulmuş derinlikli bir sosyal ve ekonomik sistem olduğunu göstermektedir. Nitekim vakıflar, bireysel fedakârlığı toplumsal faydaya dönüştürerek, Kur'an'ın çizdiği ideal toplum düzeninin inşasında hayati rol oynamışlardır.

Sünnet'te Vakıf Pratiği ve Nebevî Temelleri

Peygamberlik henüz gelmeden yaklaşık 20 yıl önce katıldığı *Hilfu'l-Fudûl* (Erdemliler İttifakı) ile Hz. Peygamber, daha o genç yaşlarında bile toplumsal adalete ve insan haklarına verdiği önemi göstermektedir. Peygamberlik geldikten sonra da bu ittifak hakkında konuşurken, "Abdullah b. Cüd'ân'ın evinde katıldığım bir antlaşma var ki, bana kızıl develer verilse bile ona değişmem. Eğer bugün de öyle bir antlaşmaya çağırılsam, tereddüt etmeden yine katılırım" demiştir (İbn İshak, *es-Sîre*, 145). Bu sözler, Hilfu'l-Fudûl hareketinin temel felsefesinin, İslam'ın getirdiği evrensel adalet ve iyilik ittifakı ilkeleriyle ne kadar örtüştüğünü açıkça ortaya koymaktadır.

Hz. Ömer'in Hayber'deki arazisini Allah yolunda vakfetmesi, İslâm tarihinde vakfın en açık ve somut örneği olarak kabul edilir (Turgut, 2018). Bu uygulamada arazinin aslı satılamaz, hibe edilemez, miras olarak devredilemez; yalnızca gelirden faydalanılır. Böylece malın özü korunurken, topluma kalıcı yarar sağlanır. Hz. Peygamber'in "İnsanoğlu öldüğünde amel defteri üç şey dışında kapanır: sadaka-i câriye, faydalanılan ilim ve kendisine dua eden hayırlı evlat" (Müslim, Vasiyye, 14) hadisi ise vakıf kurumunun ahlakî motivasyonunu açıkça ortaya koymaktadır. Görüldüğü üzere, sünneti nebevî de iyiliğin sürekliliğini temin eden kurumların İslam medeniyetinde vazgeçilmez olduğunu göstermektedir.

Vakıf Ruhunun Felsefî Arka Planı

Vakıf kurumu, İslam düşünce geleneğinde sadece bir hayır-severlik eylemi olarak değil, aynı zamanda insanın akıl ve iradesini kullanarak *toplumsal maslahatın* (kamu yararı) gerçekleştirilmesini sağlayan merkezi bir yapı olarak görülür. Bu anlayış, Mâturîdî, Fârâbî ve İbn Haldûn gibi İslam düşünürlerinin eserlerinde derinlemesine işlenmiştir.

Mâturîdî ve Akıl-İrade Bağlamında Vakıf

Mâturîdî paradigma, insanın akıl ve irade sahibi bir varlık olarak yükümlü kılındığını ve bu yükümlülüğün temelinde *toplumsal faydanın* (maslahatın) gözetilmesinin yattığını savunur (Mâturîdî, 2013, s. 345). Ona göre bireyin manevi arınması olan *tezkiye*, yalnızca nefsi terbiye etmekle kalmaz, aynı zamanda bu arınmayı başkalarının faydasına dönüştürerek tamamlanır. Vakıf, işte bu düşüncenin en somut tezahürüdür. Birey, malını vakfederek kişisel çıkarlarının ötesine geçer ve servetini kalıcı bir sosyal fayda kaynağına dönüştürür. Bu eylem, kişinin akıl ve iradesini kullanarak toplumsal düzenin iyiliğine katkıda bulunması anlamına gelir. Vakıf, bireyin manevi tekâmülünü sosyal sorumlulukla birleştiren bir köprü işlevi görür.

Fârâbî ve Erdemli Şehirde Vakfın Yeri

Fârâbî, "*el-Medînetü'l-Fâzıla*" (Erdemli Şehir) adlı eserinde, ideal bir toplumun bireysel faziletlerin kurumsal yapılarla toplumsal saadete dönüştüğü bir düzen olduğunu tasvir eder (Fârâbî, 2001, ss. 112-115). Fârâbî'nin tasavvur

ettiği erdemli şehirde her birey kendi faziletini geliştirirken, bu faziletler birbiriyle uyum içinde çalışarak kolektif bir iyilik ve adalet ortamı yaratır. Vakıf, bu yapının hayati bir parçasıdır. Bireylerin fedakârlık ve cömertlik gibi faziletleri, vakıf kurumu aracılığıyla ölümsüz birer iyilik kurumu olan hastanelere, okullara, köprülere ve çeşmelere dönüşür. Bu kurumlar, şehrin sosyal ve ekonomik altyapısını güçlendirirken, adaletin ve ihsanın sürekli olmasını sağlar. Vakıf, bu anlamda erdemli şehir idealini somutlaştıran, bireysel ahlaki kolektif refaha taşıyan bir "*ara kurumdur*".

İbn Haldûn ve Asabiyetin Sürekliliği

İbn Haldûn, medeniyetlerin yükseliş ve çöküş dinamiklerini incelerken, *asabiyetin* (toplumsal dayanışmanın) medeniyetin itici gücü olduğunu vurgular (İbn Haldûn, 2004, c. 1, s. 350). Ona göre asabiyet, bir topluluğun ortak amaçlar etrafında birleşmesini ve zorluklara karşı birlikte hareket etmesini sağlar. Medeniyetlerin olgunluk döneminde asabiyet zayıflama eğilimi gösterdiğinde, toplumsal yapı çözülmeye başlar. İbn Haldûn'a göre vakıflar, bu çözülmeyi önleyen en önemli mekanizmalardan biridir. Vakıf, miras hukukunun parçalanmasına karşı koyarak servetin birliğini korur ve bunu toplumsal hizmetler için kullanarak *dayanışmayı* mekânsal ve tarihsel olarak sabitler. Böylece vakıflar, asabiyetin zayıflamasına direnen ve *umranın* (medeniyetin) devamlılığını sağlayan kalıcı bir araç olarak işlev görmektedir.

Sonuç olarak, vakıf kurumu, İslam düşüncesinin üç büyük isminin farklı perspektiflerinden

ortak bir temele; bireysel ahlaki sorumluluğun toplumsal faydaya dönüştürülmesi, oturmaktadır. Mâturîdî'ye göre bu, aklın ve iradenin zorunlu bir gereğidir; Fârâbî'ye göre erdemli bir şehrin olmazsa olmazıdır; İbn Haldûn'a göre ise bir medeniyetin varlığını sürdürdürebilmesinin anahtarıdır. Vakıf, bu üç düşünürün de vurguladığı gibi, *bireysel tezkiyeyi* (arınmayı) *toplumsal maslahatla* birleştiren eşsiz bir projedir.

Nitekim Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde vakıf, şehirleşme, eğitim, sağlık ve ticaretin temel altyapısını oluşturmuştur. Medreseler, kütüphaneler, darüşşifalar, imaretler ve köprüler genellikle vakıf gelirleriyle inşa edilmiştir (Barkan, 1942, s. 285). Osmanlı toplumunda "kamusal merhamet" kavramı, vakıfların üretmiş olduğu bu kurumsal iyilik üzerinden hayat bulmuştur (Singer, 2002, s. 67). Ahîlik teşkilatı gibi güzide bir tarihsel örnek de vakıflarla iç içe gelişmiş; mesleki ahlakın kurumsallaşması, vakıf gelirleri sayesinde süreklilik kazanmıştır (İnalçık, 1994, s. 215).

Sonuç

İslam düşüncesinde vakıfçılık, bireysel arınma ve toplumsal ih-sanı buluşturan özgün bir kurum olarak ortaya çıkmıştır. Kur'ân'daki infak, karz-ı hasen, ihsan, tezkiye, adalet ve emanet vurguları ile Sünnet'teki sadaka-i câriye motivasyonu, vakfın felsefi arka planını teşkil etmiştir. Tarihsel süreçte ise vakıf, şehirlerin sosyal dokusunu, eğitimin ve kültürün sürekliliğini, toplumsal dayanışma ve sosyal adaleti temin eden bir yapı olarak işlev görmüştür. Vakıflar, Kur'an'ın *adalet, ihsan ve servetin dolaşımı* (Haşr, 59:7) gibi temel ilkelerini uygulamaya

geçirme ve pratiğe uyarlama denemelerinin birer yaşayan örnekleridir. Aynı zamanda Mâturîdî, Fârâbî ve İbn Haldûn gibi düşünürlerin eserlerinde vurgulanan *toplumsal maslahat, erdemli şehir ve asabiyetin sürdürülmesi* gibi kavramların ve ideallerin de İslam kültür ve medeniyetindeki birer izdüşümüdür. Dolayısıyla, çalışmamız boyunca detaylandırılan tüm argümanlar, İslam vakıf medeniyetinin sadece geçmişe ait bir kurum değil, aynı zamanda modern dünyanın karşı karşıya kaldığı eşitsizlik, sosyal adaletsizlik ve manevi boşluk gibi sorunlara çözüm sunan yaşayan bir felsefe olduğunu göstermektedir.

Bu sistemin kalbinde, *iyilik ekonomisi* olarak adlandırdığımız eşsiz bir model yatmaktadır. Bu model, kapitalizmin sınırsız birikim hırsının ve sosyalizmin devletçi yaklaşımlarının ötesinde, mülkiyeti *bireysel tezkiye* (manevi arınma) ve *toplumsal ihsanın* (iyilik üretimi) bir aracı olarak konumlandırır. Vakıf kurucusu, malından feragat ederek kendi nefsinin arındırırken, bu mal aracılığıyla topluma kalıcı bir fayda sağlar. Bu, Hz. Peygamber'in peygamberlik öncesi dönemde katıldığı *Hilfu'l-Fudûl*'un ruhunu kurumsallaştıran bir yapıdır; yani gücünün değil, haklının yanında durma, iyilik ve adaleti tesis etme arayışının bir devamıdır.

Vakıflar, sadece yardımseverlik eylemlerini değil, aynı zamanda eğitimden sağlığa, sanattan çevre düzenlemesine kadar toplumun temel ihtiyaçlarını karşılayan sürdürülebilir bir sistem yaratmıştır. Bu, bireysel ahlakın (tezkiye) toplumsal refaha (ihsan) dönüştüğü, özel mülkiyetin kamu hizmetine tahsis edildiği ve böylece zen-

ginlikle yoksulluk arasındaki uçurumun daraltıldığı bir modeldir. Sonuç olarak, vakıf medeniyeti, maddi gelişmeyi manevi ve ahlaki sorumlulukla birleştiren, bugün bile örnek alınması gereken bir *insanlık projesidir*.

Kaynakça

Barkan, Ö. L. (1942). "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler". Vakıflar Dergisi. Sayı 2, ss. 279-386. https://isamveri.org/pdfdrgr/D00143/1942_2/1942_2_BARKANL.pdf

Erdoğan, Y. (2020). Osmanlı'da Vakıflar ve Sosyal Hayat. Akçağ Yayınları.

Farabî. (2001). Erdemli Şehir (Çev. N. Çağatay). Ankara: Vadi Yayınları.

Gerber, H. (1983). "The Waqf Institution in Early Ottoman Edirne". Asian and African Studies, 17, 1-14.

İbn Haldun. (2004). Mukaddime (Çev. Z. Kadioğlu). İstanbul: Dergâh Yayınları.

İbn İshak. (2011). Sîretü İbn İshak İlk Siyer Kitabı (Çev. Selahattin Yıldırım) Ankara: Ankara Okulu Yayınları.

İnalçık, H. (1994). Osmanlı'da Devlet, Hukuk, Adalet. İstanbul: Eren Yayınları.

Kınalızâde Ali Çelebi. (2007). Ahlâk-ı Alâî (Haz. M. Koç). İstanbul: Klasik Yayınları.

Kuran, T. (2011). The Long Divergence: How Islamic Law Held Back the Middle East. Princeton, NJ: Princeton University Press.

Mâturîdî, E. M. (2013). Kitâbü't-Tevhîd (Çev. B. Topaloğlu & M. Aruçi). İstanbul: İSAM. https://archive.org/stream/KitabutTawhidMaturidi_AR-TR/KitabutTawhid%20Maturidi_djvu.txt

Müslim, Vasiyye 14; <https://hadislerleislam.diyaret.gov.tr/sayfa.php?CILT=7&SAYFA=403>.

Singer, A. (2002). Constructing Ottoman Beneficence: An Imperial Soup Kitchen in Jerusalem. Albany, NY: SUNY Press.

Turgut, B. (2018). "İslâm Medeniyetinde Vakfiye: Hz. Ömer Örneği / Waqfeya in Islamic Civilization: The Case of Hazrat Omar". İlted: ilahiyat tetkikleri dergisi / journal of ilahiyat researches 50 (Aralık/December 2018/2) 271-293. Doi: 10.29288/ilted.460649

Öztürk, M. (2018). İslam'da Vakıf Medeniyeti. Ankara: Timaş Yayınları.

Zaim, S. (2015). İslam'da Sosyal Güvenlik ve Vakıflar. İstanbul: İnsan Yayınları.

Şehrin İhyası ve Sosyal Devlet: Osmanlı Vakıf Modelinden Günümüze Bir Bakış

Dr. Öğr. Üyesi Saime KAVAKCI / Marmara Üniversitesi / İslam Ekonomisi ve Finansı Enstitüsü

Modern iktisat teorisi ve kamu maliyesi, devletin temel görevlerini tanımlarken genellikle kamusal malların arzı ile vergi toplama yetkisi arasında zorunlu bir bağ kurar. Günümüz sosyal devlet (welfare state) anlayışında denkleme basittir: Vatandaş vergisini öder, merkezi devlet ise eğitimden sağlığa, altyapıdan şehirciliğe kadar her türlü hizmeti sunmakla yükümlüdür. Ancak bu merkezî yapı, günümüzde sürdürülemez bütçe açıkları ve hantal bürokrasi gibi kronik sorunlarla yüzleşmektedir. Oysa Osmanlı şehir tarihine ve iktisadi yapısına bakıldığında, bu denkleme kökten değiştiren özgün bir modelle karşılaşırız: Vakıflar.

Osmanlı'da vakıf sistemi, sadece dini ve vicdani bir hayır kurumu olmanın çok ötesinde; devletin mali yükünü sırtlanan önemli bir sivil kamu maliyesi mekaniz-

masıydı. Şehrin su yollarından kaldırımlarına, hastanelerinden kütüphanelerine kadar (bugün belediyelerin ve bakanlıkların görev alanına giren) neredeyse tüm hizmetler, merkezi bütçeden tek kuruluş çıkmadan finanse edilmiştir.

Bu yazı, vakıf kurumunu mimari bir miras olmanın ötesinde; merkezi devletin üzerinden mali ve idari yükü alan, kaynak tahsisinde yerindelik ilkesini uygulayan ve vergisiz kamu hizmeti üreten sürdürülebilir bir iktisadi model olarak ele almayı amaçlamaktadır. Osmanlı tecrübesinin, modern refah devletinin içinde bulunduğu krizlere, geçmişten gelen sivil ve sürdürülebilir bir çözüm önerisi sunup sunamayacağı tartışılacaktır.

Yerindelik İlkesi ve Şehrin İmarı

Bütün vakfiyelerde dünyanın geçiciliği ve ahiret hayatının ebediliği vurgulanır. Dünya tarlasında hayır tohumlarını ekip iyilik meyvelerini hasat etmek ve daimî hayırlarla ahirete hazırlanmak vakıf kurmanın temel amacı olarak gösterilir¹. Bunun yanı sıra kişilerin vakıf kurma girişimleri, Osmanlı topraklarında modern banka sistemi ve tasarruf araçlarının olmaması sebebiyle gelecek kaygısı ve düzenli bir gelir edinme amacı ile açıklanmaktadır².

Vakıf malları ya gayrimenkul ya da menkul mallardan oluşur. Gayrimenkul vakıflar da kendi

1 Hamdi Çilingir, *40 Soruda Vakıf* (İstanbul: İktisat Yayınları, 2020), 19.

2 Haydar Kazgan vd., *Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi* (İstanbul: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, 1999), 150.

içinde bizatihi kendisinden istifade edilen vakıflar ve gelirinden yararlanan vakıflar olmak üzere ikiye ayrılır. Vakıflar mutlaka belli bir amaca hizmet etmek üzere kurulurlar. Bu amaç, fakirler veya öğrenciler gibi gerçek kişiler olabileceği gibi fakirlere, hastalara hizmet eden imaret veya hastane gibi kurumlar da olabilir. Vakıf gelirlerinin temel sarf yeri genelde vakfiyelerde vâkif tarafından belirlenmektedir³.

Vakıfların ortaya çıkışı ferdi ve içtimai ihtiyaçların karşılanması amacıyla olmuştur. Fakat bu kurumlar, cemiyet hayatında sonradan meydana gelen değişimler nispetinde bulunduğu toplumun sosyo-kültürel yapısı, ekonomik imkanları ve kabiliyetleri oranında değişiklik göstermiştir. Osmanlı döneminde, toplum ve devlet hayatında sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi yönden yaygın potansiyele sahip bir sektör haline gelmiştir⁴. Gönüllülük esasına dayalı olarak kurulan vakıflar, modern devletlerin üstlenmek zorunda olduğu mal ve hizmet arzını gerçekleştirmek suretiyle devletlerin de birçok anlamda külfetini üstlenmişlerdir.

Vakıf kurumları Osmanlı cemiyet hayatında önemli bir yere sahiptir. İdari ve mali açıdan bağımsız kurumlar olan vakıfların, Osmanlı şehirleri için gerekli altyapı yatırımlarının gerçekleştirilmesi ve ihtiyaç duyulan temel hizmetlerin yürütülmesinde önemli fonksiyonları bulunmaktadır. Vakıfların Osmanlı toplumundaki başlıca fonksiyonları şunlardır⁵:

3 Çilingir, 57-59.

4 Nazif Öztürk, *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995), 549.

5 Tahsin Özcan, *Osmanlı Para Vakıfları "Kanûni*

- Altyapı ve bayındırlık hizmetleri
- Dini ve kültürel hizmetler
- Eğitim hizmetleri
- Sağlık hizmetleri
- Sosyal güvenlik ve dayanışma hizmetleri
- Hayır hizmetleri

Para vakıfları ise mal varlığı olarak nakitle kurulmuş olan ve borç vererek topladıkları gelirlerle kuruluş amaçlarına yönelik fa-

aliyetleri yerine getirmeye çalışan kuruluşlardır⁶. Para vakıflarının ortaya çıkışında devletin gerileme ve çekilme dönemine girmesi, toplumda yaşanan para darlığı ve buna bağlı olarak tefecilerden ihtiyaç sahiplerinin korunması gibi nedenler yer almaktadır. Bu nedenlerden dolayı 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren para vakıflarının sayılarında bir artış

Dönemi Üsküdar Örneği" (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003), 3,6,10.

6 Şevket Pamuk, *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914* (İstanbul: İletişim Yayınları, 2005), 78.

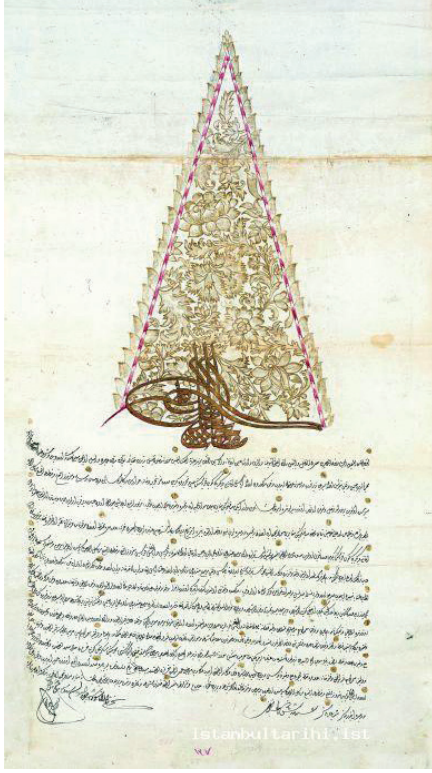
gözlemlenmektedir⁷.

Para vakıflarının kuruluşu gerçekleştirildikten sonra vakfın sermayesi, zikredilen usullerden biri ile işletilmekte ve bunun karşılığında belli bir gelir elde edilmektedir. Ana sermaye olduğu gibi muhafaza edilmekte ve buna karşılık elde edilen gelir vakfiyede öngörülen yerlere harcanmaktadır. Bu harcamalar genellikle iki kısımda incelenebilir. Birinci kısım vakfın idaresi ve işlerinin yürütülmesine yönelik harcamalardır ki bunlar mütevellî, nâzır,

câbî, kâtip gibi vakıf görevlilerine verilen ücretlerden oluşmaktadır. İkinci kısım ise vakfın kuruluş amacını gerçekleştirmeye yönelik faaliyetler için yapılan finansman harcamalarıdır⁸. Tarihte para vakıfları sadece bireysel kredilendirme yapmakla kalmamış çeşme tamiri, yolların yenilenmesi gibi yerinde ve anlık finansman gerektiren ihtiyaçlar için belediye bütçesi gibi çalışarak şehrin sorunlarına cevap vermiştir.

7 Öztürk, 138.

8 Özcan, 76.

Para vakıflarının kuruluş gayesi diğer vakıf türleri gibi sosyal amaçlara yöneliktir. Bu türden vakıflar belli bir bölge (köy veya mahalle) halkının ortak ihtiyaçlarını karşılamak, aralarında yardımlaşma ve dayanışmayı arttırmak gibi amaçlar taşımaktadırlar⁹. Bu vakıflar, vakıf kurumunun bir parçası olarak dini kurumlar başta olmak üzere eğitim ve sağlık kurumlarının finansmanı ile her türlü bayındırlık faaliyetinin yürütülmesinde de etkin rol oynamışlardır. Tüm bunların yanı sıra para vakıflarının birer sosyal güvenlik kurumu olarak da fonksiyon icra ettikleri söylenebilir¹⁰.

Osmanlı vakıf sisteminin en önemli bir başarısı sağlık, eğitim, belediye hizmetleri vb. temel hizmetlerin devlete hiçbir masrafı olmadan karşılanmış olmasıdır. Bunun çok mühim sonuçları vardır. Bu vakıflar tüm işlemlerini zengin kimselerin gönüllü katkı-

9 Özcan, 327-328.

10 Özcan, 280.

larıyla gerçekleştirmiştir. Bu da yoksullar lehine daha iyi bir gelir dağılımı anlamına gelir. Ayrıca bu, günümüz yaygın yöntemi olan vergilendirme ile değil gönüllü bağışlarla yapılmıştır. Dolayısıyla vakıflar, İslam dünyasında yoksullukla mücadele eden mühim kurumlardır. Vakıf sistemi toplum için gerekli olan temel hizmetlerin devlete hiçbir masrafı olmadan sağlanmasıyla, hükümet harcamalarının büyük oranda azalmasına katkı sağlamıştır. Bu da bütçe açığında küçülmeye, hükümet borçlanmasının azaltılmasına, dışlama etkisinin hafiflemesine neden olmakta ve kalkınmanın önündeki engelleri kaldırmaktadır¹¹.

Modern Sosyal Devletin Sürdürülebilirlik Krizi

Modern maliye teorisinde kamusal mal "tüketimde rekabetin ve tüketimden dışlamanın mümkün olmadığı mallar"¹² olarak tanımlanmaktadır. Bu kapsamda yer alan malların halkın hizmetine sunulması devlet kontrolünde, halktan toplanan vergiler doğrultusunda gerçekleştirilmektedir. Osmanlı'da ise bu hizmetlerin kaynağı vakıflar yoluyla sivil sermaye ile finanse edilmektedir.

Merkezi gücün, kontrolün ve denetlemenin modern devletin iktidar mekanizmasında birleşmesiyle toplumsal değerlerin yeniden şekillendiği söylenebilir. Bunun için farklı kurumlar ortaya çıkmıştır, ancak bu kurumlar büyük ölçüde devletin ideolojik ay-

11 Murat Çizakça, "Batı'da Kâr Amacı Gütmeyen Sektördeki Son Gelişmeler ve İslami Vakıflara Etkileri", *İslam'da İktisadi Kuruluşlar ve Yoksullukla Mücadele*, ed. Munawar Iqbal (İstanbul: İktisat Yayınlar, 2019), 252.

12 Paul A. Samuelson, "The Pure Theory of Public Expenditure", *The MIT Press* 36/4 (1954), 387.

gıtları olarak işlev görmüşlerdir. Modern öncesi dönemde devletin bu denli kuşatıcı olmadığı, teknolojik imkanların buna sınırlı ölçüde el verdiği zamanlarda öne çıkan farklı kurumlar vardır. Bu kurumlar arasında vakıf kurumu da sosyal hayatın şekillendirilmesinde ve refah oluşturmada İslam tarihinde önemli roller oynamıştır¹³.

Bilindiği üzere Osmanlı malîyesi bütçesinin büyük bir kısmını savunma ve bürokratik giderlere ayırırken şehrin bayındırlık işleri için merkezi bütçeden pay ayrılmazdı. Bu noktada vakıfların bayındırlık ve sosyal harcamalarda olan etkililiği olmasaydı devletin merkezi bütçe üzerindeki yükü azaltmak için vergi oranlarını çok daha fazla artırmak zorunda kalması muhtemeldi. Bu günümüz modern devlet kamu maliyesinin çıkmazını da açıklamaktadır. Yerde ve doğru şekilde yapılmayan kamu giderleri hem kaynakların verimsiz kullanımına hem de dolaylı olarak halktan fazla vergi talep edilmesine yol açmaktadır.

Bugün belediyelerin yaptığı; su yollarının tamiri, kaldırımların döşenmesi, sokakların aydınlatılması, çöplerin taşınması gibi hizmetler o dönemde vakıflar eliyle gönüllü sermaye ile karşılanmıştı. Ayrıca vakıf eserlerinin şehre kattığı estetik, sadece bayındırlık ihtiyaçlarını değil, göze ve ruha hitap eden bir şehir planlaması sunmuştur.

Modern sosyal devlet (Welfare State) anlayışında, vatandaş vergiyi vermekte ve hizmeti merkezi devletten beklemektedir. Bu hantel bir yapıdır. Osmanlı'da ise yerindelik ilkesi gereği, sorun veya

13 İsa Yılmaz, *Değer: İktisadi Bir Yaklaşım* (İstanbul: İktisat Yayınları, 2020), 38-39.

ihtiyaç olduğu yerde (mahallede) vakıflar tarafından çözülmüştür. Merkezi devletin, uzak bir şehirdeki küçük bir çeşmenin tamir ihtiyacını bilmesi ve oraya ödenek ayırması işlem maliyeti açısından oldukça zahmetlidir. Vakıf sistemi, sorunu yerinde tespit edip yerinde finanse ederek bu maliyeti sıfırlamaktadır. Merkezi devlet il, ilçe, köy gibi yerleşim yerlerindeki bayındırlık faaliyetleri için belediye faaliyetlerini harekete geçirmektedir. Buna yönelik olarak yapılan ihale kanunları, ödenek bekleme, sayıştay denetimi gibi süreçler yerine de Osmanlı'da var olan vakıf sisteminde sadece vakfiyedeki yer alan şartlara göre hareket edilmesi hızlı ve yerinde çözümler sunulmasını sağlamıştır. Bu durum, sağlanan hizmetin birim maliyetini de düşürmektedir.

Kamu mallarının ikamesi ve kamu hizmetlerinin sürdürülebilirliği ise günümüz sosyal devlet anlayışının bir başka problemi- dir. Mevcut durumda belediyeler, kaynakların verimli kullanılmaması dolayısıyla bütçe açığı problemi ile karşılaşırken, Osmanlı vakıfları gelir getiren mülkleri sayesinde (han, hamam, dükkân) yüzyıllarca kendi kendini finanse etmiştir. Bu durum modern sosyal devletin sürdürülebilirliği noktasında önemli bir ders niteliğindedir.

Sosyal Transferler Yoluyla Devletin Manevi Yükünün Azaltılması

Sosyal politikanın, bir nevi kaynakların toplum içinde yeniden dağıtımı ve refahı yaygınlaştırma işlevi ön plana çıkmaktadır. Vakıflar kanalıyla toplumun değişik gruplarında ve grupları arasında gelir ile servetin yeniden dağıtımını sağlama imkânı vardır. Bu

yönüyle vakıflar bir sosyal politika aracı olarak ortaya çıkar. Sosyal politikayı oluşturan ve gerçekleştirenler arasında devlet, sivil kesim, özel sektör gibi unsurlar yanında gönüllü sektör de vardır. Vakıflar, bu gönüllü sektörün örgütlenme biçimlerinden biri olarak belirmektedir¹⁴.

Sosyal Devlet kavramı, sadece kamusal mal ve hizmetlerin yerine getirilmesini değil, toplumda ihtiyaç duyulan gelir adaletini sağlanmasına yönelik gelir aktarım mekanizmalarını da tesis etmek ile görevlidir. Fakat modern devletin bu mekanizmayı işletmek amacıyla vergi yoluyla zenginden alıp fakire vermesi tepki çekebilir veya vergi kaçırmayı doğurabilir.

İslam'da, gelir adaleti sağlama noktasında çok çeşitli mekanizmalar mevcuttur. Bunların başında zekât ve sadaka gelir. Vakıf da bu mekanizmalardan bir tanesi olarak, servet transferini gönüllü bir şekilde aktararak sosyal barışa katkı sağlamaktadır.

Sosyal devletin bir sonucu olarak tüm vatandaşlar mevcut hizmetlerden tam bir şekilde yararlanmak ister. Vatandaşın hizmet alamadığı durumlarda devlete kızması, siyasi meşruiyetin zarar görmesi ve vatandaşların devletten vergi kaçırmaları durumu ortaya çıkabilir. Fakat vakıfların sorumluluğunda olan hizmetlerde yaşanabilecek aksilikler devlet ve vatandaş arasındaki gerilim riskini azaltır. Dolayısıyla vakıfların yer aldığı bir mekanizmada devletin üzerindeki sosyal baskı da azalacaktır.

Sosyal devlet yasal bir zorunluluk dayatırken vakıf kurumu vicdani bir sorumluluk ile ortaya

çıkmaktadır. Bugün içinde bulunduğumuz sosyal devlet krizini aşmak için geçmişi taklit etmek yerine Osmanlı'nın vakıf ruhunu (kamu hizmetini sivil sermaye ile finanse etme), modern finansal araçlarla yeniden yorumlamamız gerekmektedir. Sonuç olarak üzerinde yaşadığımız şehir sadece binalardan değil, bu merhamet ağından beslenmektedir.

Kaynaklar

Çilingir, Hamdi. *40 Soruda Vakıf*. İstanbul: İktisat Yayınları, 2020.

Kazgan, Haydar, Toktamış Ateş, Oğuz Tekin, Murat Koraltürk, Alkan Soyak, Nadir Eroğlu - Zeynep Kaban. *Osmanlı'dan Günümüze Türk Finans Tarihi*. İstanbul: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, Cilt 1. Basım, 1999.

Öztürk, Nazif. *Türk Yenileşme Tarihi Çerçevesinde Vakıf Müessesesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 1995.

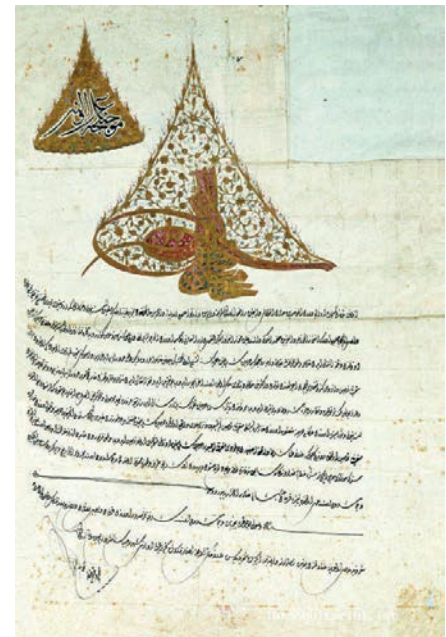
Özcan, Tahsin. *Osmanlı Para Vakıfları "Kanûnî Dönemi Üsküdar Örneği"*. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2003.

Pamuk, Şevket. *Osmanlı-Türkiye İktisadi Tarihi 1500-1914*. İstanbul: İletişim Yayınları, 2005.

Çizakça, Murat. «Batı'da Kâr Amacı Gütmeyen Sektördeki Son Gelişmeler ve İslami Vakıflara Etkileri». İslam'da İktisadi Kuruluşlar ve Yoksullukla Mücadele. ed. Munawar Iqbal. İstanbul: İktisat Yayınlar, 2019.

Samuelson, Paul A. . "The Pure Theory of Public Expenditure". *The MIT Press* 36/4 (1954),

Yılmaz, İsa. *Değer: İktisadi Bir Yaklaşım*. İstanbul: İktisat Yayınları, 2020.

14 Çilingir, 95.

Türk Devlet Geleneğinde Vakıf Yönetimi ve Evkaf Nezareti

Öğr. Gör. Dr. Adem ÇETİN / Ankara Üniversitesi / İlahiyat Fakültesi

Vakıflar, Türk-İslam medeniyetinde toplumsal, ekonomik ve kültürel hayatın en temel kurumlarından biri olmuş, devletin yerine getirdiği birçok hizmetin finansmanını sağlamıştır. İslam hukukuna dayanan vakıf müessesesi, Türk devlet geleneği içinde Karahanlılar ve özellikle Büyük Selçuklular döneminde kurumsal bir kimlik kazanmıştır. Selçuklularda, vakıfların kurulması ve işletilmesi hukuken kadıların ve merkezi denetimi sağlamak üzere atanan nâzırların sorumluluğundaydı. Bu sistemde amaç, vâkînin vakfiyesine mutlak sadakatle uyulmasını sağlamaktır.

Anadolu Selçukluları ve beylikler döneminde de bu gelenek sürdürülmüş, vakıflar; cami, medrese, şifahane, kervansaray ve imaret gibi hayır eserlerinin inşası ve idamesinde merkezi rol oynamıştır. Osmanlı İmparatorlu-

ğu bu güçlü geleneği devralmış ve vakıf sistemi, imparatorluğun altı yüz yıllık varlığı boyunca eğitimin, sağlığın, imarın ve sosyal adaletin ana taşıyıcısı haline gelmiştir. Ancak bu muazzam sistem, zamanla dağınık bir yapıya bürünmüş, suistimaller artmış ve modern devletin ihtiyaçlarına cevap vermekte zorlanmıştır. Bu yönetsel zafiyetler ve merkeziyetçilik arayışı, Evkaf Nezareti gibi merkezi bir kurumun kurulmasını zorunlu kılmıştır.

Evkaf Nezareti: Osmanlı İmparatorluğu'nda Vakıfların Merkezi Yönetimi ve Sosyo-Ekonomik Rolü

Evkaf Nezareti, Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemlerinde ihdas edilmiş, imparatorluğun hayati kurumlarından biri olan vakıfların merkezi yönetimi ve denetimi için kurulan yüksek bir

devlet dairesidir. Klasik dönemde vakıf müesseseleri, genellikle mütevelliler tarafından yönetilmekle birlikte, denetimleri kadılar ve kısmen de Şeyhülislamlık makamı aracılığıyla sağlanmaktaydı. Ancak 19. yüzyılın getirdiği yönetsel reformlar, merkezileşme çabaları ve vakıf gelirlerinin etkin kullanımı gereksinimi, bağımsız bir nezaretin kurulmasını zorunlu kılmıştır.

Kuruluşu ve Gelişimi

Evkaf Nezaretinin kuruluşu, doğrudan doğruya modernleşme ve merkezileşme hareketleriyle ilişkilidir. Nezaretin temelleri, 1826'da II. Mahmud döneminde kurulan ve vakıfların gelir-giderlerini düzenlemeyi amaçlayan Evkaf-ı Hümayun Nezareti ile atılmıştır. Bu reformun temel motivasyonu, yüzyıllar içinde biriken ve yönetsel zafiyetler sonucu

etkinliğini yitiren vakıf mallarını ve gelirlerini merkezi otorite altında toplayarak hem suistimalleri önlemek hem de devlet hazinesine önemli bir kaynak aktarmaktı. Böylece, dağınık ve özel hukuka tabi olan vakıf sistemi, bir kamu hukuku dairesi tarafından yönetilmeye başlandı. 19. yüzyıl boyunca yapılan düzenlemelerle nezaretin yetki alanı genişlemiş ve imparatorluğun sosyo-ekonomik hayatındaki etkisi artmıştır.

Kurumsal Yapısı ve Yetki Alanı

Evkaf Nezareti, sadece hayır işleri yapan bir kurum olmanın ötesinde, büyük bir mali ve idari teşkilat niteliğindedir. Başında bulunan nazır, doğrudan padişaha karşı sorumlu olup, geniş bir memur kadrosuna sahipti. Nezaretin temel yetki alanları şunlardır:

İdari Denetim: Tüm vakıfların (hayriye ve zürriye) idari süreçlerini, mütevellî atamalarını ve hukuki işlemlerini denetlemek.

Mali Yönetim: Vakıf gelirlerinin toplanması, bütçelenmesi ve vakıf şartlarına uygun olarak cami, medrese, hastane, imaret gibi sosyal müesseselerin bakımı ve işletilmesi için tahsis edilmesi.

İmar ve İnşaat: Vakıf mülklerinin (arazi, dükkân, han, hamam vb.) onarımı, yeniden inşası ve kiralama/satış işlemlerinin yürütülmesi.

Özellikle Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde Nezaret, modern eğitim (sıbyan mektepleri ve medreseler), sağlık ve sosyal yardım hizmetlerinin finansmanında merkezi bir rol oynamıştır. Vakıf gelirleri, imparatorluğun kentsel gelişimini finanse eden önemli

sermaye kaynağı haline gelmiştir.

Sosyo-Ekonomik ve Hukuki Önemi

Evkaf Nezaretinin kurulması, Osmanlı hukuk sisteminde vakıflarla alakalı yasaların dönüşümünde bir dönüm noktasıdır. Nezaret, bir yandan vakıfların kuruluş amacına uygun işlemlerini sağlamaya çalışırken, diğer yandan da imparatorluğun değişen ekonomik ve idari ihtiyaçlarına göre vakıf mallarını rasyonelleştirme çabası içine girmiştir. Bu merkezileşme, özel mülkiyet ile kamu mülkiyeti arasındaki sınırları yeniden tanımlamıştır.

Evkaf Nezareti, Osmanlı İmparatorluğu'nun merkezîyetçi modernleşme projesinin önemli bir unsuru olmuş; ülkenin sosyal, kültürel ve ekonomik altyapısının sürdürülmesinde hayati bir rol üstlenmiştir. Cumhuriyetin kurulmasının ardından, nezaret lağvedilerek görevleri Vakıflar Genel Müdürlüğü çatısı altında toplanmış ve bu kurum, Osmanlıdan devralınan büyük vakıf mirasının idaresini günümüze taşımıştır.

Evkaf Nezareti ve Ceride-i İlmiye

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldan itibaren hızlanan merkezileşme ve modernleşme çabaları, yalnızca idari kurumların dönüşümüyle sınırlı kalmamış, aynı zamanda bu kurumların politikalarını duyurduğu ve yaydığı yayın organları aracılığıyla da somutlaşmıştır. Bu bağlamda, imparatorluğun iki kritik kurumu olan Evkaf Nezareti ile Meşihat Makamına bağlı bir yayın organı olan Ceride-i İlmiye Mecmuası'nın kurumsal iletişim içindeki ilişkisi, Osmanlı bürokrasisinin işleyişini

ve rasyonelleşme gayretini göstermesi açısından büyük önem taşır. Ceride-i İlmiye Mecmuası ilmi yazıların yanı sıra devlet kurumlarına yapılan atamaların ilan edildiği ve bu kurumlarla alakalı tebligatların yayınlandığı bir yayın organı olarak dikkat çeker. Evkaf Nezareti ile ilgili tebligatların da mecmua da kendine yer bulduğunu görmekteyiz. Bu yazımızda da Ceride-i İlmiye Mecmuası'nın Ramazan 1332 (Ağustos 1914) tarihinde yayımlanan birinci cildinin üçüncü sayısı 130-131. sayfalarında kendine yer bulan iki tebligatını sunmaktayız.

EVKAF NEZARET-İ CELİLESİ'NİN TEBLİGAT-İ UMUMÎSİ

“Ashabı Cihatın İrâe Edeceği Vekillere Dair”

Hademe-i hayrat meyanında ifâ yı vazife edemeyecek derecede ihtiyar veya malul olanlara tesadüf edilmekte ve bu kabîl hademeden bazısı vazifelerinin temin-i hüsn-i ifası için yerlerine vekil tayini zımında müracaat eylemekte olup tevcih-i cihat nizamname-i cedidi yalnız hizmet-i askeriyede müstahdem bulunanların yerlerine vekil tayini için müsaadeyi mutazammın ve bundan maada husûsatta sakit ise de müddet-i medide müessesât-ı vakfiye-i hayriyede ifa yı vazife ile ifnâ yı vücûd eden hademenin şeyhuhât veya maluliyet saikasıyla daha ziyade muhtâc-ı muavenet ve zayıf buldukları bir zamanda medâr-ı maişetlerinden külliyyen mahrum edilerek uhdelerindeki cihâtın refi cihetine gidilmesi muvâfık-ı nasfet ve müruvvet olmayacağı derkâr bulunmakla beraber müessesât-ı vakfiye-i hayriye hıdemâtının hüsn-i suretle ifasındaki vücub-u ehem-

miyete göre bunun temini esbabının istikmalî lüzumu da bedîdâr bulunduğundan hademe-i hayratın eytam ve eramilini ve müsîn ve malul bulunanlarını sefaletten kurtarmak maksad-ı ulviyyesiyle tanzim olunup derdest-i tetkik bulunan kanun layihasının mevki-i meriyyete vâzına kadar hem bu kabîl müsîn ve malul hademe-i hayratı medar-ı maişetlerinden mahrum bırakmamak ve hem de vazâif-i mevdualarının hüsn-i ifası esababı istikmal edilmiş olmak üzere müessat-ı vakfiye-i hayriyedeki hizmetleri otuz sene veya daha ziyade olan hademedden sinleri veya maluliyetleri ifa yı vazife edemeyecek derecede olanların irae edecekleri vekillik ehliyeti sabit olmak şartıyla vekâletinin kabulüyle mutasarrıf-ı asilin mezun addedilmesi şûrâ yı evkafça tezekkür kılınmış olmakla ol veçhile muamele ifası lüzumu tamimen tebliğ olunur.

Ramazan sene 1332
Temmuz sene 1330

“Evrak-ı tevcihiyenin hatîat ve nevâkistan ari olacak surette tanzimine itina olunması hakkında”

Muamelât-ı tevcihiyye evkaf nezaretinin mabihil-iştigali olan hususât-ı mühimmeden biri olarak muamelât-ı mezkûrenin sûrat ve selametle cereyanının temini için medar-ı tevcih olan evrakın tafsilât-ı muktezeyi muhtevi ve hatîat ve nekâisten ârî surette tanzim ve irsaline ihtimam memurîn-i vakfiyenin vazâif-i asliyesinden bulunduğu halde bazı şubât-ı vakfiyeye bu babda tetkikat icra olunmayarak evrak-ı tevcihiyye birçok hatîat ve nevâkısala irsal kılınmakta ve şu hal muhâbera-tı zaideyi icap ederek muamele tevcihini beyhude

yere tehirini istizam eylemektedir. Ezcümle Uşak Kazasının Kaliman Karyesi Camii şerifinin hitabet ciheti Muhammed Bin Abdurrahman'ın (bila veled) vuku-ı vefatı cihetiyle bâ ilam-ı şeri damadı Celepoğlu İbrahim Efendi'ye tevcih olunmuş ise de mûmaileyhin de irtihaline binaen cihetin hafidi Celepoğlu Halil Efendi ibn Ahmet'e tevcihi hakkında mahalli heyet-i imtihanîyesince tanzim olunan mazbatanın leffiyile Kütahya Evkaf Memurluğundan varid olan tahriratta Mehmed Efendi ibn Abdurrahman'ın vefatıyla cihet-i mezkûrenin damadı Celepoğlu İbrahim Efendiye tevcihi gösterilerek vefat eden kimesneye cihet inhası gibi nâkabil-i tecviz bir dik-katsizlik ihtiyar olunmuştur.

Kezalik Antalya dâhilinde İstanos Nahiyesinin Ali Fahreddin karyesinde kâin el-Hac İsa Camii şerifi hitabeti Ali Hafız niyabetiyle muharrem-i sene-i 1302 tarihinde uhdesine müveccih bulunan müteveffa Halil'in sağır oğlu Hüseyin'in vefatından bahisle cihetin naib-i mûmaileyhe tevcihi evkaf-ı memurînin de dâhil bulunduğu Teke Heyet-i İmtihanîyesinin mazbatasında dermeyan olunup kayda ledel-müracaa cihet-i mezkûre üç yüz bir tarihinde niyabetle sağır Halil uhdesine tevcih ve bilahare mûmaileyhin kebir olarak ispat-ı ehliyet eylemesiyle üç yüz yirmi sekiz tarihinde istihkâmen berat ita kılındığı anlaşılması üzerine sebk eden istilama cevaben Teke Evkaf memurluğundan gelen tahriratta Halil Efendi'nin tasarrufunu müsbet beratın irsaliyle beraber mûmaileyhin Yusuf namında ve on yaşında bir oğlu bulunduğu bahisle Hafız Ali Efendi niyabetiyle cihetin sağır-i merkuma tevcihi işar olunmuştur.

Tetkikat-ı vakiada gösterilen bu gibi müsâmahât şâyân-ı nazar bulunduğu faileri hakkında tevbihât-ı müessere icrasıyla beraber men-i tekekerürü zımında tamimen tebligat icrası şûra yı evkaftan ifade edilmiş ve noksan tetkikten münbais olan bu gibi hatîatın ihmal-i vazife ve müsâmahadan başka suretle telakkisine imkân bulunmadığı cihetle müsebbipleri hakkında tertibi mesuliyet tabîi bulunmuş ve her iki daire-i vakfiyye memurîni bu kere tevbih olunmuş olmakla evrak-ı tevcihiyenin evâmîr ve nizamat-ı mübelleğa dairesinde tanzimi temin emrinde zaten îcabât-ı memuriyetten olan fart-ı takayyüt ve itina ile hareket olunarak muamelatın sûrat ve selametle cereyanını sekte dar edebilecek müsâmahât ve muamelata idarenizce mahal bırakılmaması lüzum-ı tamimen tebliğ olunur.

Şaban sene 322
Haziran sene 330

Tebligatların ilki vakıf idaresi pratiğinden önemli bir kesiti yansıtmaktadır. Vakıf kurumlarında uzun yıllar hizmet etmiş ve artık yaşlılık veya maluliyet sebebiyle görevlerini ifa edemeyecek duruma gelmiş personelin karşılaştığı sosyal ve idari ikilemi ele almaktadır. Tebligatta, bir yandan bu müstahdemlerin, tam da en muhtaç oldukları zamanda geçim kaynaklarından mahrum bırakılmalarının hukuki adalet ve insaniyet ilkeleriyle bağdaşmayacağını vurgulamakta; diğer yandan ise vakıf hizmetlerinin iyi ve düzenli bir biçimde sürdürülmesinin kurumsal zorunluluğuna dikkat çekmektedir. Mevcut atama yönetmeliğinin bu gibi farklı durumlara çözüm getirmedeki yetersizliği tespit edilerek, Şûrâ-yı Evkâf tara-

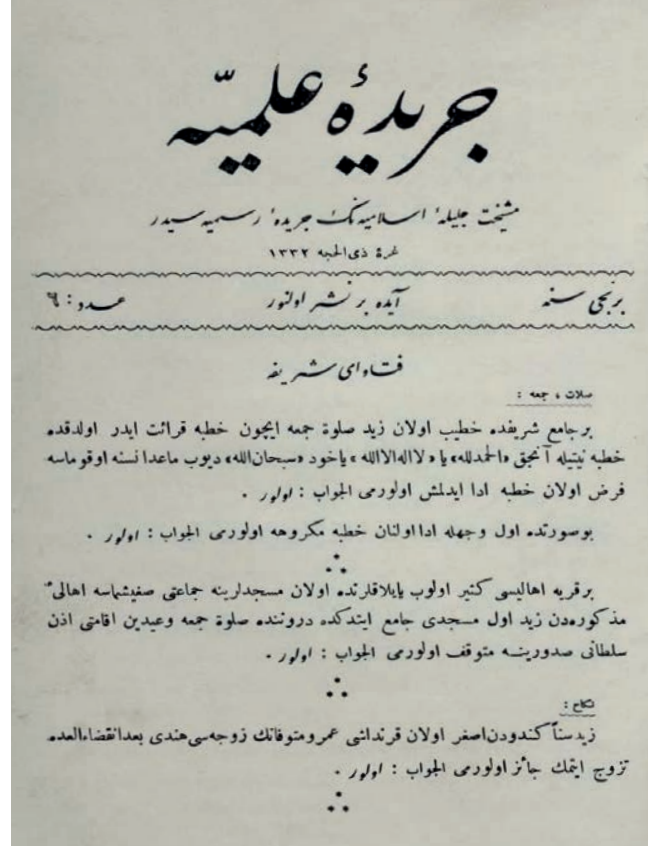
findan geçici bir idari tedbir alınmıştır. Buna göre, hizmet süresi otuz sene ve üzeri olan yaşlı veya malul personele, yerlerine ehliyeti sabit bir vekil tayin etmeleri şartıyla, asıl görevlinin izinli sayılması ve dolayısıyla geçim imkânının korunması kararlaştırılmıştır. Bu karar, nihai bir kanuni düzenleme yürürlüğe girene kadar sosyal güvenlik ihtiyacı ile kamusal hizmetin aksamaması gerekliliği arasında hassas bir denge kurmayı amaçlayan, merkezi bir idari otoritenin yerinde müdahalesini göstermektedir.

Tebliğatların ikincisi ise Evkaf Nezareti'nin merkez teşkilatının, taşra teşkilatlarında yürütülen görevli atama işlemlerinde gözlemlediği ciddi bürokratik ihmal ve dikkatsizliklere yönelik keskin bir eleştiriyi ve uyarıyı dile getirmektedir. Tebliğatin girişinde, atama işlemlerinin, Evkaf Nezaretinin asıl meşguliyet alanını teşkil etmesi hasebiyle, görevlendirmeye esas olan evrakların tam, eksiksiz ve hatasız bir biçimde tanzim edilerek merkeze iletilmesinin, yerel vakıf memurlarının asli görevlerinden olduğu vurgulanmaktadır. Ancak, taşra şubelerince gerekli incelemelerin yapılmaması sonucu, evrakların eksiklikler ve hatalar içermesi, işlemleri gereksiz yere uzatan ve atama sürecini geciktiren bir muamele tikanıklığı yaratmaktadır. Uşak ve Antalya (Teke) kazalarından verilen somut örnekler, vefat etmiş kişilere görev önerilmesi veya bir görevin karmaşık vareset zincirinin ve kayıt durumunun yanlış beyan edilmesi gibi kabul edilemez hataların yaygınlığını gözler önüne sermektedir. Sonuç olarak, bu gibi gevşeklikler karşısında, Şûrâ-yı Evkâf tarafından, bu durumun ihmal-i vazife olarak

kabul edildiği ve müsebbipleri hakkında etkili kınamalar ile mesuliyetin gereğinin yapılacağı kesin bir dille ifade edilmektedir. Merkez, tüm memurları, aşırı titizlik ve özenle hareket etmeye ve muamelelerin sürat ve selametle cereyanını engelleyecek her türlü idari gevşeklikten kaçınmaya çağırarak kesin bir genelge yayınlaması talimatını vermektedir.

Sonuç

Türk devlet geleneğindeki vakıf sistemi, Karahanlılardan başlayıp Osmanlı İmparatorluğu'na uzanan kesintisiz bir kurumsallaşma sürecini ve bu müessesenin toplumsal, ekonomik ve kültürel yaşamdaki merkezi rolünü ortaya koymaktadır. Klasik dönemde hukuki ve idari denetimi kadılar ve nâzırlar aracılığıyla sağlanan bu yapı, 19. yüzyıl Osmanlısının merkezîyetçi modernleşme hamleleri neticesinde Evkaf Nezareti çatısı altında toplanmıştır. Evkaf Nezaretinin kuruluşu, sadece bir idari reform değil, aynı zamanda vakıf gelirlerini rasyonel bir yönetimle merkeze çekerek suistimalleri önleme ve devletin modern sosyal hizmetler (eğitim, sağlık, imar) finansmanına kaynak yaratma çabasının bir göstergesidir. Evkaf Nezaretinin Ceride-i İlmiye mecmuasında yayımlanan iki tebliğati ise, Nezaretin iki temel yönetsel zorluk karşısındaki çözüm odaklı ve merkezîyetçi tutumunu

somutlaştırmaktadır. Birincisi, uzun yıllardır vakıf hizmetinde olan personelin sosyal güvenlik ihtiyacı ile kamusal hizmetin devamlılığı arasında kurulan geçici dengeyi gösteren sosyal hassasiyet odaklı idari çözüm; ikincisi ise, taşra teşkilatındaki bürokratik ihmal ve dikkatsizliğe karşı gösterilen keskin reaksiyon ve merkezi otoritenin hukuki titizliği sağlama yönündeki kararlılığıdır. Nihayetinde Evkaf Nezareti, Osmanlı'nın modernleşme projesinde sosyal altyapının finansmanı ve idaresini üstlenen hayati bir kurum olarak, özel hukuk (vakıf) ile kamu hukuku (devlet) arasındaki sınırları yeniden tanımlamış ve bu büyük mirası, lağvedilmesinin ardından dahi Vakıflar Genel Müdürlüğü aracılığıyla Türkiye Cumhuriyeti'ne taşımıştır. Bu durum, vakıf müessesesinin Türk idare geleneğindeki sürekliliğini, adaptasyon yeteneğini ve devletin sosyal adalet arayışındaki dönüştürücü rolünü teyit etmektedir.

Diyarbakır Ulu Camii'nin Gölgesinde Bir İyilik Medeniyeti

Abdülkadir KONUKSEVER Gazeteci-Yazar

Kadim şehirler yalnızca taşla, toprakla, surla var olmaz. Onları asıl ayakta tutan; hafızaları, alışkanlıkları, merhametleri ve kuşaktan kuşağa aktarılan ahlaklarıdır. Diyarbakır -kadim adıyla Diyarbekir- işte böyle bir hafızanın şehridir. Surlarının siyah bazalt taşları nasıl asırlara meydan okumuşsa, iyilik anlayışı da zamanın aşındırıcı etkisine karşı dimdik ayakta kalmıştır.

Bu şehirde iyilik bir "anlık refleks" değil, kurumsallaşmış bir bilinçtir. Vakıf kültürüyle beslenen, camiyle, çarşıyla, hamamla ete kemiğe bürünen bir bilinç... Öyle ki burada temizlik bile yalnızca hijyen değil; bir medeniyet tasavvurunun tezahürüdür.

Hamam: Suyun Arındırdığı, Ahlakın İnşa Ettiği Mekân

Diyarbekir'de hamamlar, mi-

mari bir unsurdan çok daha fazlasıdır. Şehrin sosyal dokusunun merkezidir. Kur'an-ı Kerim'de adı geçen iki peygamberin ve 41 sahabe'nin medfun olduğu bu mübarek beldede temizlik, imanla irtibatlı görülmüş; bedenın arınması ruhun kemaline eşlik etmiştir.

Şehre gelen yolcunun daha surlardan içeri girmeden yıkayıp paklanabileceği hamamların inşa edilmesi, bu zarif anlayışın eseridir. Kural nettir: Kente kirli girilmez. Bu yalnızca bedensel bir temizlik çağrısı değil; kalbin, niyetin ve ahlakın da arınması gerektiğine dair sembolik bir hatırlatmadır.

Şehir içinde neredeyse her mahallede birkaç hamam bulunurdu. Melik Ahmet Hamamı, Paşa Hamamı, Şensu Hamamı, Vahap Ağa Hamamı, Kadı Hama-

mı... Her biri sadece kubbesinden yükselen buharla değil, içindeki muhabbetle, dayanışmayla, komşulukla anlam kazanırdı.

Hamam günü, bir aile takviminin en özel günlerinden biriydi. Bir gün önceden evler temizlenir, bohçalar hazırlanır, bakır taslar parlatılırdı. Avlunun gölge kısmında kurulan sofralarda zahter kokusu yükselir, salamura peynirler, yeşil zeytinler, kızartmalar paylaşılırdı. Fırıncıdan alınan bir "carut ataş" ile kazanlar kaynar, çamaşırlar yıkanır, akşamın yemeği hazırlanırdı.

Bu hazırlıklar yalnızca bir temizlik için değildi; birlikte olmanın, paylaşmanın, komşuluğun, hayatı birlikte omuzlamanın bir ifadesiydi. Hamam, insanı kirden arındırırken kalbi de hafifletirdi. Bir dahaki hamam gününe kadar insan hem beden hem ruh bakı-

mından yenilenmiş hissederdi.

Hamza Bey: Öfke ile Merhamet Arasında Bir Tercih

İşte böyle bir kültürün içinde anlatılır Hamza Bey'in hikâyesi.

Altmışına yaklaşmış, saygın bir esnaf... İçkale'de avlulu evinde çocukları ve torunlarıyla yaşayan, dünya meselelerine kafa yoran, vakur bir Diyarbekir Beyefendisi. İşlerini evlatlarına devretmiş, vakit buldukça kiraathanede dostlarıyla oturur, bazen kitabına dalar, bazen onları kıramayıp pirinç domino taşlarını dizerdi.

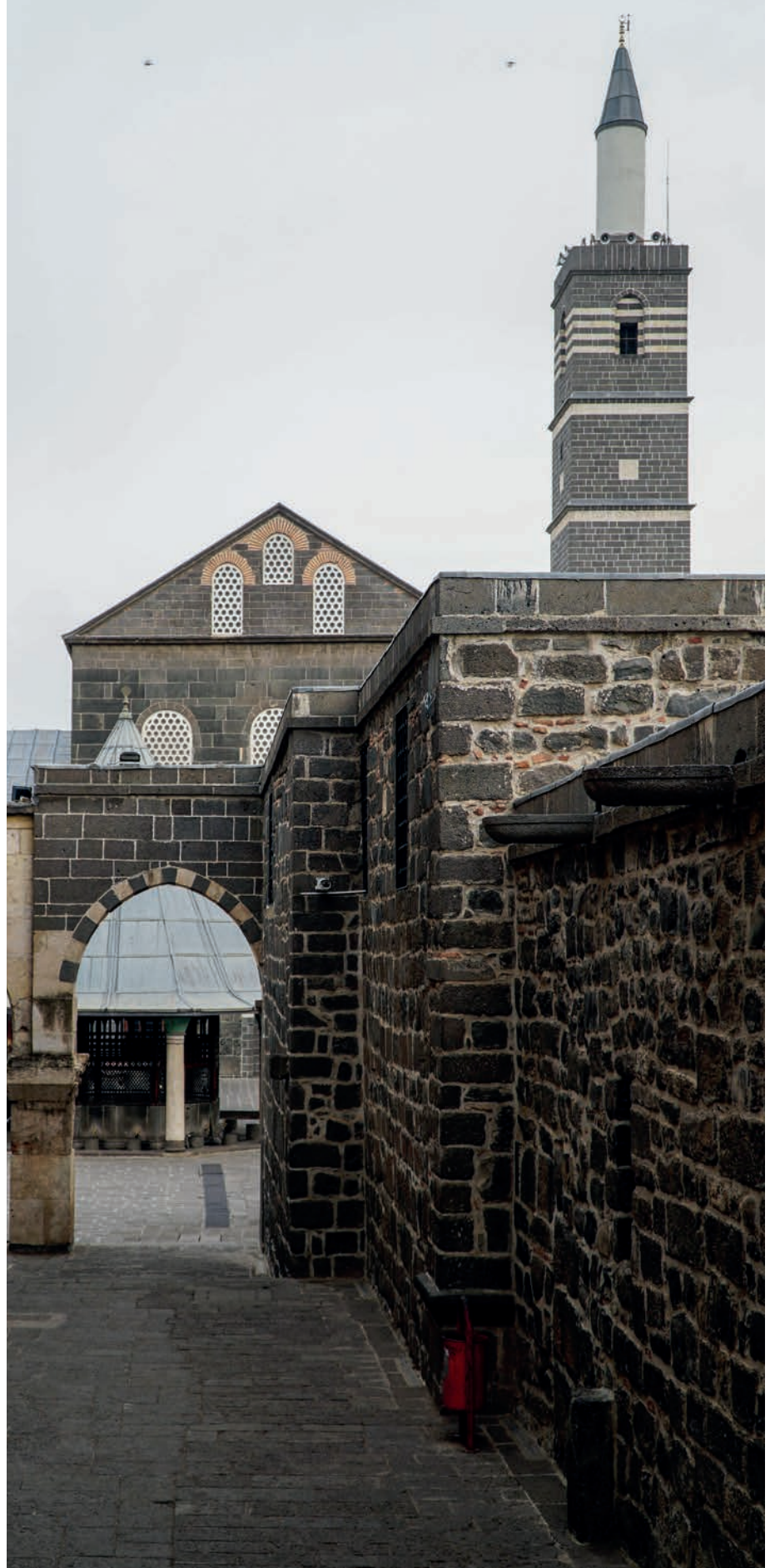
Hamam günü onun için sıradan bir gün değildi; bir ritüeldi. O gün tam vaktinde hamama geldiğinde, yerinin başkası tarafından işgal edildiğini öğrendi. Genç bir delikanlı, üstelik uyarılara kulak asmadan, küstahça yıkanmaya devam ediyordu. Üstelik hamamcının anlattığına göre Hamza Bey'e gıyabında ağır bir küfür savurmuştu.

İnsan hayatında bazı anlar vardır; o anlar bir karakter imtihanıdır. Hamza Bey için de o an buydu. Eli istemsizce belindeki altı patlara gitti. Öfke, insana en hızlı ulaşan duygudur. Hakkının yenildiğini düşünmek, hele bir de hakarete uğramak, insanın içini yakar.

Fakat o, öfkenin kolaylığına teslim olmadı.

Genç adamın gıysilerine baktı: eski, yamalı, yoksulluğun sessiz diliyle konuşan elbiseler... O an meseleyi kişisel bir hak ihlali olarak değil, sosyal bir yara olarak gördü. Hamamdan çıktı.

Delikanlının evini bulduğunda karşılaştığı manzara, taş gibi bir

gerçeği ortaya koyuyordu: İşsizlik, sefalet, mahzun çocuklar... Hamza Bey o gün bir hamam sırasını değil, bir ailenin kaderini değiştirmeyi seçti. Pazardan erzak aldı, kasaptan et, hububatçıdan zahire... Üst baş temin etti, bir kese akça bıraktı. Genci de bir dostunun yanında işe yerleştirdi.

Delikanlı utanç içinde elini öpmeye geldiğinde Hamza Bey'in söylediği söz, bu şehrin vakıf ruhunu özetliyordu:

"Senin suçun yok evladım. Asıl kusur, mahallemde ihtiyaç sahibini görmeyen bendeymiş."

Bu cümle sıradan bir merhamet ifadesi değildir. Bu, sorumluluğun içselleştirilmiş hâlidir. İyilik, yalnızca el uzatmak değildir; fark etmektir. Görmektir. Görmezden gelmemektir.

Vakıf: İyiliğin Kurumsallaşmış Hali

Diyarbakır'da iyilik, bireysel bir erdem olmanın ötesine geçerek vakıf kültürüyle kurumsallaşmıştır. Vakıf; bir hayır işi değil, bir hayat anlayışıdır. Kendinden vazgeçip başkasına yer açmaktır. Malı, zamanı, emeği, bilgiyi başkası için seferber etmektir.

Bu anlayışın kalbi ise Diyarbakır Ulu Camii'dir. Beşinci Harem-i Şerif olarak anılan bu kadim mabed, yalnızca bir ibadet mekânı değil; bir medeniyet merkezidir. Halid bin Velid komutasındaki İslam ordusunun Anadolu'da şerefleştirdiği bu şehir, Ulu Camii'nin etrafında şekillenmiş; çarşısı, medresesi, hamamı, vakıfları onun gölgesinde hayat bulmuştur.

Ulu Camii'nin çevresindeki hamamlar, çarşılar ve vakıf eserleri bize şunu hatırlatır: Temizlik suyla başlar ama iyilikle tamamlanır. Şehir, ibadethanenin etrafında büyürken aslında bir ahlakın etrafında da inşa edilmiştir.

İyilik: Kolay Olanı Değil, Doğru Olanı Seçmektir

Hamza Bey'in yaptığı şey, bir hayırseverlik gösterisi değildir. O, öfkeyi adalete, adaleti merhamete dönüştürmüştür. Kolay olanı -cezalandırmayı- değil, zor olanı -onarmayı- seçmiştir.

İyilik bazen bir tas su dökmek kadar basittir. Bazen de bir insanın onurunu korumak kadar derindir. İyilik, başkasının kusurunu görüp yargılamak yerine, o kusurun arkasındaki yoksunluğu fark

edebilmektir.

Diyarbakır'ın taşları kara olabilir; ama o taşların arasında asırlardır parlayan bir ışık vardır. O ışık, vakıf kültürünün, komşuluk bilincinin, merhamet ahlakının ışığıdır. Doksanlı yılların acılarıyla sınanmış, doğuya ve batıya doğru büyüyerek değişmiş olsa da şehrin mihenk taşı hâlâ Ulu Camii'dir. Çünkü mekân değişse de değer değişmez.

Bugün "Vakıf ve iyilik" dediğimizde, aslında bir medeniyet iddiasını yeniden hatırlıyoruz. İyilik, tesadüfi bir davranış değil; bilinçli bir tercihtir. Görmek, fark etmek, sorumluluk almak ve harekete geçmektir.

Ve belki de en önemlisi şudur:

Gerçek temizlik, suyun değdiği yerde değil; kalbin yumuşadığı yerde başlar.

Diyarbakır'ın hamamlarında bedenler arınırken, Ulu Camii'nin gölgesinde kalpler terbiye edilirdi. İşte vakıf medeniyeti tam da bu iki arınmanın birleştiği yerde yükselir: Temiz bir beden, temiz bir kalp ve başkası için atan bir vicdan...

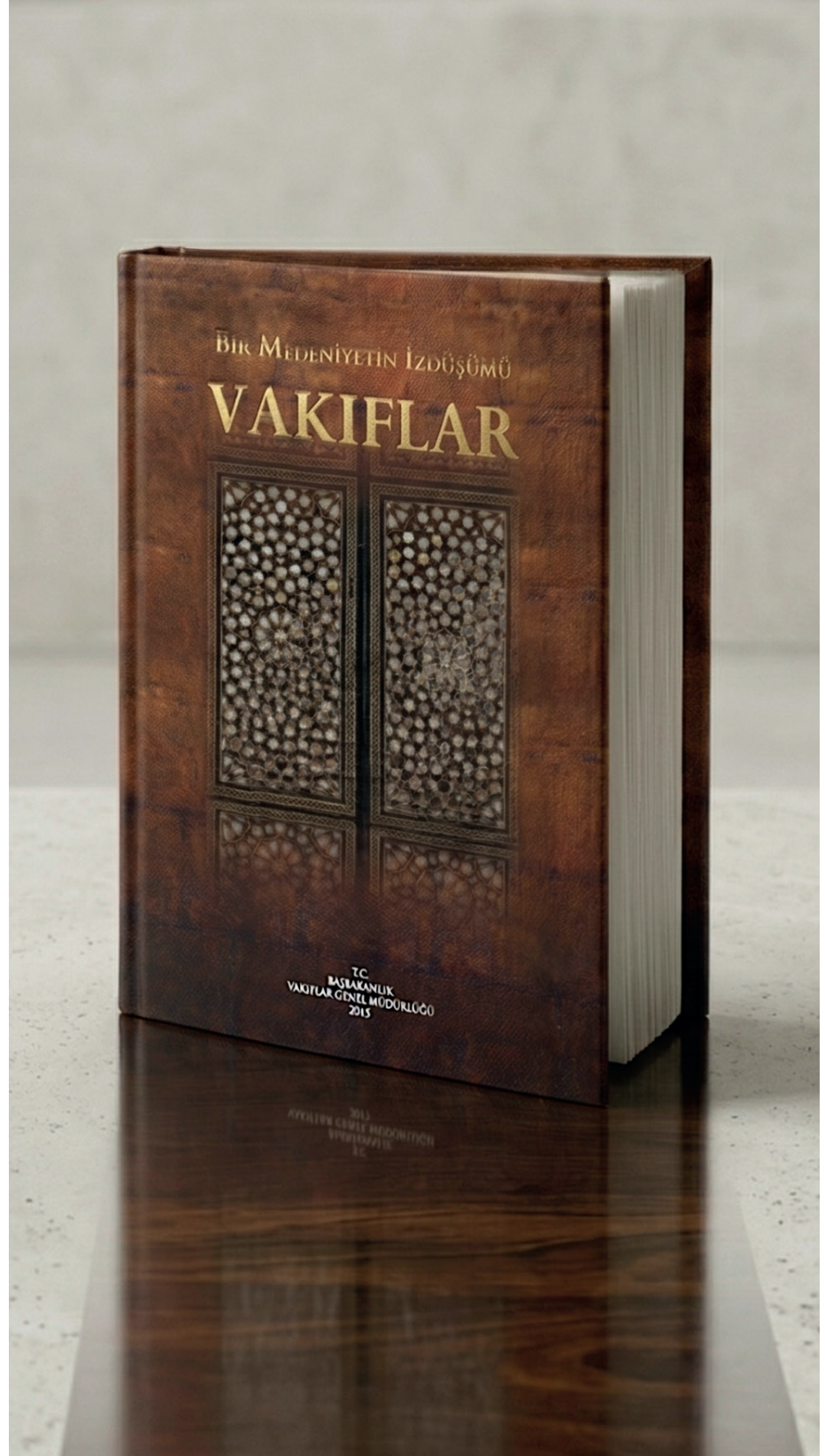
İslam medeniyetinin kurucu unsurlarından biri olan vakıf müessesesi, tarih boyunca sadece hukuki ve iktisadi bir yapı değil, aynı zamanda toplumsal ahlakın ve estetiğin de taşıyıcısı olmuştur. Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından neşredilen **“Bir Medeniyetin İzdüşümü: Vakıflar”** isimli eser; bu köklü mirası sosyolojik, tarihi ve mimari boyutlarıyla ele alarak okuyucuya kapsamlı bir perspektif sunmaktadır.

Eser, vakıf kavramını sadece bir “hayır kurumu” parantezine hapseden, onu bir medeniyet tasavvuru olarak konumlandırıyor. Kitabın ana düşüncesi; vakıfların Türk-İslam coğrafyasındaki toplumsal dokuyu nasıl ördüğü ve “hizmette kusursuzluk” ilkesinin kurumsallaşmış örnekleri üzerine kuruludur. Vakıf senetlerinden (vakfiyelerden) yola çıkarak kurgulanan bölümlerde, insanın doğumundan vefatına, hatta doğadaki diğer canlıların korunmasına kadar uzanan “diğerkâmlık” felsefesi akademik bir dille betimlenmektedir.

Eserin en güçlü yönlerinden biri, zengin görsel arşivi ve nadide vesikaları güncel bir anlatıyla birleştirmesidir. Bu kitap; vakıf hukukunun teknik detaylarından ziyade, bu hukukun toplumsal hayattaki karşılığını (izdüşümünü) görmek adına kıymetli bir kaynak teşkil etmektedir. Sosyal adalet, kamu yararı ve sivil toplumun tarihsel kökenleri üzerine çalışan araştırmacılar için bu çalışma, geçmişin birikimini bugünün yönetsel ihtiyaçlarıyla ilişkilendiren bir köprü niteliğindedir.

Bir Medeniyetin İzdüşümü Vakıflar

Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları

KİTAP TANITIM

Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yayımlanan “Tarihte İlginç Vakıflar” adlı eser, Osmanlı-Türk vakıf geleneğinin toplumsal hayatın en ince ayrıntılarına kadar nasıl nüfuz ettiğini birincil arşiv belgeleri ışığında ortaya koyan kıymetli bir dokümantasyon çalışmasıdır. Kitap, alışlagelmiş büyük ölçekli külliye ve imaret vakıflarının ötesine geçerek; hayırseverlik fikrinin gündelik yaşamdaki sıra dışı ve estetik yansımalarına odaklanmaktadır. Doğrudan kurum arşivindeki orijinal vakfiyelerden derlenen bu seçki; çevre etiği, hayvan hakları, sosyal psikoloji ve kentsel estetik gibi modern kavramların tarihsel kökenlerine dair somut görüntüler sunmaktadır.

Eserin metodolojik yapısı, kronolojik bir anlatı yerine tematik bir tasnifi benimseyerek okuyucuya zengin bir panorama sunmaktadır. Metin içerisinde yer alan her bir örnek; ilgili vakfiyenin hukuki şartları, vâkîfın iradesi ve dönemin sosyo-kültürel ihtiyaçları bağlamında ele alınmıştır. Kitabı akademik açıdan özgün kılan temel unsur, “ilginçlik” kavramını popüler bir tarih söylemi olmaktan çıkarıp, resmi belgelerle desteklenen bir kurumsal tarih okumasına dönüştürmesidir. Borçtan hapse düşenlerin kurtarılmasından göçmen kuşların bakımına kadar geniş bir yelpazede sunulan örnekler, vakıf hukukunun toplumsal sorunlara çözüm üretme kabiliyetini belgelemektedir. Görsel materyallerle zenginleştirilen bu çalışma, araştırmacıları arşivdeki özgün kaynaklara yönlendiren nitelikli bir katalog-eser işlevi görmektedir. Sonuç olarak yayın; hukuk tarihçileri, sosyologlar ve kurumlar tarihiyle ilgilenen akademisyenler için Osmanlı sivil toplum anlayışının kapsayıcılığını gösteren temel bir başvuru kaynağıdır.

Tarihte İlginç Vakıflar

Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları

Osman Nuri Topbaş tarafından kaleme alınan "Vakıf, İnfak, Hizmet" adlı eser, vakıf müessesesini sadece tarihsel bir kurum olarak değil, İslam düşünce atlasında yer alan "diğergâmlık" ve "şefkat" kavramlarının somut bir tezahürü olarak incelemektedir. Yazara göre vakıf; malın mülkiyetinden vazgeçerek onu ebedi bir hizmete dönüştürme sanatı, infak ise bu sürecin bireysel ve toplumsal arınmayı sağlayan temel dinamiğidir. Eser, modern insanın bireyselleşen dünyasına karşı, "yaratılanı Yaradan'dan ötürü sevmek" felsefesinin kurumsal bir yansıması olan vakıf ruhunu yeniden teklif etmektedir.

Kitabın içeriği, "hizmet" kavramını merkeze alarak şekillenmiştir. Müellif, İslam tarihindeki infak örneklerinden hareketle, bir müminin sahip olduğu imkânları toplumun zayıf kesimleriyle paylaşmasının psikolojik ve sosyal etkilerini tahlil etmektedir. Eserde, vakıf medeniyetinin sadece maddi ihtiyaçları gidermekle kalmayıp, aynı zamanda toplumdaki sevgi ve kardeşlik bağlarını nasıl tahkim ettiği vurgulanmaktadır. Teknik bir kurum tarihçiliğinden ziyade, vakfın ardındaki zihniyet dünyasına ve ahlaki temellere odaklanan bu çalışma, okuyucuya "infak" eyleminin estetik ve manevi boyutlarını hatırlatmaktadır.

Sonuç olarak eser; sosyologlar, ilahiyatçılar ve toplumsal dayanışma modelleri üzerine çalışan araştırmacılar için vakıf kurumunun manevi arka planını anlamak adına önemli bir kaynaktır. Topbaş, kadim medeniyetimizin hizmet anlayışını günümüz şartlarıyla harmanlayarak, vakıf kültürünün yaşayan bir değer olarak nasıl sürdürülebileceğine dair kapsayıcı bir vizyon sunmaktadır.

Vakıf, İnfak, Hizmet

Yazar: Osman Nuri Topbaş

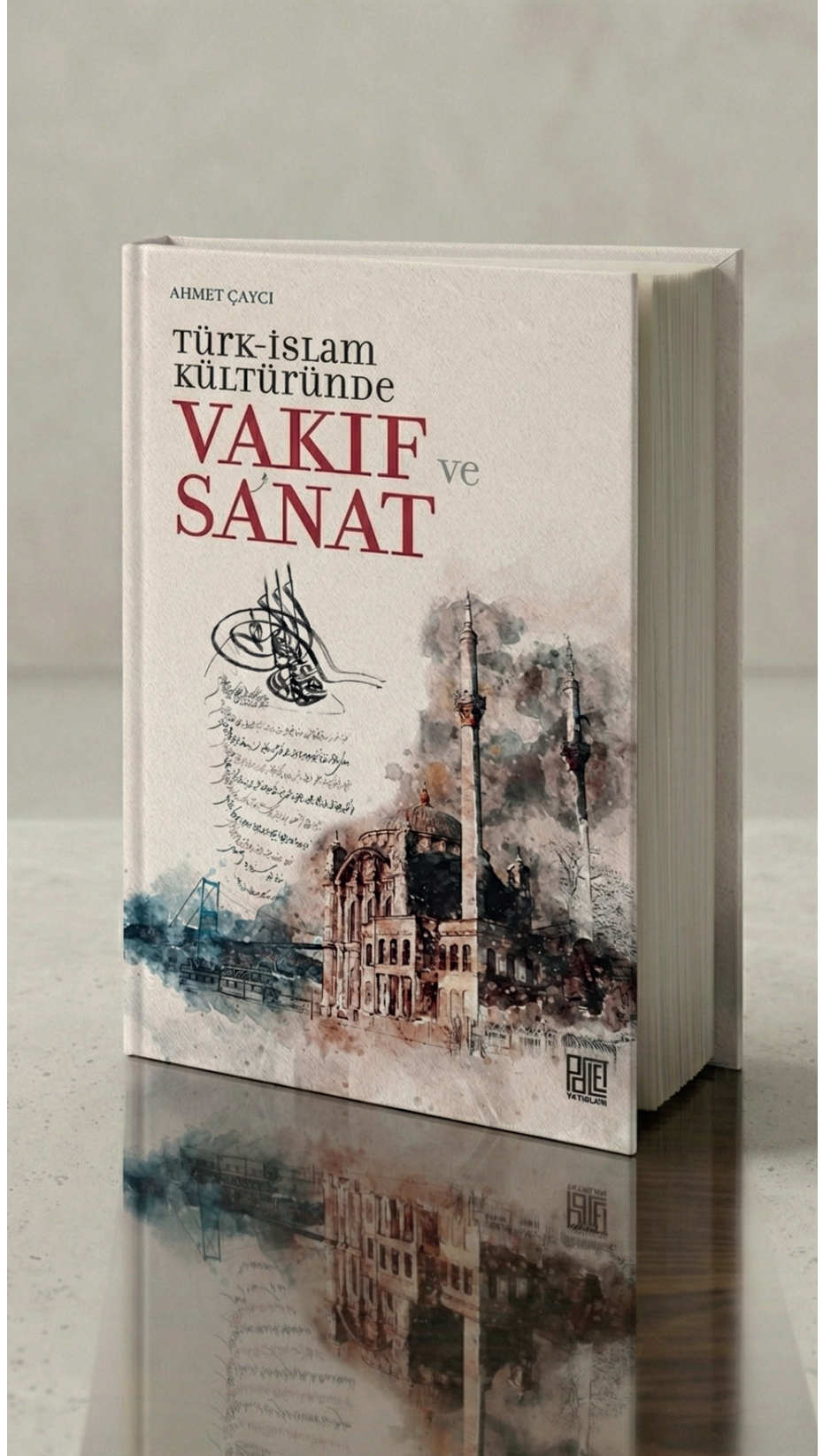
Ahmet Çaycı'nın "Türk-İslam Kültüründe Vakıf ve Sanat" adlı çalışması, vakıf kurumunun Türk-İslam medeniyetindeki fiziki ve estetik tezahürlerini sanat tarihi metodolojisiyle inceleyen kapsamlı bir eserdir. Yazar, vakıf müessesesinin kurumsal yapısını iktisadi bir çerçeveye sınırlı tutmayıp, bu yapının "medeniyet kurucu" rolünü sanat ve mimari üzerinden temellendirmektedir. Kitap, vakıf ruhunun taşın, ahşabın ve tezyinatın diline nasıl dönüştüğünü, inşa edilen eserlerin form ve fonksiyon ilişkisi üzerinden tahlil etmektedir.

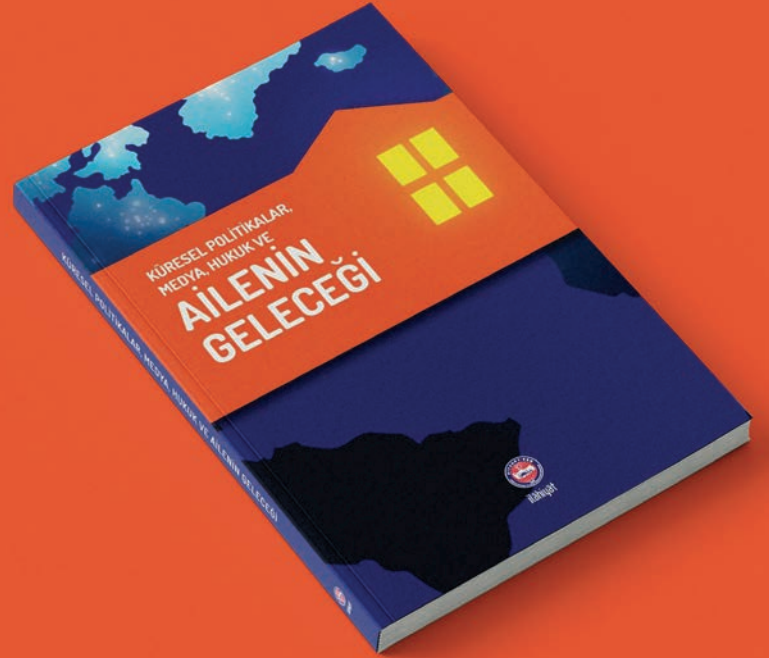
Eserin merkezinde, vakıflar aracılığıyla inşa edilen cami, medrese, kütüphane, aşevi ve şifahane gibi yapıların toplumsal yaşamı nasıl estetize ettiği tezi yer almaktadır. Çaycı, vakfiyelerin sadece hukuki birer metin olmadığını, aynı zamanda yapıların korunması, onarılması ve sanatsal sürekliliğinin sağlanması adına birer "koruma ve restorasyon kılavuzu" işlevi gördüğünü vurgulamaktadır. Kitapta, Selçuklu'dan Osmanlı'ya uzanan süreçte vakıf eserlerindeki üslup değişimleri, süsleme ve mimari tipolojiler titiz bir literatür taraması ve saha gözlemiyle aktarılmaktadır.

Akademik açıdan eserin en özgün yönü, vakıf kültürünü bir "yaşam sanatı" olarak tanımlaması ve bu kültürün maddi kültür varlıkları üzerindeki etkisini somut örneklerle belgelemesidir. Sonuç olarak bu çalışma; sanat tarihçileri, mimarlar ve kültür tarihçileri için vakıf kurumunun görsel mirasını anlamlandırmak adına temel bir başvuru kaynağıdır. Çaycı, vakıf ve sanatın birbirinden ayrılmaz iki unsur olduğunu, medeniyetin sürekliliğinin bu estetik ve kurumsal birlikle sağlandığını başarıyla ortaya koymaktadır.

Türk-İslam Kültüründe Vakıf ve Sanat

Yazar: Ahmet Çaycı

ISSN 2148-5437
9 772148 543008

VAKIF
VE
TOPLUM

DiYANET-SEN'in ilmi, bilimsel,
akademik ve sosyal hayata katkısıdır.